

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

FÖLDÉPÍTÉSZET

A FALUFEJLESZTÉSI TÁRSASÁG VÁNDORGYŰLÉSE

AZ ÉDEN ROMJAI

OROSZ KIÁLLÍTÁS VELENCÉBEN

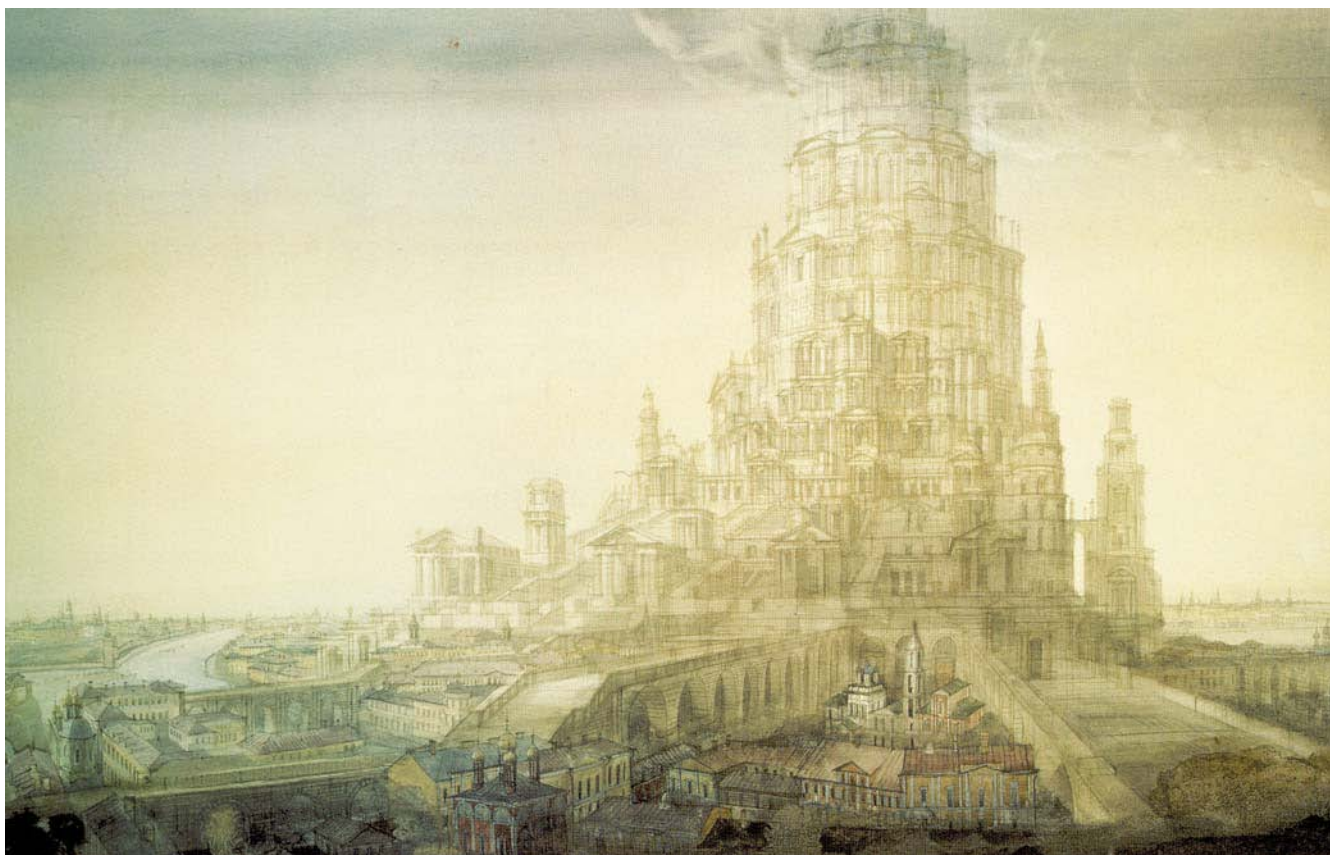
ÚJ ATLANTISZ FELÉ

MAGYAR KIÁLLÍTÁS VELENCÉBEN

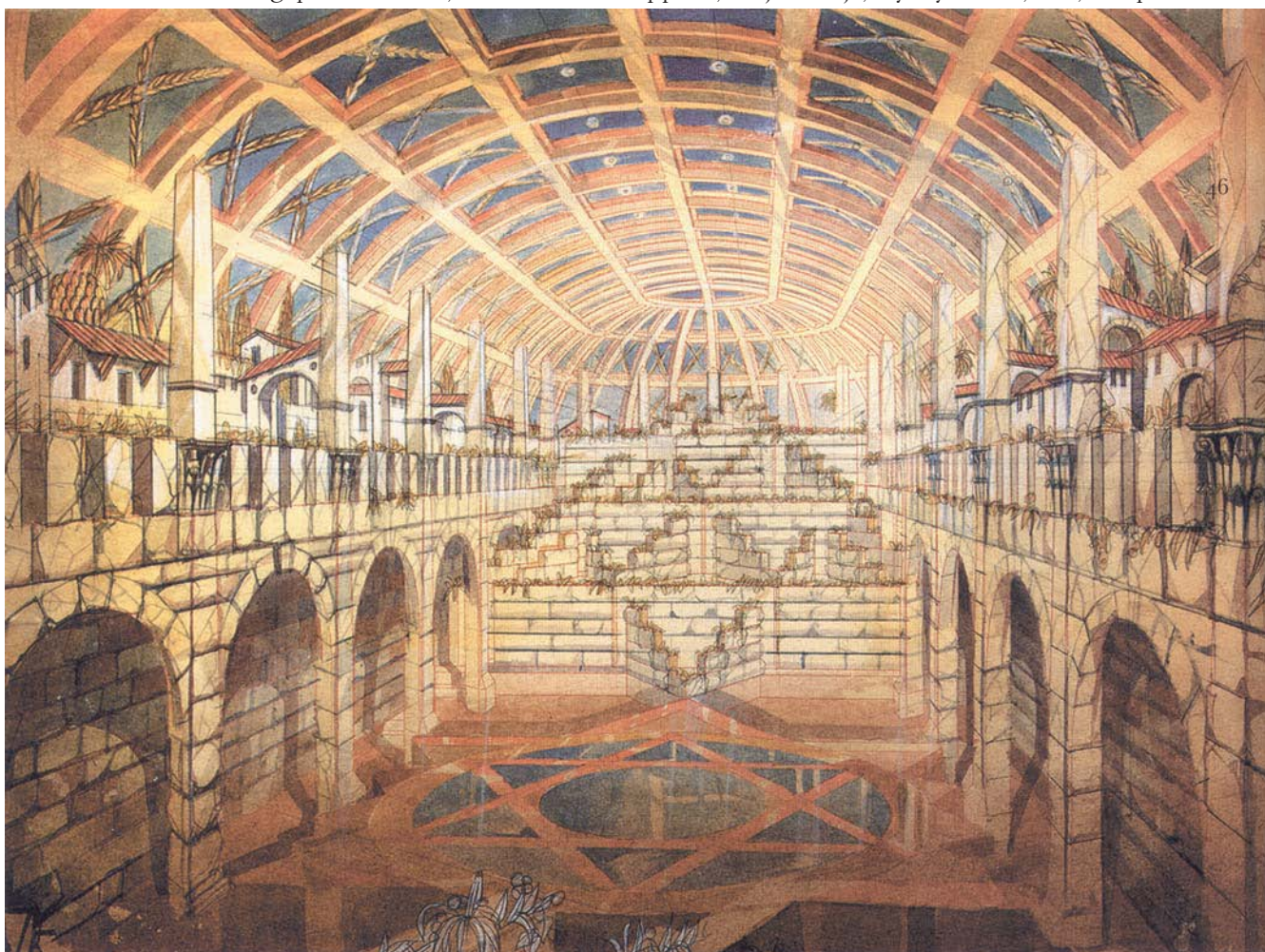
BODOR FERENC

MŰEMLÉKEINK NYOMÁBAN

Fent: Mihail Filippov: Moszkva tornya (építészeti fantázia, 1988) • Lent: Mihail Filippov: Moszkva, Állami Zsidó Színház terve (megépült 1998-ban; munkatársak: Filippova, Beljavszkaja, Gyenyiszkina, Pak, Sarapova)

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ-MÁSODIK SZÁM

	FÖLDÉPÍTÉSZET – A Falufejlesztési Társaság Építészeti Tagozatának III. Országos Vándorgyűlése
3	Krizsán András Beköszöntő
4	Reischl Gábor Földház
4	Kemény Bertalan Megnyitó beszéd
5	Ángyán József Mezőgazdaság, vidék, környezet
12	Búzás Miklós A magyar földépítészet múltja
16	Mezei Sándor Favázszerkezetű könnyűvályog épületek
18	Szűcs Miklós Passzív napenergia-hasznosítás
21	Sudár Enikő Napenergia-hasznosítás
22	Novák Ágnes Régi jó
44	Hegedüs Zsolt Útkeresés az építészetben
26	Tisza-Kalmár György Fabútorok
27	Simon Mariann Ökofalvak
28	Balla Enikő Gyökérszónás szennyvíztisztítás
28	Ertsey Attila Biotoalett
29	Zieliński Balázs Egy gazdaságos megoldás
29	Ertsey-Medgyasszay Egy autonóm kistrégyó-projekt
31	Beke Pál Szubjektív összefoglaló az utóbbi évtizedek település- és közösségfejlesztéséről
	HETEDIK NEMZETKÖZI ÉPÍTÉSZETI KIÁLLÍTÁS – VELENCE
34	Gerle – Szegő Manifesztum – ÚJ ATLANTISZ FELÉ
36	Két velencei pályázat
40	A világosság itala – beszélgetés Saly Noémivel
46	Az éden romjai – a velencei orosz kiállítás
47	Mihail Filippov A rendszerek etikája
50	Ilja Utkin Széthullott sztereotípiák
57	Szemjon Mihajlovskij A neoklasszicizmus kedélyállapota
56	Gerle János Etika és esztétika Velencében
	VENDÉGEK
59	Éric Fournémont Egy humánus építészetről
64	Masaharu Takasaki <i>Crystal Light</i> – Peter Wilson és Masaharu Takasaki írása
69	Lewis Mumford Új Organon (részlet)
73	HÍREK
74	Könyvismertető, kiáltványok, konferenciák

A címlapon a Maróti Géza Atlantisz-terve alapján készített modell (Varga Péter munkája) a velencei magyar pavilon előtt
Melléklet: **Bodor Ferenc: Innen és túl a Magurán** (válogatás műemlékekről szóló írásaiból)

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alap programjának támogatásával készült

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: ARKER'S Kft., AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BOKOR Kft., BODONYI és Társa Építész Kft., DÉVÉNYI és Társa Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KÖSZEGHY Építész Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICE és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet, PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a COMPART Stúdió Kft., a FORMA Rt., valamint a SÁROS és Társa Építésziroda Bt.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. III. emelet 2. Tel.: 2091-174, 2091-173; fax: 2091-174. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára: 450 Ft. Előfizetési díj a 2000. évre: 4x250 forint + Budapestre 60, vidékre 67 forint postaköltség számonként. Megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrásy út 45), a Fehérlófia Könyvesboltban (Budapest, VIII. József krt. 36.), a Balassi Könyvesboltban (Budapest, II. Margit u. 1.), a Lord Extra Kft. könyvesboltjában (Hódmezővásárhely, Andrásy út 5-7.), és a Lyra Könyvesboltban (Vác, Piac u. 1.), a HÍRKER Rt. és a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein.

Képek (itt, valamint a 4. és a 11. oldalon)
 Augustin Juriga *Salaši* című
 fotómonográfiájából
 (Szabadka, 1997, Boško Krstić kiadása)

F Ö L D É P Í T É S Z E T

A Falufejlesztési Társaság Építészeti Tagozatának III. országos vándorgyűlése, Nagykovácsi, Tisza-kastély, 2000. január 21-22.

A Falufejlesztési Társaság építész tagozata ismét megrendezte országos tanácskozását Nagykovácsiban. Elsősorban olyan vendégeket, és érdeklődőket hívtunk meg vándorgyűlésünkre, akik már évek óta a Falufejlesztési Társaság köréhez tartoznak. Elsősorban kistelepülések, aprófalvak polgármestereit, az Országos Falugondnoki Hálózat tagjait, főépítészeket, civil szervezetek (faluszépítő egyesület, közösségfejlesztő szakemberek) vezetőit.

A magyar falvak egzisztenciájának, önigazgatási képességének, szellemi felemelkedésének a mai napig nincs biztos alapja. Nincs biztosítva az épített környezet szakmai felügyelete és védelme. A falvak saját problémáik és feladataik megoldásában szinte magukra maradtak, intézményi, szellemi, és gazdasági támogatottság nélkül. Az egyletek megszűntek, s kevés új alakult '89 óta. A falu arculatával, építészeti-környezeti kultúrájával alig törődik valaki, igazi gazdája nincs. A helyi demokrácia még nem fejlődött ki, a felnőtt, felelős polgárok száma kevés.

A Falufejlesztési Társaság építész tagozata a kistelepülések épített környezetének kérdéseire keresi a lehetséges válaszokat, a konkrét feladatok megoldásait. Olyan személyes kapcsolatteremtésen alapuló szakmai támogatással, amely mindig az adott település körülményeit, felemelkedésének stratégiai lehetőségeit tartja szem előtt.

Célkitűzéseinknek három fő iránya van:

1. fejlesztési stratégiák:

Az új szemléletű fejlesztési és szabályozási tervek készítéséhez megfelelő, intelligens szakemberekre van szükség. A falvak nem rendelkeznek helyileg érvényes, aktuális, használható helyi építési előírásokkal. Az OTÉK általános rendelkezései egy falukép létrehozására nem alkalmasak. A régi rendezési tervek elavultak, és a korábbi szabályozási előírások a hagyományos értékeket szétrombolták, és sok esetben átépítésre ítélték olyan településrészeket, épületeket, melyeket ma már egyértelműen védendőnek tartunk. A régi, központilag szabályozott fejlesztési tervek helyett a helyi igényeket és stratégiai célokat megvalósító szabályozások kidolgozása szükséges.

2. főépítészek ajánlása:

Főépítész, építész tervezői feladatok ellátására igyekszünk minél szélesebb körben megfelelő szakembereket ajánlani. Ma egy kistelepülés építészeti feladatainak intézését kevés helyen látja el a helyi érdekeket is képviselő szakember; olyan, jóízűséggel és felelősséggel bíró képzett építész, aki szakmai, vagy helyi tapasztalatai révén az önkormányzat vezetőinek közvetlen tanácsadójaként a község építészeti kérdéseiben dönteni képes. Ezért igyekszünk bemutatni a korábbi szakmai tapasztalatok eredményeit és lehetőségeit, az érdeklődő önkormányzatoknak.

3. tudáscsere:

Igyekszünk minél több olyan alkalmat és lehetőséget nyújtani a Társaság aktív és érdeklődő tagjai számára, hogy kicserélhessük tapasztalatainkat, új kezdeményezésekről, tervekről, programokról tájékozódhassunk. Leggyakrabban az Első Magyar Söröszarnokban (volt Gilde söröző; Vámház krt. 17.) szoktunk találkozni, de sokszor ennél szervezetesebb formában is összegyűlünk, hogy egy-egy témát alaposabban kitárgyalhassunk.

Ilyen formában szerveztük meg az idén Nagykovácsiban immár harmadik Országos Vándorgyűlésünket is. Témánkul az ökológikus építészettel választottuk olyan tágabb, egész környezetkultúránkat, gondolkodásunkat érintő formában, hogy a Falufejlesztési Társaság tanácskozásán bemutatott konkrét példák is igazolták, hogy az ökológikus gondolkodás eredményes alternatívát jelenthet a környezetkárosító, iparosított termeléssel szemben.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a Kós Károly Egyesülésnek, hogy az *Országépítő* mellékleteként megjelenő kiadványukban az ÖKO-ÉPÍTÉSZET című tanácskozásunkon elhangzottakat ilyen módon is az érdeklődők figyelmébe ajánlhatjuk.

Krizsán András építész
a Falufejlesztési Társaság
építész tagozatának elnöke

Reischl Gábor

FÖLD-HÁZ

Kiállításmegnyitó beszéd

A földből épült épületnek: teste van, és lelke... lélegzik, él, és ahogy kell, elmúlik. A földből épült épületnek tömege van, igazán helyén van, nem mobil... A föld-ház *helyénvaló!*

A föld-ház kommunikál: fénnel-levegővel, nappaltűzzel; játszik mindezekkel... Amint a 60-80 cm-es földfalak mentén az ablakon a fény beözlök vagy beszűrődik, a költészet költözik a házba... A föld-ház vendégül lát, átölel, mint a szerető asszony, formái lágyak, de mégis van tartása, tudja mit akar, de érzi határait, szeretni lehet, mert szeretetet ad.

Felvetődik a kérdés: a földből való építés a szegények építészete? – hisz itt a *medencében* a tehetősebb téglából-kőből épített, mert volt pénze... Volt aki megvásárolhatónak gondolta az örökkévalóságot.

Valóban, alapvető építészeti kérdés az idő. Mennyi?... miért? Emlékművet építünk? vagy házat-otthont?

A föld és az otthon összetartozó szavak... És a további kérdés az ország jövője, Magyarország jövője: tud-e az ország otthonná válni? Tud-e marasztalni? Vagy ismét a kalandozások korát fogjuk élni... Mi megyünk, mások jönnek.

A földháznak barátja a fa... rokonok, ragaszkodnak egymáshoz, a szalma a törek: az élet, ezekkel igencsak megvan, de a víztől megbolondul, elérzékenyül, lágyság keríti hatalmába, honvágy vissza a múltba, ahonnan vétetett; nehéz a visszatérést megakadályozni...

Vajon most mi tudunk-e általa, vele továbblépni a jövőbe? Megérteni szellemét, nem ellene cselekedni, hanem segíteni a kiteljesedését, a megtestesülését.

A sokasodó példák mutatják: igen!... Ha a napépítészet és a földépítészet összefog, és ha valóban energiaházartásban gondolkodunk, ahol kulcsszó: a gazdálkodás...

Gazdálkodás térben és idővel, a magunk erejével, tehetségével – szellemünkkel, természeti adottságainkkal: vizeinkkel, növényzettel, állatvilággal és a mindezeket hordozó anyafölddel, amelyből vétettünk – ahová igyekszünk és ami véd és otthont ad életünk folyamán, ha az anyaföldből házat építünk, föld-házat emelünk...

Kemény Bertalan

A VÁNDORGYŰLÉS MEGNYITÓJA

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Reischl Gábor szavai után engedjék meg, hogy elmondjam, milyen terveink vannak. Hiszen találkozásaink műfaját nem könnyű meghatározni. Nem tudományoskodó konferenciák, s nem is klubdelutánok ezek; barátaink egyre bővülő körből érkeznek; a falu jövője iránt elkötelezett emberek. Egymást hívják az egyszer itt jártak, talán azért is, mivel az 1-1/2 napos együttlét, ha nem is hosszú idő, de arra elegendő, hogy az egymásra kíváncsiak a vándorgyűlés végén már várják a következőt, s néhányan azt is megfogalmazzák, mi legyen egy esztendő múlva a téma.

Úgy tűnik, valamit sikerült beindítani. S mivel sokféle irányból, körből jöttünk össze, engedjék meg, hogy eláruljam, mi foglalkoztatta csütörtöki asztaltársaságunkat az Első Magyar Sörcearnokban.

Többen fontosnak tartanánk megújuló energiaforrásaink alkalmazását áttekinteni; mi az, amit ebben a hazai kutatás-fejlesztés eddig elért, hol működnek megtekinthető referencia berendezések? Van-e lehetőség ezekből néhány megoldást hatékony rendszerbe kapcsolni?

A múlt esztendei „helyi gazdaság”-témát folytatnánk azon élelmiszeripari technológiás berendezések ismertetésével, amelyek falvak, vagy legfeljebb kistérségek termékeit versenyképesen képesek feldolgozni.

Szeretnénk megvitatni egy olyan tervezési tevékenység feltételeit, amely az öregedő és funkcióikban átalakuló apró- és kisfalvak rehabilitációjának építészeti, településrendezési keretét adhatják (belterületi telkek összevonása, külterületi földrendezés, a településközpont „fejlesztése” építészeti aprómunkával, stb.).

Társaságunk szeretne kezdeményezni egy, a kor követelményeinek megfelelő falukutató mozgalmat. Egyelőre Kárpátalján, az Ungvári Egyetem magyar hallgatói körében indítunk be faluszemináriumot.

Terjed a testvér-falu-mozgalom. Össze kívánjuk gyűjteni az ezzel kapcsolatos információkat, s tervezzük egy módszertani segédlet kiadását.

Ismert, hogy kezd a kistérségfejlesztésre irányulni a közfigyelem. Ám számtalan kérdés is felmerül, s nagy a szakmai tülekedés. Tapasztaljuk, hogy a készülő kistérségi programok leggyengébb fejezete épp az ún. *humán erőforrás-fejlesztés*. Szükség volna egy ilyen tárgyú rendezvényre.

Gondolkodnunk kell a kistérségi szintű oktatási- és művelődéspolitikai lehetőségéről. (Kistérség-szintű földrajz és történelemoktatás (nem helytörténet!) – beszélgetőkörök, asztaltársaságok, kis „kaszinók” népfőiskolák, a meglévő iskolák s intézmények együttműködésének lehetőségei egy új minőségért, a helyi gazdasági tényezőkkel való kapcsolat, stb.)

Érdeklődésünk homlokterében az említett témák állnak. Kérem, hogy akit valamelyik érdekel, jelezze. Negyedik vándorgyűlésünk arról fog szólni, amit Ti kezdeményeztek, ahogy azt Krizsán András barátunk tette és lebonyolította, köszönet érte, Neki és segítőknek.

Ángyán József

MEZŐGAZDÁLKODÁS, VIDÉK, KÖRNYEZET

„Az Úristen vette az embert
és Éden kertjébe helyezte,
hogy művelje és őrizze.”
(Teremtés könyve 2,15)

1. A probléma

Milyen az a mezőgazdálkodás, amely úgy állít elő értékes, szermaradvány mentes, egészséges és piac képes élelmiszereket, valamint nyersanyagokat és megújuló energiahordozókat, hogy közben megőrzi a vidéket, a tájat, az élővilágot, a környezetet, és benne az embert és közösségeit?

Hogy tud a termelési, fogyasztási, társadalmi, szociális, regionális és védelmi feladatoknak megfelelni az a többfunkciós mezőgazdaság, amely a gazdálkodás és a vidékfejlesztés összekapcsolásával Európa és a világ fejlődési tendenciáit jelzi?

Ezekre és hasonló kérdésekre kell ma választ adnia annak, aki a magyar mezőgazdaság helyzetét az ezredfordulón értékelni és fejlesztésének lehetőségeit illetve korlátait elemezni akarja, és ez alapján hosszú távon is működőképes, fenntartható fejlesztési stratégiát akar kidolgozni a vidékfejlesztési közegbe ágyazott agrár-környezetgazdálkodás számára.

A mezőgazdálkodás hazai helyzete, megítélése és fejlesztése körül élesedő vitákat két ellentétes mezőgazdaság-konceptió vázlatos bemutatása jellemezheti a legjobban.

Az első vélemény szerint „az iparszerű, nagy mesterséges energiaigényű, erősen kemizált és automatizált mezőgazdálkodás Magyarország agroökológiai potenciálja – szinte egyetlen erőforrása – kihasználásának legmegfelelőbb rendszere. A jelentkező problémák a tulajdonosváltás miatti felaprózottságból valamint a technológiai hibákból fakadnak, és az ipari eredetű anyagok, eszközök és energia felhasználásának jelentős visszaesése komoly károkat okoz az országnak. Nem szabad „szétverni” a magyar mezőgazdaság korábban kialakult infrastruktúráját, vagy ahol az már bekövetkezett, ott sürgősen állami intézkedéseket kell hozni, és költségvetési támogatást kell nyújtani a rendszer „helyreállításához”. A mezőgazdaság „lerombolása” a nemzetközi porondon szinte egyetlen versenyképes ágazatunkat veszélyezteti. A végrehajtásba „becsúszó” hibákat kell csupán kiküszöbölni, a technológiákat és a biológiai alapokat kell csak tökéletesíteni, és növelni kell a technológiai fegyelmet. „Nekünk termelniünk kell! Az egyebeket hagyjuk a zöldekre!” Még az EU-csatlakozásunk előtt ismét a '80-as évek közepének megfelelő szintre kell a termésátlagokat és a terméktömeget felfuttatni, hogy nagy kvótákat tudjunk a csatlakozási tárgyalásokon elérni. A demográfiai robbanás és a sokasodó világélelmészeti problémák tíkrében egyébként is ez az egyetlen etikailag elfogadható és gazdaságilag racionális fejlesztési irány.”

A második vélemény szerint „az iparszerű gazdálkodás teljesítette történelmi feladatát. Ez a gazdálkodási rendszer

nem a helybelieknek ad munkát, egészséges környezetet és ehető táplálékot, hanem a helyi hagyományokkal és kulturális értékekkel szemben szinte kizárólag a beszállító iparok és az ezeket zömében megtestesítő multinacionális cégek érdekeit szolgálja. Ez a rendszer a természeti és társadalmi környezetet egyaránt veszélyezteti, energetikai és közgazdasági szempontból is irracionális, hosszú távon fenntarthatatlan, termékei rossz minőségűek, kemikáliákkal szennyezettek, táplálkozásfiziológiai értékeik rossz, fogyasztásuk komoly humán-egészségügyi problémákhoz vezet, és a fizetőképes piacokon mindezek következtében alig értékesíthetők. A világélelmészeti problémákat nem az eddig is intenzíven művelt régiók ipari ráfordításainak további növelésével lehet megoldani, hanem annak a helyzetnek a felszámolásával, amelyben egy svájci vagy egy amerikai állampolgár az erőforrások és a javak több mint negyvenszeresével rendelkezik, mint egy szómáliai vagy egy etióp. Álságos, demagóg és az igazi lobbierdekeket elfedő tehát ilyen körülmények között az élelmészeti problémákra és a demográfiai robbanásra hivatkozva követelni a nagyobb ráfordítást és a több ipari eredetű anyag- és energiafelhasználást. Vajon a keletkezett többletet az érdekelt multinacionális csoportok ellenszolgáltatás nélkül átadják a nehéz helyzetben lévő régióknak? Nyilvánvalóan nem! E problémák a rendszer logikáján belül marad, „technológia-tökéletesítéssel” és ipari ráfordítás-növeléssel nem oldhatók meg. Olyan gazdálkodási stratégia-, rendszer- és szerkezetváltásra van szükség, amely a környezet érzékenységet, terhelhetőséget, termelési adottságait, valamint a mezőgazdálkodás egyéb (környezeti, regionális, foglalkoztatási, szociális, kulturális stb.) feladatait is figyelembe veszi.”

A kétféle helyzetértékelés, és az ebből következő jövőkép olyannyira eltér egymástól, hogy erre az eltérő lobbierdekek sem adnak elegendő magyarázatot. E vita láttán az embernek az a gyanúja támad, hogy a vitatkozó felek mezőgazdálkodáson nem ugyanazt, sőt megkockáztathatjuk, teljesen mást értenek. Nem könnyű ebben a helyzetben a magyar mezőgazdaságról, kilátásairól, fejlesztésének irányairól, lehetőségeiről közmegegyezéssel értékelést adni, és a feladatokat, teendőket megfogalmazni. Minderre azonban kísérletet sem igen lehet tenni, ha nem tudunk a mezőgazdálkodás céljait, feladatait illetően megegyezésre jutni. Vizsgáljuk hát meg mindenekelőtt a különböző mezőgazdaság-konceptiókat, valamint az európai fejlődés jellegzetességeit és irányát.

Mezőgazdaság-konceptiók és célok

Mezőgazdaság-fejlesztési stratégiánk alapelve, az országunkról kialakuló kép alapmotívuma a „változtatos élővilágú, tiszta környezetből egészséges, különleges minőségű és biztonságos élelmiszer” mottó kell hogy legyen. A környezetkímélő gazdálkodás új lehetőséget ad nemcsak a természeti értékek, a biológiai sokféleség fenntartására, hanem a termelési struktúra átalakulására (erdősítés, gyepesítés, tájgazdálkodás), a rekreációs fejlesztésekre (falusi, agro- és ökoturizmus) valamint az élőlétfenntartás, nagy hozzáadott értéket előállító termelési és feldolgozási rendszerek támogatása révén a vidéki térségek komplex fejlesztését, foglalkoztatási és szociális biztonságát is elősegítheti.

Az ország kiváló termelési potenciálját jó minőségű termékek, áruk előállításával feltétlenül hasznosítanunk kell, ám a mezőgazdálkodás a termelés mellett más feladatokat is el kell hogy lásson. A mező- és erdőgazdaság Magyarországon a kultúrtáj fő használója, a vidék megőrzésének, fejlesztésének, és egyben a vidéki foglalkoztatásnak is alapeszköze, ahogy a Vidéki Térségek Európai Kartája is fogalmaz „a mezőgazdálkodás a vidékfejlesztés gerince”. A kérdés most már csak az, hogy mit értünk mezőgazdálkodáson. A fenntartható mezőgazdaság céljait, feladatait, multifunkcionális jellegét figyelembe véve annak legfontosabb összetevői, közös elemei a következők:

- értékes beltartalmú, szermaradvány-mentes termékek előállítása;
- a meg nem újítható nyersanyagok és energia takarékos felhasználása;
- a talajt, vizeket, levegőt érintő környezetterhelés csökkentése, illetve elkerülése;
- a kultúrtáj ápolása és a biodiverzitás fenntartása;
- a kulturális-agrikulturális értékek megőrzése;
- munkalehetőség és elfogadható jövedelem biztosítása a lehető legtöbb ember számára.

E feladatok egyidejű megoldására az eddig volt – iparszerű, nagy mesterséges (fosszilis) energiaigényű, erősen kemizált, a mezőgazdálkodás céljai közül egyedül a tömegtermelést, tökemegtérülést szem előtt tartó – gazdálkodás, úgy tűnik, kevésbé alkalmas. Az ökoszociális piacgazdaság közegébe ágyazott, többfunkciós mezőgazdálkodás a kemizált, iparszerű rendszertől eltérő megoldásokat követel.

Ez különösen igaz Magyarországon, amelynek agro-ökológiai adottságai kiválóak, gazdálkodási, agrikulturális hagyományai gazdagok, de energiahordozókban szegény, vidéke pedig jelentős munkanélküliséggel küzd. Meglehetősen szerencsétlen lenne ilyen körülmények között olyan fejlesztési stratégia kidolgozása és követése, amely jelentős állami támogatással és költséggel műtrágya, növényvédőszer, gép és üzemanyag formájában megjelenő drága energiát importál, majd azt egy „csúcsrajártatott”, a potenciál felső határát közelítő szinten, génmanipulált szervezetekkel (GMO-kkal) termelő, a környezetet degradáló, az élővilágot végveszélybe sodró, és az embert, helyi közösségeket kizszorító rendszerben, rossz hatásfokkal, nagy tömegű, rossz minőségű termékkel alakítja, amely csak igen nagy nehézségek árán és jelentős exporttámogatással, vagyis újabb állami költséggel adható el külföldön, vagy inkább „tuszkolható ki” az országból. Ez azonos lenne a külföldi beszállítók és fogyasztók magyar forrásokból történő támogatásával, valamint a magyar vidék és munkaerő egyidejű leértékelésével, a természeti és társadalmi tőkénk felélésével.

Nem elég tehát az eddigi stratégia, rendszer technológiáit tőkéletesíteni; új stratégiára és ehhez illeszkedő, ennek gyakorlati kereteket adó megoldásokra, rendszerekre van szükség. Ez az új stratégia az úgynevezett *multifunkcionális mezőgazdálkodás*, a környezet- és tájgazdálkodás lehet, melynek feladatait tehát két nagy körbe sorolhatjuk:

- a piac által szabályozott termelési feladatok, melyek az élelmiszerek előállításán túl a nem élelmiszer-célú termékek (megújítható nyersanyagok, energiaforrások stb.) előállítását is egyre inkább magukba foglalják, valamint

- a körzettel, a tájjal, a földdel kapcsolatos környezeti, társadalmi és kultúrfeladatok. Ez utóbbi „nem importálható funkciók” olyan közjavakat (élelmezésbiztonság, a kultúrtáj ápolása, a biodiverzitás fenntartása, a társadalmi és biológiai élettér megőrzése, az ökológiai infrastruktúra fenntartása, ökológiai stabilitás, népességmegtartás, munkaerő kiegyenlítés, a vendégfogadás és idegenforgalom alapjának biztosítása, paraszti értékek ápolása stb.) testesítenek meg, amelyek a piac hagyományos eszközeivel, az árakon keresztül nem szabályozhatók. Ezek ugyanakkor a vidék társadalmának és környezeti egyensúlyának fenntartásában növekvő szerepet töltenek be, így e teljesítményeket közvetlen kifizetések formájában a társadalomnak honorálnia kell.

Vizsgáljuk meg ezek után vázlatosan az európai agrárpolitika fejlődési útját és annak várható átalakulási tendenciáit, majd azt, hogy a nemzetközi és EU-csatlakozással kapcsolatos agrár-környezetvédelmi kötelezettségek teljesítése milyen lépések megtételét kívánja.

Az EU agrárpolitikájának változása

A mezőgazdálkodás mai európai modellje sokkal többet jelent, mint egyszerű árutermelést. Abból a felismerésből táplálkozik, hogy a vidéki térség nem csupán a termelés színtere, hanem biológiai és társadalmi élettér is, ezért a mezőgazdaság arra is hivatott, hogy a vidék sokoldalúságát fenntartsa. Ez az európai mezőgazdálkodás – szándékai szerint – úgy állít elő értékes, szermaradvány-mentes, egészséges és piacképes élelmiszereket valamint nyersanyagokat és megújuló energiahordozókat, hogy közben megőrzi a vidéket, a tájat, az élővilágot, a környezetet és benne az embert és közösségeit. Ez a többfunkciós mezőgazdaság tud a termelési, fogyasztási, társadalmi, foglalkoztatási, szociális, regionális és védelmi feladatoknak megfelelni.

Nem volt ez azonban Európában sem mindig így. EU csatlakozási szándékaink tükrében célszerű kicsit közelebbről is megvizsgálni az európai folyamatokat, melyek megértéséhez érdemes legalább az 1960-as évekig visszatekinteni. Az azóta eltelt 35-40 évet három – egymástól törekvéseit és jellemzőit illetően alapvetően eltérő – szakaszra bonthatjuk.

Az első időszak (1960-1975/80) fő jellemzője volt, hogy a mezőgazdaság-politikát a kis családi farmok és a társadalompolitika problémái, azok megoldási szándéka határozta meg. Így a mezőgazdasági piac- és struktúrapolitika fő elemei a következők voltak:

- ártámogatás,
- a mezőgazdasági termékek EU piacának védelme,
- a mezőgazdaság modernizálásának támogatása,
- beruházási támogatás.

Ezek fő indítékai a mezőgazdasági népesség viszonylagos nagy arányában keresendő, másrészt az a törekvés motiválta, hogy olyan bevételi biztonságot teremtsen, amely biztosítja a mezőgazdaság modernizálásának alapját.

A második időszak (1975/80-1990) fő motívumai a termelésnövekedés megállítására való törekvés és a vidék elnéptelenedésének megakadályozása voltak. A modernizációs politika ugyanis túltermeléshez, birtokkoncentrációhoz és elvándorláshoz, egyre súlyosabb környezeti és közösségi költségvetési problémákhoz vezetett. A termelést

és a modernizációt támogató mezőgazdasági piac- és struktúrapolitikát mindezek hatására olyan intézkedések váltották fel, mint:

- a kvóta-rendszer a cukorpiac szabályozására,
- extra adókiivetés a tejpiac szabályozására,
- termékkivonás, ugaroltatás (gabonapiac-szabályozás)
- a mezőgazdasági termelés növelését célzó beruházások támogatásának megszüntetése,
- a természet és tájvédelem farmon belüli megoldásainak támogatása,
- a vidék komplex gazdasági fejlesztésének támogatása.

A harmadik – 1990 óta eltelt – időszak meghatározó motívumai a mezőgazdaság fizikai kibocsátásainak további csökkentése, a vidéki népesség helyben tartása, foglalkoztatása, a mezőgazdasági terület nem élelmiszer-termelési célú egyéb hasznosításainak támogatása és a környezeti problémák kezelése. E korszak egyik meghatározó eleme a GATT tárgyalások Uruguay-i fordulója, ahol a mezőgazdaság már a kezdet kezdetén a viták középpontjába került olyan kérdésekben, mint az exporttámogatások csökkentése, a fizikai termeléssel kapcsolatos támogatások – beleértve az ártámogatásokat is – megszüntetése vagy az úgynevezett környezeti csomag (*green box*) kérdésköre. Ezek a tárgyalások, valamint az EU költségvetési problémái vezettek az EU mezőgazdasági politikának Mac Sharry nevével fémjelzett reformjához, melyet olyan törekvések jellemeznek, mint:

- a termelés fokozott piaci szabályozás alá helyezése
- a közvetlen támogatások növelése,
- a termeléshez kötött területi támogatások, ártámogatások csökkentése,
- több – a környezeti csomaggal kapcsolatos – közvetlen támogatás,
- kevesebb exporttámogatás,
- a kvótarendszer reformja,
- a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés összekapcsolása, integrált vidékpolitika kidolgozása.

Ezek az elvek több alapvető európai dokumentumban körvonalazódtak: az egyik az 1992-ben a CAP (Common Agricultural Policy – Közös Agrárpolitika) reform keretében elfogadott 2078/92 EU direktíva a tájfenntartás és a környezetvédelem követelményeinek megfelelő mezőgazdasági termelés támogatásáról, a másik a Vidéki Térségek Európai Kartája elnevezésű, az Európa Tanács által 1996-ban elfogadott alapdokumentum, a harmadik a 1257/1999. számú EU tanácsi rendelet, amely a vidékfejlesztés támogatási formáit határozza meg valamint az AGENDA 2000 című költségvetési reformcsomag.

A 2078/92. direktíva alapján a következő tevékenységek részesülhetnek támogatásban:

- **természetkímélő gazdálkodás:** a környezet és a természeti erőforrások védelmével összhangban lévő gazdálkodási módszerek alkalmazása, a tájjelleg és a tájképi értékek fenntartása, valamint a kipusztulás által veszélyeztetett helyi állatfajták *in situ* fenntartása;
- **extenzifikáció:** ezen belül a műtrágya és növényvédőszer felhasználás csökkentése, vagy alacsony szinten tartása, illetve az organikus gazdálkodásra vagy az extenzívebb kultúrák termesztésére való áttérés, illetve annak foly-

tatása, szántó extenzív gyepké alakítása, az egységnyi takarmánytermő-területre jutó állatállomány csökkentése;

- **a felhagyott szántó, gyepek és erdőterületek kezelése,**
- **a mezőgazdasági művelés hosszú távú felhagyása környezetvédelmi célok érdekében:** különösen élőhelyek vagy természeti parkok létrehozása vagy a hidrológiai rendszerek védelme érdekében;
- **a közösségi célokat és pihenést szolgáló területek fenntartása, továbbá**
- **a fenti programokhoz kapcsolódó továbbképzések a gazdálkodók számára.**

A finanszírozás e területeken a szubszidiaritás^{*} elvének megfelelően kiegészítő jellegű, vagyis a támogatott területeken a saját nemzeti hozzájárulást egészíti ki az EU az első célcsoporthoz tartozó területeken (ahova Magyarország területe is tartozna) az összköltség 75 %-áig, egyéb területeken annak 50 %-áig.

A Vidéki Térségek Európai Kartája ugyancsak egy olyan – témánk szempontjából igen fontos – európai alapdokumentum, amelynek célját a preambulum 5. pontja a következőkben határozza meg: „...*azon alapelvek megfogalmazása, amelyeket alkalmazva olyan életképes mezőgazdasági, erdészeti és halászati/aquakultúra szektorokra épülő vidékfejlesztés valósítható meg, amely képes az emberi tőke megtartása és fejlesztése érdekében gazdasági tevékenységeket vonzani a vidékre, és amely védi és fejleszti a sokoldalú európai vidék gazdasági és kulturális örökségét.*” Különösen fontos a második részben a vidéki térségek funkcióinak meghatározása, amely szerint a funkciók három csoportba sorolhatók:

- gazdasági,
- ökológiai és
- szociális funkciók.

A gazdasági funkciók között hangsúlyozottan szerepel az a feladat, hogy a vidéki térségeknek jó minőségű élelmiszerek mellett megújítható nyersanyagokat is kell termelniük az ipar és az energiaszektor számára, és hogy alapul szolgáljanak az üdüléshez és turisztikához. A mezőgazdaság és a vidéki térségek kapcsolatáról a karta megállapítja: „*A vidék életképes mezőgazdaság nélkül nem töltheti be életbevágó feladatait, amely a vidéki élet követelményeire igazodva (vagyis családi gazdaságokban) szerveződik, és szoros kapcsolatban van a természettel. A mezőgazdaság a vidéki térségek gerince.*”

A karta az ún. *sokfunkciós mezőgazdaság* kialakítását tartja szükségesnek, amely koncepció sajnos Közép- és Ke-

^{*} Legteljesebb megfogalmazása XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikájában olvasható:

„*A társadalomelmélet szilárd és örök érvényű elve az a rendkívül fontos alapelve, amelyet sem megcáfolni, sem megváltoztatni nem lehetséges, ez így szól: amit az egyes személyek saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükben kivenni és a közösségekre bízni tilos, éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni, szubszidiálni köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha sem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.*”

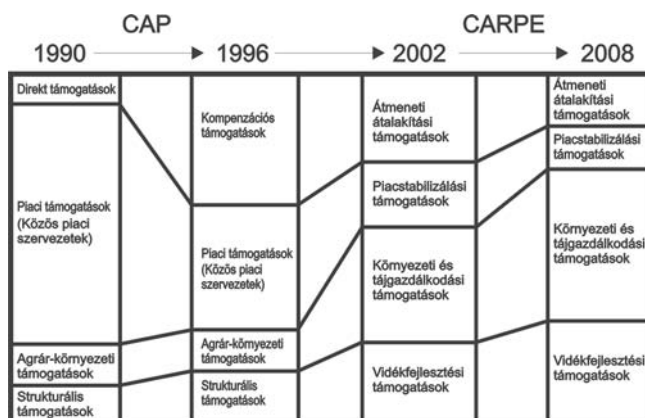
Az enciklika teljes szövege megtalálható *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok* c. kötetben (Szent István Társulat, 1993.)

let-Európa országaiiban részben nem is ismert vagy a hagyományos agrárlobbik által nem elfogadott. A mezőgazdaság feladatai között a termelésen túl az alábbiakat sorolja fel:

- a táj megőrzése és gondozása, úgy is, mint a turizmus alapvető tökéje;
- a vidéki értékek, életstílusok és kulturális javak megőrzése, és más, a közösség számára szükséges szociális, foglalkoztatási feladatok.

A karta azt is hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság termésetgazdálkodási és szociális, foglalkoztatási feladatainak teljesítését a társadalomnak megfelelő díjazással kell elismernie. Ez egyben a vidéki lakosság egyik fontos megélhetési forrása is lehet, és hozzájárulhat a mezőgazdaság hosszú távú stabilitásához is, hiszen olyan szolgáltatásokról van szó, amelyek – mint a karta is hangsúlyozza – „*csak helyben állíthatók elő és nem importálhatók*”.

Az európai értékrendszerben, az EU Közös Agrár és Vidékpolitikai koncepciójában (CARPE, 1998) valamint az agrárpolitika következő 7 éves költségvetési kereteit megteremtő AGENDA-2000-ben ezek az elképzelések és értékek egyre erőteljesebben jelennek meg. A Közös Agrárpolitika (CAP) reformjának egyre világosabban körvonalazódó fő iránya a támogatásokat fokozatosan a többfunkciós mezőgazdálkodás nem termelési (környezeti, társadalmi, foglalkoztatási, kulturális stb.) funkcióira helyezi át.

A CAP és a CARPE elemei (forrás: Buckwell Report, 1998)

Ennek lényege, hogy a mezőgazdasági politikának tovább kell haladnia abban, hogy ne csak szektorális politika legyen, amely a gazdálkodókat segíti a termékpiacokon, hanem egy területileg meghatározott, sokkal inkább integrált politika, amely az állami politika más elemeivel együtt hozzájárul a vidéki térségek fejlődéséhez. Ehhez úgy kell átalakítani azt, hogy a piaci ártámogatások helyett több közvetlen kifizetést adjon a kulturális, szociális, foglalkoztatási, környezeti és területi feladatokért. Célja az, hogy lehetővé tegye a gazdaságilag hatékony és környezeti szempontból fenntartható mezőgazdaságot, miközben serkenti az Unió vidéki területeinek integrált fejlődését, és csökkenti a konfliktust a mezőgazdaság és a vidéki térségek között. Négy fő elemből áll: piacstabilizáció; környezeti, társadalmi és kulturális – tájra vonatkozó – kifizetések; vidékfejlesztési kezdeményezések valamint az átmenethez szükséges átalakulás segítése.

Az elképzelés szerint hosszabb távon a kompenzációs kifizetések és a piaci támogatások – amelyek most a CAP költségeinek több mint 80 %-át teszik ki – teljesen megszűnnek, és részben az átalakulást segítő támogatásokra, de jelentősebb részben a környezeti és vidékfejlesztési feladatokra kerülnek átcsoportosításra közvetlen kifizetések formájában. Hangsúlyozottan kifizetésről, díjról (*payment*) van szó és nem támogatásról vagy segélyről (*subsidy*), mivel ez közpénzekből kerül kifizetésre a közösség számára szerződéses alapon végzett környezeti és regionális szolgáltatásokért. A mai politikai és agrár-környezetvédelmi intézkedések helyét az egyre bővülő agrár-környezeti és vidékfejlesztési kifizetések vennék át. Az exporttámogatások is teljesen megszűnnének, így a termeléskorlátozó (kvóta és egyéb) rendszerre már nem lesz szükség, tehát megszűnne a CAP minden piactorzító és feszültséget okozó hibája.

Egyéb szakértői tanulmányok is az agrárpolitikában hosszú távon az agrárkörnyezeti és vidékfejlesztési kifizetések, kisebb részben támogatások szerepének döntővé válását prognosztizálják. A berlini csúcson 1999 március 26-án elfogadott AGENDA 2000 című EU költségvetési reformcsomagban megfogalmazásra került az európai mezőgazdaság új, multifunkcionális modellje, amelynek legfontosabb jellemzői:

- túlzott mértékű támogatásoktól mentes, versenyképes mezőgazdaság kialakítása, mely képes a világpiac felmerülő kihívásainak megfelelni;
- környezetkímélő termelési eljárások széleskörű alkalmazása, melyek által lehetővé válik a fogyasztók igényeinek megfelelő, minőségi termékek előállítása;
- sokszínű gazdálkodási rendszerek, formák megléte, a termelési hagyományok megőrzése, amelyek nem csak a termelési célkitűzéseket, a termék-kibocsátást veszik figyelembe, hanem a mezőgazdaság egyéb funkcióit is, a vidéki környezet, táj megőrzését, javítását valamint a vidéki közösségek erősítését, munkalehetőségek biztosítását is;
- egy egyszerűbb, közérthetőbb agrárpolitika kialakítása, amely világosan elhatárolja a közösen meghozandó döntéseket a nemzeti szintűektől, és amely a közösségi források felhasználását úgy irányítja, hogy ne csak szűk gazdasági körök, hanem a széles értelemben vett társadalom legyen azoknak haszonélvezője.

Az EU az AGENDA 2000 nevű reform-programcsomag részeként fogadta el az agrárpolitika 2000-2006 közötti időszakára a 1257/1999. számú EU tanácsi rendeletet, amely a vidékfejlesztés támogatási formáiról és módszereiről intézkedik. A rendelet lényege, hogy az eddigiekben elsősorban és többnyire egymás ellenében is „dolgozó” intézkedéseket rendszerbe foglalta, és meghatározta alkalmazásuk keretszabályait is. Intézkedéseit a következőkben foglalhatók össze:

- mezőgazdasági beruházások támogatása;
- agrár-környezetvédelmi és tájgazdálkodási támogatások;
- kedvezőtlen adottságú területek normatív támogatása (LFA támogatások);
- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének támogatása;

- erdőtelepítési támogatások;
- a rurális térségek alkalmazkodásának és fejlődésének elősegítése (néhány megnevezett lehetőség: falumegújítás, jövedelemszerzési és foglalkoztatási diverzifikáció elősegítése, mezőgazdasági vízgazdálkodás támogatása, vidéki (agrár) infrastruktúrák fejlesztése, falusi turizmus és kézműves tevékenységek támogatása, birtokrendezés támogatása, minőségi termékek marketingje, életkörülmények javítása stb.);

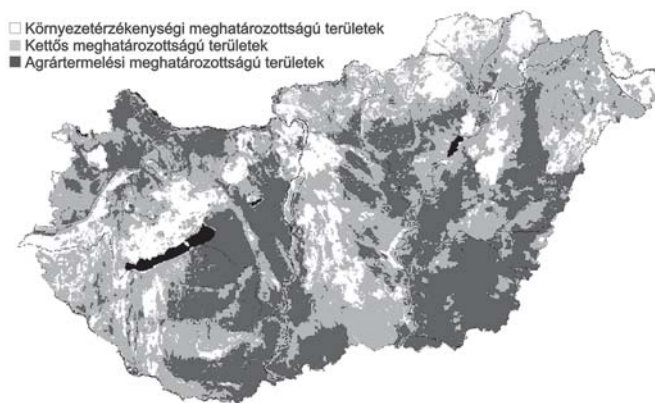
- idős gazdálkodók korai nyugdíjazásának támogatása;
- fiatal gazdálkodók támogatása;
- gazdálkodók oktatása, képzése.

Ezek tehát azok a fontosabb dokumentumok, amelyek az európai agrár- és vidékpolitika változásait jelzik, és egy olyan többfunkciós európai mezőgazdasági modellt körvonalaznak, amelyben a termelési-piaci elemek, az ökológiai-környezeti elemek valamint a társadalmi, szociális, foglalkoztatási, vidéki népességmegőrzési elemek egyenrangúan, egymást kiegészítve jelennek meg, s ezen elemek egymáshoz viszonyított aránya, súlya attól függően változik, hogy milyen régióban, tájon vagyunk.

Az agrár-környezeti program alapkoncepciója

A többfunkciós európai mezőgazdasági modell, a hosszú távon működőképes mezőgazdálkodás megvalósításának alapvető feltétele a környezeti alkalmazkodás, vagyis az, hogy a földet mindenütt arra és olyan intenzitással használjuk, amire az a legalkalmasabb, illetve amit képes károsodása nélkül elviselni. Selye János orvos-biológus „*Stressz distressz nélkül*” című munkájában az emberi társadalomra vonatkoztatva írja, hogy „*a többségnek a stressz hiánya és a túl sok stressz egyaránt kellemetlen, distresszt okoz. Ezért mindenkinek ... gondos önvizsgálatot kell végeznie, hogy megtalálja azt a stressz-szintet, amelynél a legjobban érzi magát. Akiknek ez a vizsgálat nem sikerül, azok vagy a tétlenség unalmától vagy pedig a folytonos túlzott igénybevételtől szenvednek.*” Selye megállapításai úgy tűnik az emberen túl kiterjeszthetők az egész élő környezetre, természetre, annak rendszereire is. Minden környezet magában hordja ugyanis azt a használati intenzitási fokot, amely a selyei terminológia szerint nem okoz distresszt számára, amelyen „a legjobban érzi magát”, vagyis az alulhasználat és a túlhasználat okozta distressz elkerülhető.

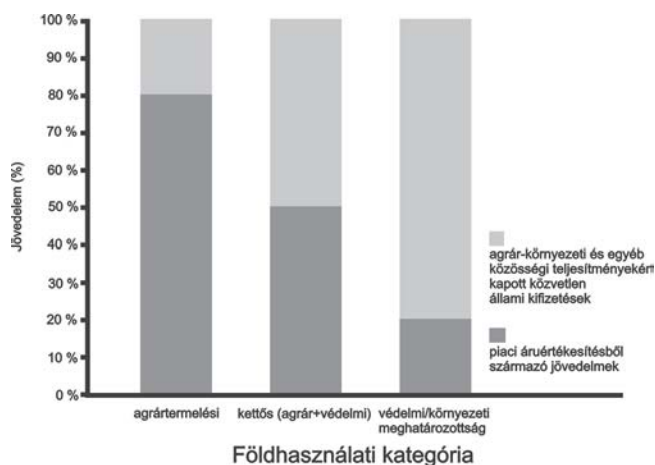
Az értékfenntartó gazdálkodásnak tehát egyik legfontosabb alapeleme a tájhoz, a környezethez illeszkedő funkció, ágazati rendszer és intenzitási fok megtalálása, vagyis olyan földhasználati rendszer kialakítása, amely magából a környezetből, annak adottságaiból és korlátaiból fakad, ahhoz a lehető legjobban illeszkedik. Miután elkészült Magyarország földhasználati zónarendszere, így ma már a felmérések alapján pontosan meg tudjuk határozni, hogy Magyarország egyes területei mezőgazdasági termelésre mennyire alkalmasak. Ezt térképen is ábrázolhatjuk, majd készíthetünk egy másik térképet, amely azt mutatja, hogy az egyes területek környezeti szempontból mennyire sérülékenyek. Ha a két térképet egymásra vetítjük, megállapíthatjuk, hogy a környezeti szempontok elsődlegessége mellett az ország melyik területén milyen intenzitású gazdálkodás támogatandó.

Magyarország területének elhelyezkedése az agráralkalmassági-környezetérzékenységi értékskálán

A fokozottan védett dolomit sziklagyepeken (a térképen környezetérzékenységi meghatározottságú területeken) nyilván semmiféle emberi beavatkozásra nem kerülhet sor, míg a jó termőtalajú alföldi területeken (a térkép szerint agrártermelési meghatározottságú területeken) célszerű a piaci versenykategóriában szereplő szántóföldi gazdálkodást folytatni. Az elkészült térkép alapján megállapíthatjuk, hogy az ország területének mintegy felén jelentős művelési ág változásra illetve gazdálkodási rendszer- és intenzitásváltozásra van szükség. Ennek során a vizsgálatok szerint mintegy 1,5 millió ha-t célszerű az intenzív szántóföldi művelésből kivonni, melyből mintegy 6-700 ezer ha erdősítésre, 3-400 ezer ha gyepesítésre vár, mintegy 500 ezer ha pedig külterjes szántóföldi művelésbe kerülhet.

Azt, hogy a termelési, a környezeti és a regionális foglalkoztatási, társadalmi szociális feladatok milyen súlyt képviselnek egy adott térség mezőgazdálkodásában, az attól függ, hogy milyen adottságú területen helyezkedik el. Más szavakkal: a mezőgazdálkodásból élő családok jövedelmében a termelési feladatokhoz kapcsolódó piaci értékesítésből származó árbevétel, illetve az agrárkörnyezeti, valamint társadalmi, szociális és egyéb teljesítmények alapján kapott kifizetésekéből származó jövedelem egymáshoz viszonyított aránya a térség adottságaitól, agroökológiai feltételeitől nagy mértékben függ. E két bevételi forrás kell, hogy a családok megélhetését biztosítsa. Míg azonban pl. a Bácskában vagy a Mezőföldön ebben a piaci árbevételek a meghatározóak, addig pl. az Őrségben vagy a Szatmár-Bereg térsé-

gében az egyéb teljesítményekért kapott állami kifizetések lesznek a meghatározóak.

Mindezekből fakad, hogy a vidéki térségek fejlesztési programjait erőteljesen befolyásolja azok agroökológiai adottsága, agrikultúrális hagyományai és környezeti érzékenysége. Ezen alapkoncepció gyakorlati megvalósításának kereteit, programját adja meg a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program.

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program

Mindezekre figyelemmel született meg a – 2253/1999. (X.7.) számú kormányhatározattal megerősített – Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP). Ennek elsődleges törekvése olyan mezőgazdasági gyakorlat kialakítása, amely a vidéki foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségek bővítésén, a természeti erőforrások fenntartható használatán, a természeti értékek, a biodiverzitás megőrzésén, a táj értékeinek megóvásán és egészséges termékek előállításán alapszik, és az alábbi célkitűzéseket fogalmazza meg:

- a környezetkímélő mezőgazdasági termelési módszerek széleskörű elterjesztése, ezáltal természeti értékeink, a biodiverzitás, a táj, a termőföld és a vízkészletek állapotának megőrzése és javítása;
- hozzájárulás egy fenntartható mezőgazdasági földhasználati, ésszerű területhasználati rendszer, illetve Magyarország agro-ökológiai adottságainak megfelelő kiegyensúlyozott és stabil földhasználati, termelési struktúra kialakításához;
- piacképes, kiváló minőségű, értékes termékek termelésének növelése, és ezáltal a mezőgazdasági exportlehetőségek minőségi javítása;
- a vidéki foglalkoztatási-jövedelemszerzési lehetőségek bővítése, vidéki életminőség javulásához való hozzájárulás, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek kialakítása;
- a turisztikai potenciál fejlesztése, kihasználása elsősorban a vidék, a táj képének javítása, az ökoturizmus, falusi turizmus feltételeinek javulása révén;
- hozzájárulás egyéb vidékfejlesztési intézkedések sikeréhez, a vidéki népesség, a gazdálkodók termelési-környezeti ismereteinek fejlődéséhez, szemléletváltás elősegítéséhez.

E program a területek eltérő adottságainak megfelelően eltérő földhasználati kategóriákat és különböző mezőgazdálkodási rendszereket határoz meg és támogat.

Az NAKP célkitűzéseiben a különböző térségek adottságainak megfelelő, ahhoz igazodó fenntartható mezőgazdasági földhasználat kialakítása fogalmazódik meg úgy, hogy az megfeleljen az EU 2078/92 rendeletében foglaltaknak. A NAKP környezetbarát mezőgazdasági földhasználatot támogató célprogramjai két fő típusba sorolhatók.

Az első fő típust az úgynevezett *horizontális vagy országos célprogramok* alkotják, amelyek a hazai mezőgazdasági földhasználat teljes területére kiterjednek. Ezen programok célkitűzése az, hogy támogatást nyújtsanak a különféle földhasználati ágakban a környezetbarát termelési, gazdálkodási eljárásoknak, így elősegítsék a magyar agrárgazdaság új, hosszú távon is fenntartható, és versenyképes fejlődési modelljének kialakulását. Ennek érdekében

különböző támogatási programok révén segítse a környezeti szempontokat is figyelembe vevő gazdálkodási tervezés elterjedését, az integrált növény-, zöldség- ill. gyümölcsstermesztés, az ökológiai gazdálkodás terjedését, a gyepterületek és vizes élőhelyek megfelelő hasznosítását, valamint a környezetbarát állattartás kialakulását.

A célprogramok másik fő típusát az úgynevezett *zonális vagy térségi célprogramok* adják, amelyek az adott térség környezet- és természetvédelmi szempontú mezőgazdasági földhasználatát segítik, hozzájárulva az egyes térségek adottságaikhoz illeszkedő gazdálkodási formák elterjedéséhez, a tájgazdálkodás kialakulásához, a terület környezeti, természeti értékeinek megőrzéséhez és fejlesztéséhez. Ezen programok célterületei közé olyan térségek tartozhatnak, amelyek természetvédelmi, talajvédelmi vagy vízvédelmi szempontok miatt valamilyen speciális hasznosítást igényelnek. A térségenként kidolgozott földhasznosítási formák, gazdálkodási módszerek alkalmazását támogatják az egyes célprogramok. A térségi célprogramok hálózatot alkotnak, így kialakulhat az ún. Érzékeny Természeti Területek (ESA) rendszere.

Az NAKP intézkedései az alábbi célprogramok formájában kerülnek megfogalmazásra:

- agrár-környezetgazdálkodási alapprogram;
- integrált gazdálkodási célprogram;
- ökológiai gazdálkodási célprogram;
- extenzív gyephasznosítási célprogram;
- vizes élőhely-hasznosítási célprogram;
- az Érzékeny Természeti Területek hasznosítását biztosító (térségi) célprogramok;
- kutatási, tervezési, képzési, szaktanácsadási és demonstrációs programok.

A program jelenleg meghirdetésre kerülő szakasza a 2000. jan. 1. - 2006. dec. 31. közötti időszakot öleli fel.

A célprogramokban való részvétel önkéntes, a gazdálkodók maguk döntenek el, hogy részt kívánnak-e venni benne. Az országos programokhoz bárki csatlakozhat, akinek legalább 1 hektár saját tulajdonú termőföldje vagy erre vonatkozó tartós (legalább 10 éves) földbérlete van, a regionális és helyi programokhoz természetesen csak azok, akik a meghatározott régióban vagy kistérségben gazdálkodnak. A gazdálkodó, miután megismerkedik a feltételekkel és úgy dönt, hogy csatlakozni kíván, 5 éves szerződést köt az állammal, amelyben vállalja, hogy a szerződésben foglalt feltételeket (az adott célprogramban megfogalmazott gazdálkodási „szabályokat”) betartja. Ennek fejében évente rögzített (hektáronkénti vagy számosállatra vetített) kifizetést kap a szerződött időszakban. Ez fedezi a felvállalt intézkedések miatti esetleges jövedelemkiesést, a felmerülő többletköltségeket, és tartalmaz további 20% ösztönzést annak érdekében, hogy a célprogramokat vonzóvá és a környezetbarát gazdálkodási formákat versenyképesse tegye a gazdálkodók számára.

A várható kifizetési összegek csatlakozás előtti és utáni összehasonlítását a következő oldalon látható táblázat mutatja.

Célprogram	Kifizetési összeg (ezer Ft/ha)	
	EU csatl. előtt	EU csatl. után
Agrár-környezetvédelmi alapr.	15-20	35-50
Integrált gazdálkodási célpr.	15-35	40-65
Ökológiai gazdálkodási célpr.	10-60	40-120
Gyephasznosítási célpr.	10-20	25-40
Vizes élőhelyek célpr.	15-35	60-140
Érzékeny Természeti Területek célpr.	20-40	75-150
Képzési, szaktanácsadási p.	30-50/gazdálkodó	150-350/gazd.
Bemutató-gazdasági program cca.	500/gazdaság	2500/gazdaság

Az alapvető célkitűzés az, hogy a NAKP bevezetése által megteremtjük a lehetőséget a csatlakozást követő években az EU agrár-környezetvédelmi keretéből a lehető legnagyobb összeg felhasználására. Ez előzetes számítások alapján mintegy 250 milliárd forintot jelent majd éves szinten. A prognosztizált források lebontását az alábbi táblázat mutatja be.

Célprogram	Potenciális célterület (2006-2007)	Kifizetési forrás nagysága (jelenlegi EU minimum)
	ezer Ft/hektár	milliárd Ft
Agrár-körny. gazd. alapr.	600/35	21
Integrált gazd. célpr.	2700/45	122
Ökológiai gazd. célpr.	300/50	15
Gyephasznosítási célpr.	400/25	10
Vizes élőhely célpr.	80/75	6
Érzékeny Természeti Ter. célpr.	1980/80	158
Összesen	6060	332

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program potenciális kiterjedése és a felhasználható kifizetési források bemutatása

Az EU tagállamok által alkalmazott kifizetési prémiumok minimális értékeivel számolva a program teljeskörű működése esetén 249 milliárd Ft (75 %) EU támogatást lehet megszerezni, amelyhez 83 milliárd Ft (25 %) társfinanszírozást kell biztosítani.

A megvalósítás sikerét a közgazdasági környezet megváltoztatása – olyan ökológiai adó- és támogatási/kifizetési rendszer kidolgozása és bevezetése – növelné jelentősen, amely a közterheket az élő munkáról az anyag-, energia- és környezethasználatra helyezi át, felértékelve ezzel az emberi munkát, a foglalkoztatást, az egészséges táplálékot és a tiszta környezetet; és leértékelve az embert kiszorító, környezetromboló, lineáris, egyfunkciójú gazdálkodási rendszereket.

Mindezen túl ki kell alakítani az agrár-környezetgazdálkodás oktatási, képzési, bemutatói, tanácsadó szellemi és fizikai infrastruktúráját, intézményrendszerét is, mely megvalósításának fontos eszköze.

Végezetül, de nem utolsósorban irányváltást kell elérni a mezőgazdasági kutatásokban és fejlesztésekben is. A tudományban az analízis és a szintetizáló közelítést egyenrangúan, egymást feltételezően kell kezelni! (Nemcsak a fákat, hanem az erdőt is vizsgálni kell! A különböző színű mozaikok „cizellált” kidolgozása a kép összerakásakor nyeri el értelmét! A mozaikgyártásnál nem alacsonyabb rendű a képek összerakása!). A mezőgazdálkodás többfunkciós felfogásának és az elmondottaknak megfelelően gyarapítani kell a polikultúrákkal, a körfolyamatokkal, a diverz termelési rendszerekkel kapcsolatos tudásunkat, a szintetikus ismereteinket. Olyan rendszerszemléletű (holisztikus meg-

közelítésű), interdiszciplináris kutatási programokra van szükség, amelyek nemcsak egy-egy tudományterület szempontjából kívánják a legjobb megoldásokat kikutatni, megtalálni, hanem olyan rendszerek kidolgozását célozzák, amelyek összességükben kielégítik az értékenntartó (*sustainable*) fejlődéssel, gazdálkodással szemben támasztott követelményeket, vagyis úgy állítanak elő értékes termékeket, hogy közben megőrzik a környezetet, az élővilágot, a tájat s benne az embert és közösségeit, a helyi kultúrát és társadalmat.

E program megvalósítása, a mezőgazdálkodás, a vidék és a környezet harmóniájának megteremtése csak a különböző szakmák és tudományterületek együttműködésével képzelhető el. A fordulat a gazdálkodók, a fogyasztók valamint az irányítók részéről egyaránt olyan általános értékrendváltást feltételez, amely Magyarországon is reális távlatokat nyit az ökológiai alternatíva, az ökoszociális piacgazdaság közegebe ágyazott mezőgazdálkodás számára. Ehhez keressük a társakat és partnereket, s remélem, hogy a falufejlesztési program kidolgozásában és megvalósításában ez a helyzetelemzés is adalékokkal szolgálhat. Nem ragadhatunk le pillanatnyi érdekeinknél. Célunk csak az lehet, hogy ha száz év múlva utódaink értékelik mai tetteinket, azok visszatekintve is kiállják az utókor kritikáját.

(A Falufejlesztési Társaság Építész Tagozatának III. Országos Vándorgyűlésén elhangzott előadás átdolgozott változata; az eredeti előadás teljes terjedelmében és bibliográfiával megjelent az Ökotáj 22. (1999), és a Város Falu Régió 2000/3 számában.)

A MAGYAR FÖLDÉPÍTÉSZET MÚLTJA

A föld egyszerű, tartós és sokoldalúan használható anyag, helyben kitermelhető, rugalmas, de ugyanakkor erős, nem bomlik, a rovarok nem károsítják, nyáron hűvös, télen pedig meleg. Az idők során rendkívüli szépségű, változatos épületek készültek földből. Ha a napon kiszáritott sárfalakat a nedvességtől kellően védik, évszázadokig fennmaradnak.

A talaj és származékainak felhasználása igen sokrétű a magyar népi építészetben. Már a faépítkezés idején nélkülözhetetlenné vált. Használták a padlásokon a deszkázat fölött légzáró és hőszigetelő anyag gyanánt. Tapasztottak vele boronafalakat. Készítettek belőle döngölt padozatokat. Kisebb, földbe mélyített építményeknél a fedés záró rétegeként alkalmazták, szálas fedéseknél a gerincet rögzítették sarazással. Raktak belőle kemencét, takaréktűzhelyet, padkát, falaztak belőle szabadkéményt. A mészhabarcs elterjedése előtt általánosan használt kötőanyag volt (még a kőfalazatok nagy része is „csak” sárba rakott), de leginkább mégis a falazat anyagaként ismerjük.

A föld, mint a legolcsóbb építőanyag jelentősége hazánkban csak a fa beszerzési lehetőségeinek szűkülése, drágulása után nőtt meg. A 18. században ahol volt elegendő erdő, ott is elrendelték a csupán fából készülő boronafalú épületek helyett a fatakarakosabb favázas házak építését. Ezekhez jóval kisebb átmérőjű gerendákat adtak ki, mint amilyen a korábban szokásos volt.

A 19. század végére föld és vályog falazóanyagként történő felhasználását tekintve a Kárpát-medence Európa egyik legsokszínűbb területévé vált. Az egyes építési technikák alkalmazásának a helyi anyagok tulajdonságainak ismeretén alapuló számos változata alakult ki. Ezt a századvégi tarkaságot – mely a mindent egységesítő fehér meszelés alatt kevéssé vehető észre – kívánjuk bemutatni a Szabadtéri Néprajzi Múzeum épületállományában is.

A földfalú házak építési munkálatainak megkezdése előtt igen fontos az épület helyének kiválasztása. Valamennyi földfalú építmény helyét a telken mindig a terep adta lehetőségek kihasználásával jelölték ki. Figyelembe vették a csapadékvíz folyásának, elvezethetőségének lehetőségét. Ha a terepviszonyok és egyéb körülmények en-

gedték, a telek legmagasabb, legszárazabb pontján építkeztek. Arra törekedtek, hogy a kijelölt helyen minél kisebb legyen a talajnedvesség és a csapadékvíz minden irányban el tudjon folyni a ház falaitól. Ennek érdekében, ha a helyzet úgy kívánta, agyagos földdel fel is töltötték a terepet. Bátran állíthatjuk, hogy a földfalú épületek élettartama szorosan összefügg a jó helykiválasztással és a folyamatos karbantartással.

Helykiválasztása után, a kitűzött falak nyomvonalán leszedték a talaj termőrétegét. A fal szélességének megfelelően ásóheggyel kivágták a falak helyét. A kitűzött fő- és közfalak vastagsága 50-60 cm. A fal alatt általában nem ásták ki az alapot, de a „kivágott”, lenyesett alapfelületet jól megdöngölték lapos döngölővel. Ettől csak akkor tértek el, ha nagyobb felületen laza, már bolygatott talajrészt találtak. Az ilyen talajt a fal szélességében kiszedték és 10-12 cm-es rétegenként, visszatöltötték, döngölték.

Később, elsősorban szigetelési okokból, ha az építőknek rendelkezésükre állt valamilyen kő, néhány kősorral, esetleg téglával kezdték a föld anyagú falak felhúzását. Ezt a 18-19. században a városokban rendeletekkel is szorgalmazták és 45-90 cm magas lábazati falat javasoltak. Az 1940-es évektől már egyre gyakoribb a betonalap.

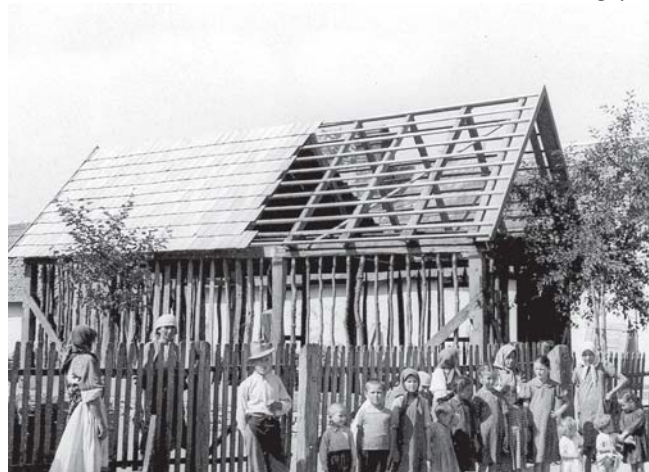
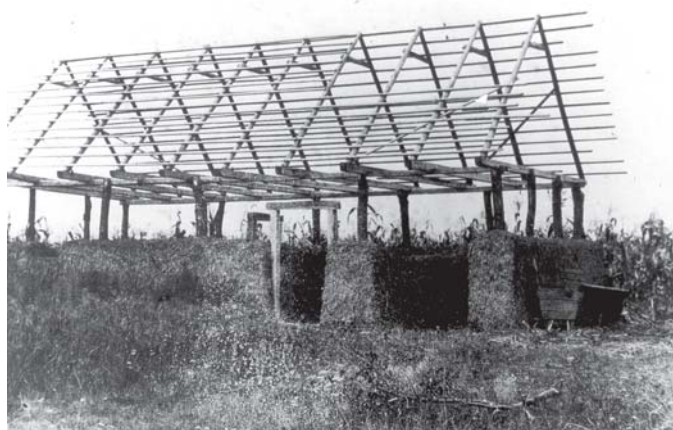
A favázas átmeneti szerkezetek elsősorban az árvizes területeken maradtak fenn. Itt jól érvényesült az az előny, hogy egy-egy árvíz alatt a tárgyakat a padlásra lehetett menteni. Ha a víz kimosta az épület falait, a vázszerkezet és a vesszőfonás megmaradt. Az épület teljes kiszáradása után csak a falakat kellett újratapasztani.

A favázas földfalazatok esetén először a favázszerkezetet készítik el. Ez a vázszerkezet többféle lehetett. Korai példákön elsősorban cölöpváz, esetleg sűrű cölöpváz, míg később jelentős területeken a talpas-vázas szerkezet terjedt el. Ugyanakkor, a néprajzilag kutatható időben, a Kisalföld területén a fejlett uradalmi építészet hatására alkalmazták a merevített, földre állított oszlopos vázszerkezetet is. A 19. század végén a vastag falszerkezetek mellett is megjelenik a vázszerkezet, mely a tetőzetet hordja és biztosítja a fal esőtől védett építését.

A sárfalak közül a legismertebb és talán a legelterjedtebb a (villával) rakott fal.

A kitűzött épülethez közel eső részen a humuszos talajréteg eltávolítása után egy jó mély ásónyomot (20-30 cm)

Sárfal vázszerkezete, Mezegnyés

felástak, majd beáztatták bő vízben. A felásást és beáztatást, ha lehetőség volt rá, már előző este elvégezték, a jobb minőségű sár érdekében. A jól beáztatott földre, sár tetejére villával és kézzel egyenletesen szórták a szalmát, közben néhány ember feltűrt nadrággal, kapával a kézben, csupasz lábbal taposta a sárt. Nagyobb ház vagy jobb módú parasztember építkezésein lábasjóságokat (szarvasmarhát, lovat) is igénybe vettek a sár taposására. A sár taposást, megmunkálást mindaddig végezték, amíg elegendő szalma nem volt a sárban, illetve amíg a szalma egyenletesen eloszlott, elkeveredett és a földcsomók eláztak.

Akkor jó a sár, ha annyi szalma van benne, hogyha a készítője lábát kiemeli a sárból, lábáról lehúzza a sárt, sárcsomó nem marad a lábon. A szalma teszi lehetővé a sár villával való megmunkálhatóságát, de elsősorban „falkötő, összetartó” szerepe van. Ha már elegendő mennyiségű szalmát tapostak a sárba, a gödör egyik szélén elkezdve kapával „átvágják”, átforgatták az egész sármennyiséget. Az „átvágást” a sárgödör nagyságától függően egy vagy több ember végezte. Ha közben úgy ítélték meg, hogy helyenként még kevés a szalma, ezt pótolták. A jól kitaposott szalmás sárat elég volt egyszer átvágni.

A sár pihentetése után kezdték a sárfal rakását. A sárfal készítését mindig úgy kezdték el, hogy az épület legtávolabbi pontján, egyik sarkánál – a falrakó csoport létszámától függően – felállt egy vagy két tapasztalt falrakó, rendszerint a bandagazda és az általa kijelölt személy. A csapat többi tagja, a bandagazda beosztásának megfelelően láncban, egy helyben állva adta villával tovább a sárt a falrakó elé. A falrakó a fal nyomvonalán állva maga előtt rakta a falat, miközben hátrafelé haladt, és precízen, komótosan, villánként helyére tette, ügyelve a sarkok s falfelületek, falsíkok megfelelő kialakítására. Ha két személy rakott falat, egy pontból indulva ellenkező irányba haladtak a falrakók. Ez így ment mindaddig, míg az első „fogással” körül nem értek a fő- és közfalak nyomvonalán. Itt kell megjegyezni, hogy nemcsak a vertfalú épületeknél, de a sárfalnál is alkalmaztak a sarkok megerősítésére vesszőnyalábot vagy nádat, esetleg rozsszalmát, valamint az él tökéletesítésére nádat, vesszőnyalábot stb. A sárfalazat első fogásmagassága a falrakó ügyességétől és a sár minőségétől függően 80-100 cm magas volt. Az első fogásban az ajtónyílások helyét mindig kihagyták, függőleges falvéget képezve a nyílások-

nál. Amikor a falrakással kijelölt házalap minden pontján – a közfalakat is beleértve – elérték a fent említett magasságot, villaháttal (a villát oldalt tartva) letisztították, „megfésülték” a falfelületet kívül-belül. Ezzel a falrakás első üteme elkészült, azután hagyták száradni a falat. Tapasztás (vakolás) előtt a falfelületről ásóval nyesisik le a kilógó, kiálló szalmavégeket és ezzel egyben a fal felülete pikkelyezést is kap. A falszáradás időtartama az időjárás függvénye volt.

Megfelelő kiszáradás után következett a sárfal rakásának második üteme. Ennek előkészülete és technológiája hasonló volt az előzőhöz, azzal a különbséggel, hogy itt állást kellett építeni a falrakó elé rakott sár, valamint falvégeknél a falrakó részére. A falrakó egyébként a falon állva (falvégeknél álláson) villánként maga előtt rakta a falat, hasonlóan az első fogáshoz. A sárfal rakásának ebben az ütemében hagyták ki az ablakok helyét. A parapetmagasság (köznyelven általában ablakkönyöklő) rendszerint az első fogás teteje volt. Ha elérték a megfelelő magasságot a második fogással, annak teteje egyben falegyen is volt. Ez esetben az ablaknyílásokat áthidalták és lefedték a falegyen alatt, az ablakok méretétől függően. Az ablaknyílások áthidalása abból állt, hogy néhány karvastagságnyi, faragott vagy faragatlan akácrudat, esetleg hasábot fektettek a nyílások fölé a fal szélességének megfelelően és erre tovább rakták a sárfalat. Az ablak elhelyezésekor – annak méretétől függően – alá- és köréfalaztak vagy lefaragtak a falból.

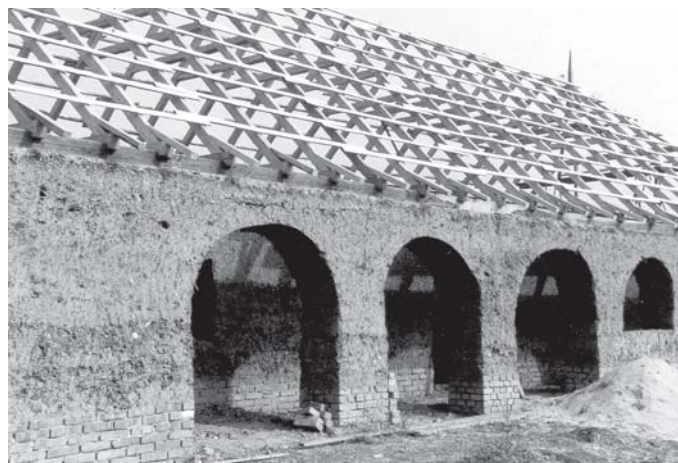
A sárfalazat harmadik fogására régen ritkábban, századunk elején már egyre gyakrabban került sor. Ugyanis ezzel megnövekedett az épület belmagassága. Ez a fogás rendszerint csak 40-60, ritkábban 100 cm magas volt. Készítése az előzőekhez, de leginkább a második fogáshoz hasonlóan történt. Ez esetben az ablaknyílások teteje a második fogás tetejével egyezett. A nyílások lezárásának technológiája az előzőekben elmondottakkal azonos módon történt. Volt eset, hogy – általában a háztulajdonos vagyoni helyzetétől függően – a vályogból falazott boltívvvel zárták le, készítették el a nyílások feletti áthidalást: ilyenkor rendszerint a sárgerenda melletti kifalazást is (ereszalj vagy koszorú kifalazásának is nevezik) vályogból készítették.

A sárfalnál ugyanúgy, mint bármely földfal esetében törekedni kellett arra, hogy mielőbb tető alá kerüljön az elkészített falszerkezet. A földfalú épületek falverése, rakása után a tulajdonos gondoskodott a falak csapadék elleni

Vert vályogfal készítése kalodában

Rakottfalas ház, Hajdúbagos

Ereszcsomópont, Hajdúbagos

megvédéséről, de ha munka közben váratlan záporosó szétmosta a falat, ez a felrakókat terhelte. Ha nem tudták megvédeni az esőtől és szétfolyt a fal, külön díjazás nélkül újra készítették a vert- vagy sárfalat. A földfalkészítést nagyrészt aratás után végezték. Ennek egyik oka, hogy már volt "új törek", szalma, másrészt augusztusban, szeptemberben viszonylag kevesebb az esős nap. Legelterjedtebb elnevezései: fecskefal, villás fecskerakásos fal, fecskerakásos fal.

A gömbölyeges fal a rakott sárfal egy változata, talán a vályogtégla-fal őse. A rakott sárfalhoz hasonló módon előkészített alapanyagból emberfej nagyságú gombócokat szakítottak ki villával, s a földre szórt töreken vagy szalmán meghempergették. Szikkadni hagyták, s általában kézzel rakták fel a falat. A tömörítést fadarabokkal ütögetve végezték. A szakaszos építés, az esetleg megroggyant fal lefargása hasonlóképpen történt, mint a rakott sárfal esetén. Nálunk tájanként más-más néven illetik, de egyes helyeken ezt a változatot is fecskerakásnak, fecskefalnak nevezik.

Zsaluzott sárfalrakási módot elsősorban a Dél-Dunántúlról ismerünk. Téglyányi sárcomókból gombócokat formáztak és deszkák közé helyezték, kettesével egymás mellé. A deszkák közé rakott sárfalat (gyúrt falat) lóval tipratott, pelyvával és törekkkel kevert sárból emelték. A deszkazsaluzat állítása a vertfalnál is alkalmazott, kétféle módon történt. Ez a technika a sárfal és a vertfal találkozását, keveredését és vegyülését mutatja. Ahol a vertfallal együtt élt, régebbinek tartották, divatja a 19. századdal elmúlt. A vertfal készítéséhez földnedves agyagos földet kell használni, amely nem tartalmazhat 25-30 mm-nél nagyobb kavics- vagy kődarabokat, zsugorodása csekély.

Kétféle zsaluzási mód terjedt el. A Duna mentén és attól keletre az építendő fal mindkét oldalán egy-másfél méteres távolságokban, páronként szemben egymással oszlopokat ástak a földbe, melyek végét lécekkel, gúzsokkal kötötték össze.

A megdolgozott, homogenizált, összegyúrt földet a házhoz hordták, majd lapáttal a zsalu közé hányták. Hegyes karókkal megbökdösték, megszurkálták, hogy a falban minél kevesebb levegő maradjon, majd döngölőfával, tömőfával keményre döngölték, néhol előzőleg megtaposták.

A vertfalak sarokmervítését és falcsatlakozását vesszők felhasználásával célszerű megerősíteni. A sarokél szabályossága, erősítése végett pedig a sarkokon husángot, vessző-

sző- vagy nádnyalábot helyeztek el függőlegesen. (Egyes vidékeken a rétegek közé nemcsak a sarkokban, hanem a falakban hosszirányban elhelyeztek egy sor nádréteget.) A falnyílások kialakítása és a kiváltások felfekvéseinek megfelelő megoldása tekintetében a rakott- és vertfal esetében lényegében azonos módon kell eljárni. A falnyílásokat mindkét esetben utólag is ki lehet vágni (a gyors falépítés és zsaluzóanyag megtakarítás érdekében), de mind szerkezetileg, mind munkaerő-kímélés szempontjából célszerű ezek helyének kirekesztése mintadeszkázat segítségével. Kisebb nyílások (kb. 1 m szélességig) áthidalására megfelelő méretű és szilárdságú keményfa anyagú kiváltó gerendákat is célszerű alkalmazni. A gyakorlott vertfalrakók olyan kemény falat vertek, hogy az ablaknyílások kibontásakor ásóval nem lehetett dolgozni, csak csákánnyal tudták a falbontást végezni. A vertfal keménysége betörés elleni biztonságot is jelentett.

A Dél-Dunántúlon valamint a Tiszántúl déli részén oszlopok helyett *kalodának*, *járomnak* nevezett szerszámot használtak a zsaluzat rögzítésére. Ez rendszerint fából, ritkábban fémből készült. A vízszintes lécz, illetve laposvas helye jól látható az elkészült falazaton, melyet csak a tapasztás során igyekeztek eltüntetni.

A vertfal elnevezésében a zsaluzási módnak megfelelően két változat terjedt el. A Dunántúlon a *tömött fal* és a *tömésfal*, a Duna-Tisza közén a *verett fal*, míg a Tiszától keletre a *vertfal* elnevezés az uralkodó.

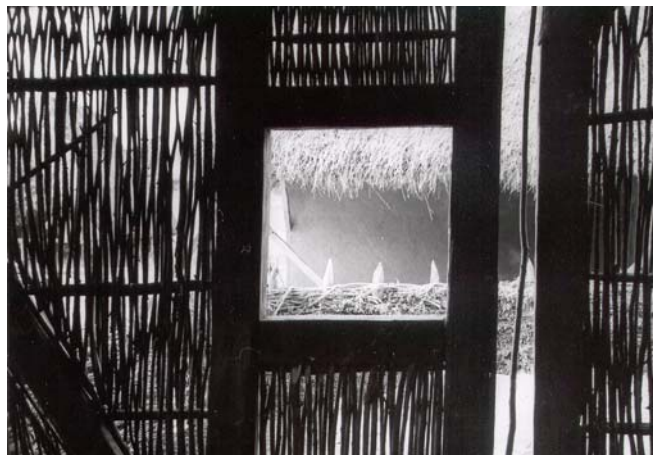
A vert falhoz hasonló többretegű fal zsaluzatát jellemzően nem deszkából készítették, hanem karókkal erősített sövényből fonták. A föld bedöngölése után a sövényfonást nem távolítottak el. Ez a technika is készülhetett sárfalként, a két sor fonás közé rakott sárgombócokkal. A török elleni végvári harcok idején a palánk várak építésével vált ismertté, mint a „magyar módra való” várépítés egyik eljárása, de minden valószínűség szerint már korábban is a várfalak építésére alkalmazták. A sövényfalak közé tömött vertfal a Kárpát-medencén kívül elterjedt volt Kelet-Európában is.

A vázas vastag földfalazatok jellemzője az, hogy a sár- és földfalazatok szilárdítására először vázszerkezetet készítettek. A sarkokba, hosszabb falszakaszokon falközépre is, oszlopokat állítottak, vagy égetett, esetleg vályog-téglából pilléreket falaztak. A tetőszerkezet, esetleg a fedés elkészülte után kezdtek neki a fal készítésének, vidékenként

Vályogtégla-falazat, Nagykovács

Paticsfal kitöltő vesszőfonata sározás előtt, Kispalád

Kandallókéntő vesszőfonata, Kispalád

más-más technikát alkalmaztak. Martosról és Hajdúhadházról rakott sárfal használatára, míg Veszprém megye északi településein és a palócok körében, valamint az Ormánságban a vertfal meglétére vannak adataink.

Az Alföldön a karóközös vázas sárfalat is alkalmazták, villával rakott sárral vagy sárgombócokkal kitöltve. A Dél-Alföldön ennek egyik változatát oszlopos falnak nevezték.

A vályogtégla fal a 19. század végére a földépítkezés legelterjedtebb formájává válik. Az egyetemes építészettörténetben évezredek óta ismert, de a hazai történetét vizsgálva a 16. századinál korábbi adataink nincsenek. A *vályog* szó is 1693-ban fordul elő először írott formában, de feltételezhető, hogy nagyobb múltra tekint vissza. A vályogtégla az iparilag gyártott építőanyagok előfutára, fontos szerepet tölt be a házépítés gyakorlatának megváltozása terén. Az alapanyag egyre inkább készített terméké válik.

A vályog alapanyaga az agyag, illetve az agyagos föld. Minősége lényegében azonos a sárfaléval. A sár készítésének módja is megegyezik, azzal a különbséggel, hogy míg a sárfal anyagának készítésekor szalmát szórnak és taposnak a sárba, a vályog sárányaga általában apró szalmával vagy nagytörökkel készült. Vályogvetők szívesebben használták a nagytörököt. A vályogvető „sablon” colos deszkából fogazott csapolással összeállított, szegezéssel erősített, csak oldalt zárt forma. Általában elfogadott a 15 cm széles, 29-30 cm hosszú és 14 cm magasságú belső méret. A két végén ritkábban fából készült fogó, gyakrabban madzagfűl lóg ki az e célra fűrt lyukakon. A madzag belső vége akkora csomóban záródik, hogy ne tudjon áthúzódní a lyukakon.

Vályogból általában jómódú emberek építkeztek, mert ez jóval költségesebb volt, mint a sár- vagy vert falú építkezés, nem beszélve arról, hogy a fuvarköltséget a szegényebb emberek nem tudták fedezni. Vályogépület falazata már ritkábban került közvetlenül a talajra, de ha mégis így volt, alapozása megegyezett a vert falú épület alapozásával. Századunk elején – elsősorban vályogfalazat esetén – kezd elterjedni a szilárd alapozás, amelyhez gyakori építőanyag volt a téglá, vagy valamilyen puha mészkő, mésztufa. Az Alföld északi peremén elsősorban a Tokaj-hegylajai tufakövet alkalmazták szívesen. Ennek oka az lehetett, hogy a frissen bányászott követ könnyen lehetett faragni. Később, kb. századunk második harmadának végén kezdett elterjedni a beton alapozás, földfalú épületek alá is. A szilárd alapokra e század második harmadában kezdik alkalmazni a kátránypapírral való szigetelést is, bitumenragasztással.

Sok esetben már kőművesek építették a ház alapját, sőt a vályogfalazat sem házilagos kivitelezésben készült, hanem mesteremberek építették azt. Vályogfalazási technológiája azonos volt a nagyméretű téglafal készítésével, csupán a kiegyenlítő habarcs nem mészből és homokból, hanem sárból készült. A falazósár a mészhabarctól eltérően nem ládában, hanem gödörben készült, törek, ill. pelyva nélkül. A föld minősége szempontjából csupán az volt a lényeg, hogy a föld jól „elázzon”, földcsomó ne legyen a falazósárban. A beáztatott habarcs-képlékenységu sarat lapáttal rakták a vályogsorokra és a kőműveskanál segítségével terítették el egyenesen. A vályogfalazat kötési szabályai is megegyeznek a téglakötési szabályaival. Akárcsak a

téglafal esetében, leggyakoribb a 45 cm vastag falazat két sorú vagy keresztkötéssel. A sarkokon fejelő vagy háromgyedés kötéssel indulnak. A nyílások áthidalását 1-1,2 m fesztávolságig vályogból, esetleg téglából falazott boltívvel oldották meg. A téglából készült boltívet – esetenként kávfalazatot – elsősorban tanyákon, ill. mezőgazdasági rendeltetésű épületeken díszítőelemként is alkalmazták. A boltív és az ablak- vagy ajtókeret téglafalazata 2-3 cm-rel kiugrott a fal síkjától, hangsúlyozva a szerkezet anyagát. Ezt csak fokozta az a gyakorlat, amely szerint a téglafelület csak hézagpótlást kapott, tehát a téglá nyersen maradt. Ha vakolatot kapott a boltív, ill. a kiugratott szerkezet, akkor rendszerint pirosra, a hézagokat fehérre festették, imitálva ezzel a téglaszerkezetet. Előfordult olyan eset is, hogy a téglát csak vakolatkiugratással, esetleg kerethúzással és hézagfestéssel jelezték. A vályogból készült boltív, boltozat teherbírása az idők folyamán kiállta a próbát. Csak a nagyobb fesztávú ablakok elterjedésével maradt el a vályoggal történő boltíváthidalás, nyíláslezárás, és vált általánossá az akácgerendából készült áthidalók alkalmazása. A múlt században, különösen a századforduló táján gyakori volt a szabad kémény boltozatának vályogtégglából való készítése is. A vályogfalú épületeknél megjelenik a nem teherhordó falszerkezet is, közfal helyett a válaszfal, amely egy futó vályogsorból áll

A föld- és sártechnikák esetében a házépítés fontos befejező munkálata volt a tapasztás. Célja nemcsak a falon lévő kisebb hézagok, egyenetlenségek eltüntetése, hanem a nedvességre érzékeny falak eső, fagy elleni védelme is.

A falazatokat általában 2-3 rétegben kézzel tapasztották. A sárfalak, fonott falak esetében apró cserép-, kő- és tégladarabokat nyomkodtak a nyers falba, hogy a tapasztás jobban megkössön. A tapasztás gyakorlatot kívánó munka volt, gyakran ezzel foglalkozó specialisták végezték. A megdolgozott sárba igen finom töreket kevertek. Mindig a fal belső felületén kezdték, s csak ezután fogtak a külső falak tapasztásához. Az első réteg durvább sárból készült, pelyvával, törekkkel, sok helyütt lótrágyával keverték a sűrű masszát. A második és harmadik réteg esetében fokozatosan finomodó pelyvás sarat vagy finom híg agyagot hordtak fel a falfelület simábbá tétele érdekében. A tapasztó anyagot rendszerint kézzel vitték fel a falra, sima lécekkal simították el, s az egyes rétegek között száradási időket hagytak.

A falazat külső megjelenésére a múlt század közepéig általában a tapasztást követő finom mázolás volt a jellemző, melyet nagyon híg agyagos sárral értek el. A mázolásához igyekeztek sárgás, kékesfehér vagy fehéres földet használni. Ez a technika a múlt század közepén, az oltott mésszel történő meszelés megjelenése után kezdett visszaszorulni.

Hazánkban a második világháború utáni években még gyakori volt a földfalú házak építése, de a beton alapozás vált uralkodóvá. Századunk második felében vált általánossá a szigetelőlemez alkalmazása. Az épület padlóvonala az udvar szintjéhez képest jelentősen magasabb, az ablakok nagyobbak lettek. A hatvanas évekig az ablak feletti áthidalást szinte kizárólag 15 x 15 cm keresztmetszetű akácgerendával oldották meg még téglafalazatoknál is.

Valamennyi földfalú épület oromfalát korábban korból, nádból vagy vesszőfonásból készítették. Később lé-

ből, husángokból, olykor vályogból készült a tetőlezárás, valamennyi sártapasztást kapott. Deszka oromlezárás főleg az Alföld déli részére jellemző. Századunk első felében válik általánossá a vályogfalból, téglából készült oromfal.

A föld- és vályogépítés hagyományos technológiái közül elsősorban a vályogvetés területén történtek próbálkozások a vályog egyszerű, kézi működtetésű gépekkel történő gyártására, már a 40-es évek óta Magyarországon. Jelenleg a békési OPTIGÉP Vállalat gyárt ilyen gépet (VG-1000), mely felépítését tekintve szállító alapkeretre rögzített alaptestből, csuklós mechanizmusokból és mozgató karokból álló acélöntvényből, valamint szerkezeti acélból forgácsolt, hegesztett és összeállított szerkezet. A fő sajtoló-tömörítő szerkezet karja nagyszilárdságú keményfából készül.

A kézi vályogpresek általában egyenletes minőségű, földnedves alapanyaggal dolgoznak és az általuk előállított vályog nyomószilárdsága a kézi vetésűeknek 1,5-2-szeresét is elérheti az alkalmazott anyagösszetételtől függően.

Az építés iparosítása, valamint gazdasági-társadalmi struktúrájának megváltozása számos más európai országhoz hasonlóan megszakította e hagyományos környezettudatos építési módszerek apáról fiúra történő átadását. A téglá és más gyári termékek előtérbe kerülésével, az épített és az építő elválásával kialakuló gyakorlat nem kedvezett a múltat és a szegénységet is jelképező földépítészetnek.

A 80-as években magasabbá váló energiaárak és a környezetszennyezés hatására nálunk is felmerült az igény a régi, a környezetet kevésbé terhelő építésmódok iránt. A földépítészet hagyományos technológiáinak a korszerű építés elveivel együtt történő alkalmazására egyre több példát lelhetünk Magyarország építészetében, melyről a tanácskozás további részében hallhatunk előadásokat.

Vesszőfonat közötti sárfal kiállítási bemutatása

Mezei Sándor

FAVÁZSZERKEZETŰ KÖNNYŰVÁLYOG ÉPÜLETEK

A vályogépületek készítése több ezer éves múltra tekint vissza, szinte egyidős az emberi kultúra megjelenésével.

A vályogépítészet korunkban ismét előtérbe került számtalan variációban. Az általunk kifejlesztett fa vázszerkezetű kitöltő vályogfalas épület a régi vázas magyar és németországi *Fachwerk*-szerkezetek tradícióira épül, ötvözve a korszerű könnyűvályog technikával. Jelenlegi formája közös német-magyar együttműködés eredménye.

A mai, egyre inkább reneszánszát élő vályogépítés felendülésének okai a nosztalgiát és divatot leszámítva a következők:

1. Anyagai szinte teljesen természetes eredetűek vagy környezetbarát technológiákból készülnek (fa, agyag, szalma, nád, kazeines mészfesték, vízbázisú lazúrok, és lakkok, égetett natúr tetőfedő és burkolóanyagok).

2. Építésükhöz sok, eddig kevésbé hasznosítható anyag használható (szalma, nádapríték, faapríték, gatter-fűrészpor, cellulóz gyártási melléktermékek, len,- kenderfeldolgozási hulladék, stb.).

3. Épületbiológiailag szinte semmi kívánnivalót nem hagy maga után. *Ezzel a technológiával nem házat, hanem fészket rakunk!* Az épületnek káros kisugárzása nincs, fal- és földémszerkezete jó védelmet ad a káros behatások ellen (háttersugárzás, zaj, ibolyántúli sugárzás stb.).

4. Hőtechnikailag kiváló tulajdonságai – hőszigetelő képessége és hőtároló kapacitása – a mai, egyre emelkedő energiaárak miatt előnyös.

5. Ára kedvező, egyrészt a felhasznált anyagok egyszerűsége, valamint az igen magas arányú sajátmunka lehetőség miatt. A speciális szaktudást igénylő (vázszerkezet-szerelési, elektromos és gépészeti) munkák kivételével szinte minden feladat szakember irányítása mellett elvégezhető.

6. Fűtése hagyományos téglakemencébe épített hőcserélő segítségével központi fűtéssel korszerűen, de gazdaságosan megoldható.

7. Megfelelő szintű üzemi előkészítés mellett (fa vázszerkezet, kész vályogtégla, az építési idő lényegesen lerövidül. Tapasztalatok szerint családi háznál 6-12 hónap.

8. Hangszigetelő képessége kedvező.

9. A teherhordó faváz miatt a hagyományos vályogépülettel szemben nagy üvegfelületek nyithatók, a tér tetszőlegesen variálható.

A kivitelezésnél, hagyományos fogadósintre felépített váz-, tetőszerkezet és tetőfedés után kezdődik a kitöltő könnyűvályog fal falazása, vagy zsálatatba tömése.

Az előbbi gyorsabb, hamarabb szárad, előbb vakolható, az utóbbi kiszáradásához 8-12 hónap szükséges, viszont lényegesen olcsóbb és saját munkával elvégezhető.

A fal vázszerkezethez szinte minden fafaj felhasználható. A földem- és a tetőszerkezethez fenyő javasolt.

Az alkalmazott könnyűvályog összetétele a helyszínen fellelhető anyagok különbözősége miatt változik. Ezek egymáshoz viszonyított aránya fenti okok miatt próbakeverés-

sel állítandó be (agyag, homok, faapríték, szalma, nádapríték). A kiszáradt fal térfogatsúlya 600-1600 kg/m³.

A hőátbocsátási tényező a fal térfogatsúlya, az alkalmazott külső nádszigetelés és falvastagságtól függően 0,4-0,7 „k” érték között, hőtároló kapacitása (kihűlési ideje) 36-72 óra között változik.

Födém szerkezete fagerendás, fabetétes, középnehéz vályog kitöltéssel.

Vizes helyiségekben padlóösszefolyó, teknőszigetelés, a falakon csempézés vagy faburkolat javasolt.

Válaszfalai fa vázszerkezetűek, kitöltő vályogfalazással vagy vázszerkezetbe elhelyezett vesszőfonatra szalmás tapasztóvályog felhordásával készülnek.

Vizes helyiségek válaszfalai hagyományos égetett téglából, vagy vázszerkezetre rögzített, magnezitkötésű heraklit lemezből építhetők.

Tető szerkezet hőszigetelése ásványgyapot vagy teljesen natúr kivitelezés esetén nádpalló, cellulózipari hulladék, len-, kenderfeldolgozási hulladék égéskésleltető kezeléssel.

Vályogfelületek kezelése kívül meszelés, illetve bármilyen szilikátbázisú homlokzatképző anyag, belül kazeinos meszelés.

A fa vázszerkezet vízbázisú gomba- és rovarölő alapozót, fényvédő, tetszőleges színű lazúros kezelést, a nagyobb falfelületek égéskésleltető festést és matt vízbázisú lakkot kapnak, de maradhatnak teljesen natúr színben is.

Padozat a meleg helyiségekben hajópadló, egyéb helyiségekben égetett agyag burkoló téglá.

Tetőhéjalása égetett cserép.

A költségek a felhasznált anyagoktól, a saját munka mennyiségétől és a belső berendezésektől függenek.

Az eddigi tapasztalatok alapján 80-100.000 Ft között mozognak. Különleges igény esetén az ár előre nem kalkulálható (faragott tartó vázszerkezetek, különleges padlóburkolatok, agyag térplasztikák stb.).

A fenti technológiájú épületek tervezésével és kivitelezésével a NATURBAU Kft. foglalkozik.

A technológia széleskörű elterjesztése érdekében az ország több pontján szervezés alatt van fa vázszerkezet gyártó és szerelő, valamint vályog alapanyag- (vakolóanyag, vályogtégla) -gyártó kisüzemek létesítése.

A NATURBAU Kft. német partnercégekkel közösen több németországi családi ház és egyéb kommunális épületek építésére vállalkozott sikeresen az elmúlt esztendőben.

Példák favázszerkezetű könnyűvályog épületekre:

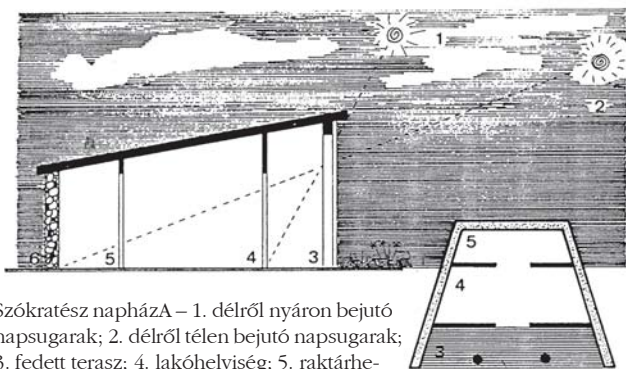
Csőde, Sárkány-fogadó

Zalaszántó, családi ház

Hévíz, Dobogó-major üdülőház

Csőde, Bio-panzió

A módszer alapötlete nem új, hiszen az ókori görög világban Szókratész és tanítványa, Xenophon is említést tesz arról, hogy a napsugárzás melegét hasznosítani kell. Szókratész „napház-elve” ma is korszerű.

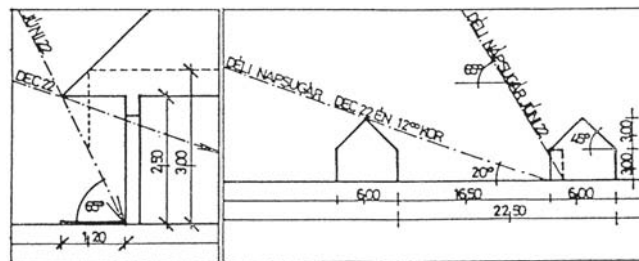

Szókra térsz napházA – 1. délről nyáron bejutó napsugarak; 2. délről télen bejutó napsugarak; 3. fedett terasz; 4. lakóhelyiség; 5. raktárhelyiség (egyben termikus védőzóna); 6. északi l

Az alapvető szolár elvek helyi környezetre adaptált sajátos változatai a környezet klimatikus adottságaihoz való

A meglévő természeti adottságokhoz alkalmazkodó indián település. Mesa Verde, Colorado, Egyesült Államok

A magyar népi építészetben a régi porták hagyományos beépítése olyan volt, hogy az épületek egymásra a legalacsonyabb napállásnál sem vetettek árnyékot, és a tornácok szélességi és magassági méretezésével a legkedvezőbb téli és nyári benapozási viszonyokat biztosították a belső terek számára. A XX. század közepétől egyre több helyen üvegezték be a tornácot, mely megoldás az épülethez csatolt napterek elődjének tekinthető.

A tornác méreteinek tudatos megválasztása és a régi magyar porta bena-
pozási viszonyai.

Jóllehet 1881-ben az amerikai Morse már üvegfedéssel és közbelső fém abszorberlemezzel ellátott homlokzati légkollektoros rendszert szabadalmaztatott, 1931-ben M. Wagner üvegréteggel körülvett háztervét mutatta be, s a 40-es években már több túlméretezett üvegfelületű szolárház valósult meg, igazi áttörés csak a XX. század közepén következett be. Az első szolárház, amelyben a fűtőenergia-szükséglet mintegy 80 %-át napenergia fedezte, 1948-ban Telkes, Raymond, és Peabody építették Massachusettsben. Európa legismertebb passzív középületét 1959-ben A. Morgan tervezte a közép-angliai Wallesey iskolájának

bővítéseként, gondos hőszigetelés, és hőtárolóként alkalmazott falak, földemek alkalmazásával. A passzív szoláris rendszerek kifejlesztésének fontos állomása volt az 1962-ben Trombe, 1968-ban Michel által a Pireneusokban megépített szolárházak csoportja, melyek déli fala a tömegfalak továbbfejlesztett, (később róluk elnevezett) átszellőztetett változata volt; ezt követően több új passzív szoláris rendszert is kifejlesztettek. Az utóbbi évtizedekben Magyarországon is több olyan passzív napház épült, amelyek igazolták a passzív rendszerek hazai gazdaságos működésével kapcsolatos korábbi számításokat.

A passzív napenergia-hasznosítás építészeti eszközei

Mérsékelt égövünkben a szoláris szemlélettel tervezett épületeinkben télen a fűtést, nyáron a hűtést kívánjuk elérni, ezért a tervezés során a következő szempontok alapos mérlegelése szükséges:

- Új épület építéskor kedvező (lehetőleg D-DK-DNY) fekvésű telek kiválasztása, a lehető legjobb benapozást lehetővé tevő telekméret, és domborzati adottságok biztosítása, a szomszédos beépítés meglévő, illetve várható beépítésének figyelembevétele. A benapozott homlokzatok előtt kedvező a nyári hőterhelést mérséklő, napenergia-hasznosítást nem gátló mértékben lombhullató, az észak-északnyugati oldal felől szélvédő örökzöld növények telepítése, illetve meghagyása.

- A benapozás-vizsgálat fontos a passzív házak tervezésénél, hisz csak így tudjuk megállapítani, hogy egy homlokzati felület mikor és mennyi ideig kap napsugárzást, s hogy az adott tájolású homlokzat vizsgálati pontjából az ég melyik részét takarja valamely szemközti épület, tereptárgy. A gyakorlatban többféle módszert alkalmaznak (sztereografikus nappályadiagram, vagy Waldram-diagram).

- A lakóépületekben a kisebb fűtési igényű, tájolásra kevésbé érzékeny helyiségeket (szélfogó, közlekedő, fürdőszoba, kamra, gardrob, WC) a funkcionális szempontoknak megfelelően célszerű úgy elhelyezni, hogy minél jobban védjék a nagyobb fűtési igényű és jobb megvilágítást igénylő helyiségeket. Többszintes épületeknél a zónás tervezés függőlegesen is értelmezhető.

- Az épület tömegformálását a tájolás és a benapozás határozza meg. Magyarország földrajzi helyzetéből adódóan a déli égtáj felől várható a legnagyobb energianyereség, ezért ebben az irányban az épület funkciójának, a hőtechnikai méretezésnek és a bioklimatikus adottságoknak megfelelő méretű üvegezett homlokzat-, illetve tetőfelületet kell biztosítani. Kisebb épületeknél a kompakt tömegformálást csak részben vagy alig kell feladnunk, a nagyobbaknál a természetes megvilágítás biztosítása érdekében kell tagolni az épületet. Az épülethatároló szerkezetek geometriai jellemzőinek tervezése során figyelembe kell venni az MSZ 04-140/2-91 hőtechnikai méretezési szabvány előírásait.

Az állattartó épületek általában horizontálisan kialakított hosszhomlokzatait markánsan különböző módon kell kialakítani. A déli homlokzatot meg kell nyitni, az északit pedig be kell zárni, úgyelve arra, hogy a nyári csúcsideszakban a déli homlokzat leárnyékolható, és az északi oldal is

átszellőztethető legyen. A homlokzat leárnyékolását egyszerű építészeti eszközökkel (pl. megfelelő tetőkinyúlás vagy növényzettelépítés segítségével) biztosíthatjuk. Télen a déli homlokzaton nyitható és fényáteresztő fóliázott kerek is alkalmazható, de az épület téli átszellőztetését a déli homlokzat felől a tetőgerinc szellőzői irányába biztosítani kell. A téli állapotban zárt homlokzati felületek fokozott téli hővédelme pl. bálázott alomszalma „hőszigeteléssel”, a tetőfelület felé pedig alomtároló (szénapadlás) alkalmazásával oldható meg. Az állatok almozott pihenőterét téli időszakban elérő napfény nemcsak felmelegíti, hanem szárítja, és bizonyos mértékig fertőtleníti is, ez az állatok számára kedvezőbb, és az alomfelhasználás is csökken.

- Az épületek tömör határoló falait hatékonyan kell hőszigetelnünk, annak érdekében, hogy a szoláris hőnyeréssel gazdálkodni tudjunk. (A külső falszerkezet hőátbocsátására a $k=0,4 \text{ W/m}^2\text{K}$ érték, mint felső határ a megfelelő). Minthogy a hagyományos egyrétegű jó hőtároló falszerkezetek vastagsági méretének túlzott növelése (a vastag, növényi eredetű rostos hőszigetelő adalékkal készített földfalak kivételével) nem gazdaságos megoldás, célszerű a réteges (többrétegű) falszerkezetek alkalmazása. A rétegek kívülről befelé haladva a következők: külső burkolati réteg (pl. faburkolat, vagy fél téglavastag homlokzati téglaburkolat), átszellőztetett légtér, méretezett hőszigetelés, teherhordó és egyben hőtároló falszerkezet (pl. min. 25 cm vastag tömör téglafal vagy min. 20 cm vastag betonfal). Külső és belső téglafal és kis tömörségű átszellőző ásványgyapot hőszigetelés esetén az átszellőztött légtér elhagyható. A közbülső réteg átszellőztetése érdekében a külső falazati réteg alsó és felső vonalában rovarhálós szellőzőréseket kell kialakítani. A szerkezet e kialakítása egyenletes belső hőmérsékletet, kellemes klímát biztosít a belső tér számára.

- A különféle üvegezett szerkezetek a passzív szolár házak fontos szerkezeti elemei. Az üvegfelületekkel határolt belső terek „működése” az ún. „hőcsapda”-elven alapul, melynek lényege, hogy a helyiségbe jutó, s a belső felületeken elnyelődő sugárzás az üvegezésen keresztül – hullámhosszának megváltozása miatt – sugárzás formájában nem tud távozni, így a beltér léghőmérséklete megemelkedik.

Az üvegezett szerkezetek tervezése, beépítése során általában összetett, olykor egymásnak ellentmondó követelményeket kell kielégíteni (kilátás, megfelelő természetes megvilágítás, szellőzés, a szezonális hőnyereség biztosítása, légzárás, jó hőszigetelés, zajvédelem és tisztíthatóság). A passzív szolár házak fokozott hőszigetelését szolgáló üvegszerkezetek leggyakoribb változatai: a két-, és háromrétegű üvegezés, a nemesgáztöltés, és az üvegrétegek légréseinek belső oldalain alkalmazott alacsony emissziós tényezőjű bevonatok alkalmazása, s újabban transzparens hőszigetelésű üvegezett szerkezetek mindazokon a helyeken ahol a jó, egyenletes, káprázásmentes megvilágítás követelmény, de a zavartalan kitekintés nem szükséges.

Különleges megoldást jelentenek ma még az ún. *intelligens* üvegek, melyek a napsugárzás időben változó teljesítményéhez alkalmazkodó hő-, illetve sugárzásvédelmet biztosítanak, rendkívül változatos technológiával (termotrop-, elektrokromogénikus-, elektroforetikus üvegezések, stb).

A passzív napenergia-hasznosító rendszerekben a hasznosítás három részfeladatát; a napenergia begyűjtését, az energia (legalább egy részének) tárolását, valamint az energia célba juttatását az épület, illetve annak szerkezetei látják el. Ha a passzív napenergia-hasznosítás mindhárom feladatához közvetlenül a fűtendő tér szerkezeteit használjuk fel, direkt (közvetlen hasznosítású) rendszerről, ha az energia gyűjtő-, hasznosító-, illetve tároló tér térben elkülönülnek indirekt (közvetett hasznosítású) rendszerről beszélünk.

A bevilágító szerkezetek fényáteresztése, valamint a fényáteresztés módja szerint a **direkt rendszerek** fő csoportjai: a szóródásmentes, a szóródásos rendszer, valamint a direkt nyereségű napterek.

Míg a szóródásmentes rendszerben a hőtároló tömeget csak a közvetlen napsugárzással besugározható felületen helyezük el, a szóródásos rendszer alkalmazása esetén az összes belső felületet elnyelő felületként alakítjuk ki. Direkt nyereségű naptereknek a napterek azon változatait nevezzük, melyek esetében a naptér mögötti fűtött tér elnyelő felületeit is eléri a napsugárzás, például a belső üvegfalon keresztül. (Egyes források önálló direkt rendszerként említik a tetőablakot és a szoba belső falfelülete mellé állított hőtároló falszerkezetet is, de ezek tágabb értelemben a szóródásmentes és a szórt rendszerek speciális alkalmazásainak is tekinthetők.)

Az **indirekt rendszerek** főbb csoportjai: energiagyűjtő fal-, és fűdémszerkezetek (tömegfal, Trombe-fal, transzparens hőszigetelésű fal, „fekete padlás” rendszer), az indirekt hasznosítású napterek, valamint a levegő hőhordozós rendszerek (falkollektor, a falkollektorhoz zárt áramkörrel kapcsolódó légjáratos hőtároló rendszerek (Barra-Constantini) valamint a kihelyezett kollektoros rendszer).

A tömegfalak általában déli tájolású, nagy osztatlan felületű nagy tömegű, külső felületükön termikusan sötét abszorber bevonattal ellátott falszerkezetek, amelyek elé a külső oldalon a hőnyereség fokozására jó fényáteresztésű, illetve hőszigetelő üvegezést helyeznek el.

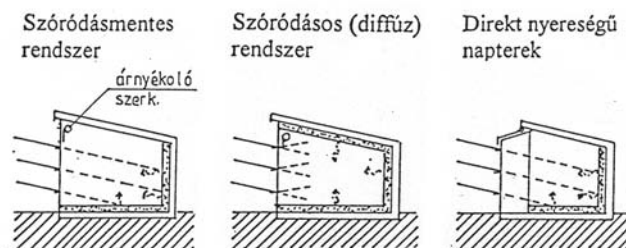
A Trombe-fal lényegében alsó légbevezető-, és felső légkivezető nyílásokkal épített tömegfal.

A transzparens hőszigetelésű falak esetében a tömegfal külső síkját nagy fényáteresztésű és jó hőszigetelésű anyaggal burkoljuk (üvegezett szerkezetbe beépítve vagy anélkül, a falfelületre ragasztva és áttetsző vakolattal ellátva). A transzparens hőszigetelő anyagok négy alapvető csoportja különíthető el: az abszorber-felülettel párhuzamos, illetve arra merőleges, durva pórusú, illetve finompórusú struktúrák. (A Szent István Egyetem Fizika és Folyamatirányítás Tanszékén 1996-ban kísérleti-, és demonstrációs célú transzparens hőszigetelésű fal épült egy mezőgazdasági célú, integrált napenergia-hasznosító rendszer részeként.)

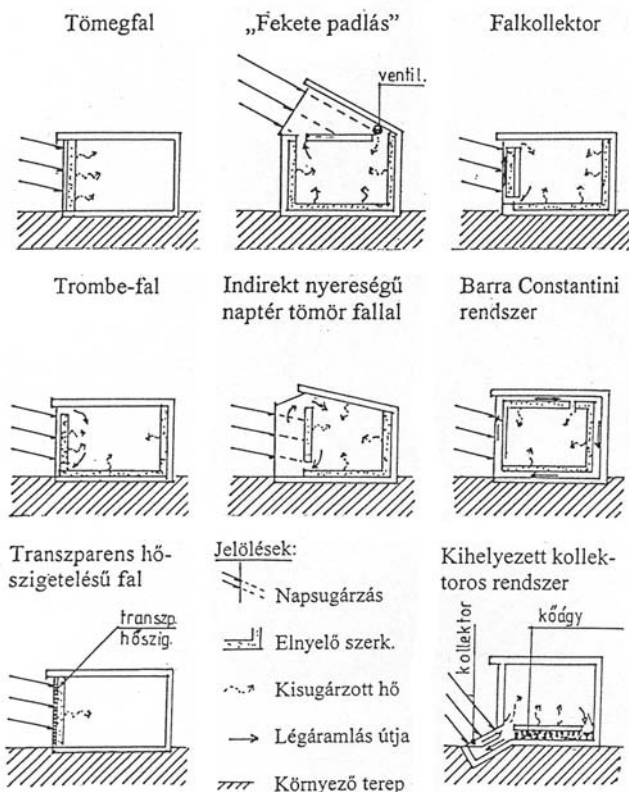
A „fekete padlás” rendszer olyan üvegezett tetőtér, amelynek belső felületeit abszorber felületekként alakítják ki, hőtárolóként a fűdémszerkezetet hasznosítják.

Az indirekt napterek általában az épület tömör külső falához illesztett napterek, melyekben felmelegedő levegő légfűtőként melegíti a mögöttes lakóhelyiséget. A Magyar

DIREKT RENDSZEREK

INDIREKT RENDSZEREK

Napenergia Társaság támogatásával a családi házakhoz utólag is csatlakoztatható napterek tervcsaládja is elkészült.

A falkollektor a Trombe-faltól abban különbözik, hogy a nagytömegű tároló fal helyett könnyű, hőszigetelt falszerkezetet alkalmazunk, melyben a felmelegedő levegő közvetlen légfűtőként hasznosul.

A Barra-Constantini rendszerben a falkollektort zárt áramkörben csatlakoztatott, a fal-, és fűdémszerkezetekben elhelyezett légcsatornák egészítik ki, melyekben a légkollektor felmelegedett levegőjét áramoltatjuk, ezáltal ezeket az épületszerkezeteket hőtárolóként hasznosítjuk. (Leggyakrabban ventilátorral kell elősegíteni a vízszintes irányú légáramlást, ami már hibrid változatot jelent).

A kihelyezett kollektoros rendszer a hasznosító lakótértől külön, annak padlószintje alatt elhelyezett levegős kollektorból, valamint azt a hasznosító térrel összekötő légcsatornából áll. Közvetett légfűtőként alkalmazott megoldásban a nagytömegű padozatot fűtő, a padlószint alatt elhelyezett hőtárolón keresztül áramoltatják a meleg levegőt. A kollektor felület kedvező tájolása déli, hajlásszöge 40-45 fokos.

NAPENERGIA-HASZNOSÍTÁS

A Föld szénkészletei százhusz, földgáztartalékai ötven, kőolajvagyonja pedig negyven évre elegendő – adja hírül a Német Gazdasági Minisztérium Baseli Kutatóintézete.

Ezzel szemben a Nap félóránként annyi energiát sugároz bolygónkra, mint amennyi a Föld lakóinak egyévi teljes energiaszükséglete. Vajon miért tekintenek még mindig úgy a megújuló energiaforrások alkalmazásának ötlethordozóira, mintha ufót emlegetnének? Miért nem vesszük kézbe ügyünket? Miért nem reagálunk a tényekre?

A Nap a legnagyobb, a legtisztább és egyben kimeríthetetlen energiaforrásunk, amely Magyarország területére évente 100 trillió kW energiát sugároz. Ha a hazai tetőfelületek célszerűen lennének hasznosítva – energiát, hőt és fényt termelnének – bezárhatnának a hőerőművek és nem lenne szükség energiainportra sem.

A Nap energiájának hasznosítását kiforrott, magas színvonalú technológia szolgálja ki. A mai napkollektorok a szelektív bevonatú abszorbereknek és a szolárüvegnek köszönhetően a bejövő fényenergia 95 %-át képesek hasznosítani, azaz hőenergiává alakítani. Ezen a területen forradalmi újítások tehát már nem várhatók, a termék „elkészült”.

Az igazán lényeges kérdés a jó tervezés, méretezés és természetesen a tökéletes kivitelezés. A tervező-kivitelezőnek kötelessége, a napenergia-fogyasztónak pedig joga, hogy csak olyan rendszerek épüljenek, amelyek a Nap tökéletes hasznosítását szolgálják és a fogyasztó maximális hasznot élvezzen.

Meg kell jegyezni, hogy a fentiekkel kapcsolatosan az a tapasztalat, hogy a fogyasztók jobban kiismerik magukat a témában, mint maga a szakma. Ez legyen inkább pozitív előjelű kihívás, mint kritika, bár az is lehetne.

A tervezési munka építész-szinten kezdődik. Vegyünk egy harmonikus formájú, környezetbe simuló tetőt, melynek dőlésszöge 45 fok körüli és megfelelő méretű déli felülettel rendelkezik. Ide integrálódnak a napkollektorok, melyek forma és elhelyezés tekintetében feltétlenül harmonikus egységet kell hogy képezzenek az épülettel. A napkollektor ne legyen esztétikailag zavaró – ellentétben egy feltétlenül szükséges SAT-antennával – erre a jó gyártók lehetőséget is adnak; háromszög, trapéz, vagy kör alakú kollektorok is készíthetők.

Ezt követi az épületgépész vagy fűtésszerelő feladata. Milyen célra kívánjuk hasznosítani a Nap energiáját? Ismételten hangsúlyoznom kell a szakmai felkészültség fontosságát. A kérdés individuális tanácsadást, kreatív tervezést igényel a fogyasztó személyes igényeinek megfelelően.

Sokak számára legkézenfekvőbb a melegvízigény kielégítése; ez sematikusnak mondható megoldás: 4 főre 6 m² kollektor, 300 l bojlerűrtartalom, hőcserélő, szivattyúegység, egykörös vezérlés és lehetőség egy pótlólagos energiaforrás bevonására sötét napokon. Bár ez a rendszer a használati melegvízigény 80 %-át tudja éves szinten fedezni, mégis, ha a megtérülés kérdése felvetődik, nem igazán reklámhordozó az eredmény: magunk közt szólva súrolja a 25-30 évet. Ez annak köszönhető, hogy a rendszer

kiépítése aránylag beruházásigényes, míg a fogyasztás lehetősége alacsony.

Sokkal izgalmasabb téma a lakóépületek fűtése a Nap energiájával. A megoldás a fűtésszámlákat 50-70 %-kal is csökkentheti, természetesen megfelelő feltételek mellett: ne takarékoskodjunk a hőszigeteléssel és ne az utcát fűtsük (a K-érték 0,3) Válasszunk alacsony hőmérséklettel működő fűtési rendszert. A falfűtés az egyenletes, kellemes és egészséges hőérzet mellett gazdaságos, max. 35 °C-os előremenő vízhőfokot igényel, de már 30 °C is elegendő a fűtéshez, amit a napkollektorok a legborúsabb téli napok kivételével biztosítani tudnak.

A köves helyiségeket temperáljuk padlómelegítéssel (szándékosan nem fűtést írtam) a falfűtés visszatérő ágából (23-25 °C). Így a padlófűtés negatív hatása nem érvényesül, de a kőburkolat mégis kellemes közérzetet biztosít.

Gondolatban lakjunk együtt a házbeliékkal – a nappali és a dolgozószoba legyen meleg, a hálószoba hűvösebb, a fürdőszoba trópusi, míg a vendégszobát csak akkor fűtsük, ha látogató jön.

Építsünk fűtési rendszereket, melyek életminőséget jelentenek, automatikus üzemmódot és mindemellett függetlenséget adnak, mert az energia nagy része a Napból jön!

Túllépve a családi házak lehetőségein, érdemes elgondolkodni azon, hogy miért nem a Nap energiájával melegítjük a közületi uszodák vizét még nyáron is, hanem olajjal és gázzal, a belépőjegyek ára meg tévészésre kényszeríti a sokgyerekes családokat? Miért nem élnek a melegvízigényes iparágak adott lehetőségeikkel és milyen alapon hárítják gondtalanságukat infláció és energiaáremelkedés címző alatt a fogyasztóra? Miért a szállóvendég finanszírozza a szállodás közönyét és bosszulja meg tehetetlenségében félórás tusolással? Miért nézzük szótlanul, hogy elgázosítják falvainkat, mikor lehetőségük lenne faaprítékkal és napenergiával helyi energiaforrásaikat használni? Miért a külföldi nagytőke él jól abból, amiért megdolgoztunk, mikor nekünk is van elég? Miért nem látjuk meg végre, hogy eladnak bennünket? Miért történhet ez meg velünk? Miért nem állunk a sarkunkra végre? Miért?

Kedves kollégáim kértek meg, hogy Nagykovácsiban beszéljek az ökológia építési vonatkozásairól. A témát nagyon átfogónak találtam, és abban állapodtunk meg, hogy egy szeletet kiemelve belőle és azt részletesebben bemutatva, gyakorlatias megközelítést mutatok be.

Az építés és építészet ökológiája szövevényes dolog, minden részlete érdekes lehet, akár szellemi, akár társadalmi akár természeti oldal felől közelítjük meg. Magam is nekiindultam már többször és több irányból.

Először csak érdekesnek találtam azokat a tapasztalataimat, amikre jobban odafigyelve rájöttem, hogy egy irányba mutatnak. Ilyen volt például, amikor egy barátom elmesélte, hogyan kutattott viktoriánus öntöttvas radiátorok után, vagy megmutatta a tengerparton talált hajóablak beépítését, vagy amikor először láttam egy kemping főépületébe beépítve egy evangélikus templom ablakait. Főiskolai hallgatóknak mesélve ezeket, rájöttem, hogy lenéznek az ilyesfajta guberálást, és kényszernek látják a meglévő értékekkel való gazdálkodást. Látszik, hogy a reklám, amely azt sugallja: új = jó = szép = korszerű (vagy megfordítva: régi = rossz = csúnya = korszerűtlen) meghozta az eredményt, és általában is tompítja gondolkodásunkat. Így sokszor szoktam arról beszélni, hogy ami régi, lehet jó és szép. Most csupán az építőanyagok újrahasznosításáról szeretnék írni.

Az újrahasznosítás óriási lehetőség a környezet védelme szempontjából, hisz tudjuk, hogy minden építési és gyártási tevékenység tovább rontja a környezet állapotát, így ha a gyártást tudjuk csökkenteni, valószínűleg sokat tettünk a környezetért. Sok esetben az újrahasznosításra alkalmas építőanyagok egészségesebbek is (vagy egészségesen lehet belőlük építeni), mint az új termékekből.

További szempont: tudunk-e úgy tervezni épületszerkezeteket, hogy a mi épületünkben felhalmozott érték is újrahasznosulhasson? (Bizarra kérdés a tervezéskor: hogyan lehet majd ezt elbontani? Mi lesz a kibontott anyagok sorsa? Veszélyes hulladékot építünk-e be sok pénzért?)

A témát tehát szerkezetenként kísérem meg leírni, nem az anyagoknál, hanem az építés helyszínénél kezdve, főleg a lakásépítésre vonatkoztatva.

Elsőrendű szempont az, hogy a már meglévő épületállomány használata természetes legyen. Lehetőleg el kell kerülni az új területek bevonását; a meglévő beépített területeken álló épületekkel kell gazdálkodni. Ebben az esetben nem kell új infrastruktúrát kiépíteni, remélhetőleg növényzet borítja a területet, és kialakult a szociális-társadalmi struktúra, aminek a fejlesztése és építése sokkal egyszerűbb, mint új közösségek kialakítása. (Jó példa bőven akad; sok helyen még az ipari épületeket is lakásokká alakítják, megőrizve a településszerkezetet, a homlokzatokat és a városképet. Így történik Glasgowban, ahol a funkciótlanná vált, vörös kő homlokzatú, tágas, öntöttvas pillérváz szerkezetű belső terekkel rendelkező raktárépületeket alakítják

át lakásokká – jelenleg ezek a legkeresettebb lakások.)

A meglévő épületállomány újrahasznosítás tulajdonképpen *elsődleges újrahasznosításnak* tekinthető.

Elsődleges újrahasznosításnak tekintjük azt is, amikor a bontott szerkezetet eredeti funkciójában építjük be; *másodlagos újrahasznosítás* az, amikor a bontott anyag – ami hulladék lenne – nyersanyagnak minősül, és alapanyagául válik egy új terméknek (pl. bontott bitumenes lemezek feldolgozása, és belőlük új szigetelő lemezek készítése. Ekkor a veszélyes hulladéknak minősülő anyag feldolgozásával kíméljük meg a környezetet.)

Amennyiben már a másodlagos és harmadlagos újrahasznosítást kell jellemeznünk, meg kell vizsgálnunk, milyen hátrányok és előnyök származnak a folyamatból.

Az esetleges hátrányok:

- a gondos bontás többletmunkát igényel (ez igaz, de az emberi munka felhasználása fontos szempont az ökológusok elve szerint, mivel az új évezred paradigmája: kevés nyersanyag felhasználás sok értéket teremtő emberi munka által, ennek bővebb kifejtésére itt nincs módom)
- több odafigyelést igényel a tárolás (szintén igaz)
- többletmunkát kell befektetni az építés során, mivel a felújító és a hagyományos munkák kerülnek előtérbe (ez is igaz, de sokszor előnyként is értelmezhetjük ott, ahol sok a munkaerő)
- a bontott anyagok nem jó minőségűek, korszerűtlenek (ez nem igaz; a nagyon gazdag országok építési gyakorlatában is előfordul a bontott anyagok beépítése, és pl. a múlt századi faanyagok egészségesebbek, mint a ma kitermelt, savas eső és globális felmelegedés által senyvesztett szerkezeti faanyagok, vagy ismert az az eset, amikor hollandok vették meg egy baranya-megyei templom bontott tégláit, vagy az a bűncselekménysorozat, amikor pesti bérházak eklektikus tölgyfakapuit tucatsumra vitték Belgiumba)

A bontott anyagok alkalmazásának előnyei:

- a környezetet kevésbé terheljük, elmarad a gyártási és csökken a szállítási energiaigény
- a többletmunka révén munkahelyet teremt
- a nyersanyaggal takarékosan bántunk

A bontott anyagok felhasználásának több feltétele van:

- a kiválasztást szaktudással végezzük
- lehetőleg már a bontás helyén válasszuk ki a felhasználható anyagokat
- soha ne használjunk fel mérgező anyagokat (festékek, azbeszt, ólom, stb.)
- fa esetében fokozottan vizsgáljuk meg az anyagot, különösen, ha szerkezeti célra építjük be
- a hulladékudvarok mintájára építőanyagudvarokat alakítsunk ki, ahol a szakszerű tárolás és beépítés, tanácsadás megoldható

Az építőanyag-udvarok létrehozásának feltételei:

- decentralizáltan helyezkednek el, így a szállítási távolság csökkenthető
- hálózatot alkotva egy nagy virtuális udvarként szolgálják ki az esetlegesen felmerülő különleges igényeket.

Ilyen virtuális udvar található például svéd és kanadai honlapokon, ahol beírva a földrajzi helyet, és a kívánt terméket, megadja a választékot a legközelebbi lerakathoz árakkal, sok esetben fotóval is ott, ahol fontos (pl. öntöttvas kályha, kerítéselemek vagy ablakok, ajtók esetében). A svédországi honlapokon síküvegek és szaniterárúk is szerepelnek, éppúgy, mint irodabútorok és elektronikai eszközök is.

Az újrahasznosítás lehetőségei szerkezet típusonként

- a terület rendezése során fontos a növényzet megtartása (ez is egyfajta újrahasznosítás)
- a területen a tervezett térburkolatokat készíthetjük bontott téglából, bontott kőből, fakockákból, betonlapok lerakásával, vagy esetleg örlött zúzalékbetonból
- a térelhatárolás és kerítés is legyen természetes alapanyagú, fa, tégl, kő – mind lehet újrahasznosított
- az épületek alapozása természetesen méretezett szerkezet kell, hogy legyen, de készülhet téglalapozás fagyálló téglából, vagy kő alaptest, esetleg a bontott követ, beton darabokat úsztatott beton szerkezetként is ki lehet alakítani a megfelelő előírások betartásával (ebben az esetben is mintegy 30 % anyagmegtakarítás érhető el, és a helyszínen talált bontott kő- vagy beton darabokkal a szállítási és törmeléklerakási díjat is megtakaríthatjuk)
- a pincefal készülhet bontott tömör téglából, illetve fűtetlen pince esetében bontott kőből is (falak és födémek esetében lehetőség szerint el kell kerülni a monolit jellegű beton szerkezeteket, bármennyire is csábítók, hisz nehezen és nagy költséggel, környezetszennyezéssel bonthatók el)
- pincefödém esetében ideális szerkezet a téglaboltozat készítése téglából, vagy esetleg az acélgerendák közötti poroszsüvegboltozatos födém; mindkét esetben jól hasznosulnak a bontott elemek, és a nagy tömegű pincefödém lehetővé teszi a hőtárolást a jól tervezett passzív napenergiahasznosító lakóépületeknél külön hőtároló tömeg beépítése nélkül
- felmenő falaknál azt kell megfontolnunk, hogy a mai energetikai követelményeknek lassan már csak a réteges falak felelnek meg, ebben az esetben viszont alacsonyabb szintszám esetén kiválóan alkalmazhatók a tömör bontott tégl, falak külső kiegészítő hőszigeteléssel (ez a megoldás különösen előnyös a nyári időszakban, mert a nehezebb falszerkezetnek jobb a hőtároló képessége, így kellemesebb belső klímát eredményez, illetve a szerkezetek általában jobb hangszigetelők is egyben)
- a lakószintek födém szerkezte ideális esetben faszerkezetű is lehet, ez esetben a megfelelő méretezésen kívül a vizes helyiségek szerelvényezésére kell ügyelni, illetve arra kell törekedni, hogy nagyobb fürdőszobák alatt (pl. nagy sarokkádak, stb.) kiegészítő acélmegegyesítés szükséges (véleményem szerint kerülendő a monolit vasbeton födém a fentebb már említett okok miatt éppúgy, mint épületbiológiai szempontok miatt; a kerámiaelemes födémekkel is van ilyen jellegű gond)
- legkézenfekvőbb a nyílászárók esetében a bontott szerkezetek beépítése, ekkor azt kell megfontolnunk, hogy egy múlt századi szerkezet hogyan újítható fel, illetve tehető korszerűbbé, például hőszigetelő ablaktáblák beépítésével a régi, vagy megerősített szárnyakba

• törekednünk kell a vaktokos és kávas beépítésre, ami szintén a régi szerkezetek jellemzője, illetve előnyösnek tartom a magasabb és keskenyebb arányú ablakokat (pl. jellemző méret volt lakószobáknál a 105x180 cm-es, redőnnyel ellátott szerkezet, ha ilyen találunk azt mindenképpen érdemes felújítani), a megvilágítás szempontjait is figyelembe véve

• fedélszék, magastető készíthető bontott faanyagok felhasználásával, természetesen megfelelő ellenőrzés után

• tetőfedő anyagok esetében az azbesztet tartalmazó műpala kivételével a hagyományos fedő anyagok mind jól használhatók (bajban majd akkor leszünk, amikor a bitumenes zsindelyeket, vagy a cserépmintát utánzó acéllemez fedéseket kell valahogy felhasználnunk, vagy a rengeteg hulladékot adó nagyelemekből épülő betoncserépfedésű tetőket, de reméljük, 10-15 év múlva lesz olyan technika, ami ezt is megoldja; valószínűleg a darálás lesz erre is a válasz)

• szaniter anyagok, vasalatok, radiátorok, kályhák mind lehetnek újrahasznosított termékek, bár furcsának tűnhet, de Olaszországban, vagy Nagy-Britanniában külön piaca van a nagymama mosogatójának (ami egykor még fajansz volt!), vagy a fürdőkádjának (ezt különösen kedvelem, mert a régi öntöttvas fürdőkádak rövidebbek, de mélyebbek, mint a maiak, ami jó felület-térfogat arányt eredményez, vagyis a víz hőjével jól gazdálkodnak, és még ülve is nyakig ér bennük a víz)

• a burkolatok esetében is újra divatba jött a kevésbé steril jelleget mutató, rusztikusabb csempefelület (ami szerencsés esetben lehet régi, kézzel formázott mázatlan kerámia), vagy jól hasznosítható a fagyálló tégl, és a padlásburkoló tégl, is, míg különösen szép burkolatok készíthetők bontott kőből felújítással, vagy megint divatos a hagyományos kialakítású szegezett parketta is (ami különösen előnyös lakásokban, mivel rugalmas, és kevésbé leszünk hajlamosak mozgásszervi betegségekre, nem úgy, mint a nagyon mereven kialakított burkolatok esetében)

• a bútorok és berendezési tárgyak esetében a régiség fogalma átértékelődött, és már az ötvenes-hatvanas évek dizájnya is aukciókra kerül

Mindezzel nem azt kívánom sugallni, hogy az épület minden szerkezete újrahasznosított anyagból legyen, de ha megtehetjük, használjuk ezeket a forrásokat, illetve az épület tervezése és építése során jusson időnként eszünkbe: ezt talán másoknak kell elbontaniuk. Alakítsuk úgy ki a szerkezeteket, hogy ezt megkönnyítsük számukra, és az általunk most létrehozott, sok anyagi befektetést igénylő épület ne a jövő szemete legyen.

Összefoglalásul annyit szeretnék még hozzátenni, hogy a fenti elvek betartásával az építész és az építető által befektetett „szellemi élőmunka igény” is megnő, azonban ez minőségileg más, egyedi és személyre, valamint a helyre szabott épületet eredményezhet. Ez az egyediség és helyre-teremtett épület lehet a biztosíték arra, hogy az így létrejött épített környezet szervesül, élete nem kiragadott, megelégedésére szolgál lakóinak és tágabb környezetének.

Hegedűs Zsolt

ÚTKERESÉS AZ ÉPÍTÉSZETBEN

Bár gyermekkorom óta autótérvezőnek készültem, 13 éve tervező építésmérnökként keresem a kenyerem. A jelen világa nem vonzott igazán, én olyan jövőben szeretnék élni, amiből kérdés, hogy lesz-e jelen. Ez a világ azonban nem csak a fantázia birodalma. Motiváció bennem akkor születik, ha látom, vagy elhiszem: az ideák testet öltenek...

Nem sokáig bírtam a kommersz építészetet. A múlt, a népi tradíciók mellett az ökológikus alternatívák vonzottak. Így kerültem ki még egyetemistaként egy franciaországi szakmai gyakorlatra, ahol új vályogtechnológiákkal építettünk fel egy házat. Szellemi szabadfoglalkozásuként elindulva aztán terveztem vályog-vertfalú, télikertes lakóházakat, amikből alig valósult meg néhány. Rá kellett jöjjek, a régi kalákák ideje lejárt, az emberek nem akarnak (és talán nem is tudnak) már annyi fizikai munkát végezni. Elfelejtették a hogyanokat, az ősi tapasztalatokat. Ez pedig egybevágott a francia út tapasztalataival, s a bennem érlelődő új elképzelésekkel.

Gömbkupolás lakóház építés közben - Tököl

Addig dolgoztam ezeken, míg eljött a megvalósítás ideje. A hatvani nevelőotthon vezetőivel – hosszas előkészítés után – alapítványt hoztunk létre. Szociális feladatként célunk volt a túlkoros intézeti srácoknak *védtett* munkahely, és átmenetileg szállás, élettér megteremtése (a volt nagyvállalatok felbomlásával a bedolgozói munkák megszűntek.) Ez kapcsolódott az építészeti ideáimmal össze, s lett belőle egy új vályogtechnológiás téglagyártó kisüzem – manufaktúra – és egy kis lakónegyed létrehozása Hatvántól nem messze, Lőrinci határában, a 90-es évek legelején...

A BIOECO névre keresztelt építésmód régi-új hurokat penget: fő építőanyaga a stabilizált földtégla – a vályogtégla mai megfelelője – mely a környék kis agyagtartalmú, laborban bevizsgált földjéből készül mobil kisgépek – örlő, kényszerkeverő, hidraulikus prés – segítségével. Az agyag mellett cement (vagy mész) hozzáadásával nagyon tömör és szilárd, vízzel szemben is ellenálló (vizesen a teljes szilárdság felét veszti el) építőanyag készíthető, mellyel nemcsak a falak, hanem boltívek, boltozatok és kupolák készítése is lehetővé vált. Ezáltal pedig a merev, egysíkú felületek,

Szerkezetkész családi ház - Dányszentkirály

uniform szögletek, élek helyett olyan téralakítási lehetőségek tárulkoznak ki, melyeket a mai építészet elfeledett. Ha pedig e szerkezeteket vízszigeteléssel, majd vastag (65-100 cm) földréteggel, növényzettel takarjuk, dombház születik. Olyan, mely inkább a természeti környezetbe simul bele, mint a mai épületek közé...

De nemcsak a házak lógnak ki a sorból, hanem az építetők is. Mert a megfelelés, az *ahogy fenn, úgy lenn* elve itt is nyomon követhető. A mai korban pedig akadnak olyan emberek, családok, akik nem akarnak beilleszkedni a „fogaskerekek” közé. Belső útjukat járva a szabadságot, a természettel való harmóniát keresik. Gyermekkoruk óta, vagy álmaikban dédelgetett ideáikat váltják valóra, mikor belevágnak egy ilyen hajlék megvalósításába. Út, próba, megméretetés ez, hiszen a mai világ az ellenkező irányba forog. A mennyiség uralkodik, a minőség nem fontos...

Nézzük pl. a belső terek klímáját. Ma a hőszigetelés az ügyeletes mindenható. Elfelejtük, hogy a hőtárolás tette a régi házakat, a vastag vályogfalú épületeket télen melege, nyáron hűvössé. Sok, súlyos anyag helyett ma korszerűen, főképp levegőből – porózus téglák, üreges födécek, műanyag hőszigetelések – építkezünk. A nagy hőmozgást pedig high-tech fűtésekkel, nyáron a sok ablaknak is köszönhetően izzadással, vagy klímaberendezéssel ellensúlyozzuk... Ezzel szemben a BIOECO építésmód súlyos boltozatos szerkezetekkel, vastag szigetelő és hőtároló földréteggel, s élő, mikroklíma szabályzó növényzettel a belső terekben stabil viszonyokat teremt. A napenergia hasznosítását jó tájolással, télikerttel, akár tetőkerti növényházzal

Központi épület, Lőrinci

megoldva a fűtési energiaigény is alaposan lecsökken. Ráadásul időszakos fűtés is elég, így ismét a fatüzelésű kályháké, a cserépkályháké lehet a főszerep, melyek akár központi fűtéses vízpatkóval a kisebb helyiségeket is temperálhatják. Aki pedig tapasztalta, tudja, hogy a mai korszerű fűtések nem adnak olyan meleget, mint ezen kályhák, melyek padkáján szívesen időzik az ember... Mert hiába, a hőmérő számadatai csak a mennyiséget mutatják, a fa elégetésekor fölszabaduló tiszta naperőket nem (a gázt, a szénét, a villamos áramot a föld mélyének erői alakították). Az égő, pattogó-ropogó tűzzel pedig elemi kapcsolatba kerülünk, amit nem pótol mondjuk egy komputervezérlésű, kondenzációs gázkazános padlófűtés...

Aztán vizsgálódjunk a nappali-étkező-konyha tájékán. Az emberi kapcsolatok szétesésével a funkciók szétváltnak: az anyuka a konyhába száműzve dolgozik (a főzés koszos, bűzös folyamat, a rendetlenség nem szalonképes), a nappaliban megy a tv. Az egyterű, „amerikai konyhás” nappalikinál már jobb a helyzet. Itt az anya nincs elszakítva a családtól, ezt a tv teszi meg, mert övé a főszerep, a mai nappalik nekik készülnek (számoljuk ki, mennyibe is kerül mindez?). Szerencsére vannak családok, ahol a tv száműzésbe kerül. Ott a háttértévézés, háttérrádiózás álbiztonságot adó látszatvilágát egyéni ízű, saját gondolatokkal megteremtett élet váltja fel. Ismét megjelenhet a szív, a lakókonyha, amely a családi élet központja. Kupolás, ég felé nyitott tere a szellemi tartalom újra megjelenését mutatja, mint hajdanán. Alatta, a körasztal közepén tűz lobog, itt is főhet, süllhet az étel. Körülötte egyedi széklények, mindenki rátalálhat a sajátjára. Az ételkészítés, a táplálkozás köré a család közös, összerendező együttlétei fonódnak.

A fürdőszobáról is essék pár szó. Ez az a hely, ahol valami furcsa, higiénias törekvésből az utóbbi időkben a leghidegebb tereket alkotjuk: mázas csempe, kerámia lap, fajansz mosdó, zománcozott fürdőkád. Pedig épp itt állunk pőrén, vágyunk a melegre... A tisztálkodás, tisztulás régen nemcsak a fizikai szennyeződések eltávolítását jelentette, vagy a „bűnös” baktériumok elleni harcot (reklámok, kontra immunrendszer). A minőségek itt is újból a felszínre hozhatók: fatüzeléssel és napkollektorral melegített víz, melegen sugárzó faburkolatok, a Mars (a higiénia bolygója) erőit közvetítő tölgyfa mosdó, tölgyfa fürdőkád, éteri esszenciákat hordozó illóolajok, napfényes terek, kövek közt előcsordogáló víz, növényzet...

Ezzel még nincs vége az összehasonlításnak, az alternatíváknak. Az építetőkkel együtt gondolkodva újabb és újabb ideák várnak megvalósításra (pl. plasztikus terméskő boltozatok, takarékos szalmabála házak, farúd-rács üvegkupolák, öko-gépészet). A fenti gondolatok nem kizárólagosak. Mindenkinek más az igazsága. Ezek a házak nem akarnak a legjobbak lenni.

A fő kérdés: mibe kerül? Tudom, és tapasztalom: más-ként gondolkodni, másként élni, építeni nem pénzkérdés. Az igazán jó megoldások nem feltétlenül drágák. Sőt gyakran jóval olcsóbbak. Az akaraton múlik minden.

Eddig bő 30 dombház készült el, illetve van születőben szerte az országban. Alig észrevehető, mint a földet épp megemelő csírák, de létükkel talán egy jobb, egy szebb jövő szálait szövögtetik...

Fent: kupolás lakótér, Főt; lent: boltozatok, Gyűrűfű

Kapun bemenni, küszöbön átlépni, valahonnan vagy valahová ablakot nyitni, bebocsáttatást, fényt, ki-, illetve betekintést nyerni, mélységesen szimbolikus dolgok akkor is, ha a leghétköznapiabb gyakorlatunk, ami annyira természetes, hogy sorsunkat jelző lényegük gyakran fel sem tűnik. Márpedig ami jelez, az alakít is, hat és visszahat.

Az ajtók és ablakok tehát tárgyasult formájukban is misztikus elemek, és ez akkor is így van, ha legtöbbször nem tűnik fel, vagy – mint oly sok más valóban fontos dologról – nem veszünk róluk tudomást. Mágikus jelentőségüket a legracionálisabb, leggyakorlatiasabb szemlélet sem vonhatja kétségbe. Hiszem, hogy a harmónia megőrzésében (helyreállításában, újrateremtésében) nagyon fontos szerepük van. Ezért fordítok rájuk különös figyelmet – és ezért is kelt bennem valamiféle szomorúságot, amikor azt látom, hogy gyakran még az olyan épületek sem jutnak méltó bejáratú ajtóhoz és ablakokhoz, amelyek esetében az anyagi indok szemmel láthatóan nem állná meg a helyét. Pedig nem mindegy, hogy valami, amit mi magunk választunk, hogy életünk szinte minden percében jelen legyen, az gátol vagy segít. Bizonyára lesz, akiben megütközést kelt majd, hogy egy szaklapban tulajdonképpen mágiáról beszélek, de úgy gondolom, hogy képző- és iparművészként nem mondhatok mást, ha a felfogásomról kérdeznak. Enteriőrt – amelynek az ajtó és az ablak nagyon fontos része – legszívesebben az emberhez-házhoz-tájhoz tervezek, amikor ezek már érezhetően megtalálták egymást. Az ember elgondol, vagy inkább érez valamit, amire vágyik és keresi annak a valaminek részeit. Ha szerencsés, vagy inkább, ha nem adja fel könnyen, és nem sodródik el, hogy látszathabokon forogjon, akkor törvényszerűen megtalálja életének vele valóban rezonáns alkotóelemeit: társat és munkát, de helyet, stílust és építész is. Nem könnyű, mert egyre nagyobb a hangzavar és kiapadhatatlanul árad az utánzat – mindenben. Bútoraimat és nyílászáróimat az „árral szemben” egyedileg, legfeljebb kisszériában és sok kézi munkával készítem. Amennyi így versenyképesen el tud készülni, abból tisztességesen meg is kell tudni élni. Ma ez eléggé irracionálisan hangzik, de az én történetem erről szól. És akinek szeme van látja, hogy a *mással* többet kap.

Munkáimhoz mindig többféle fát használok. Ezek megszólítják, szinte meghívják, befogadják egymást. És eltérő színeikkel mindig harmóniát alkotnak. A tárolóban egy-egy érdekesebb darab gyakran inspirál, olykor megigéz. Egyik másik darabnak, amiket általában rátétként vagy berakásként használok, külön élettörténete van, ezek gyakran megmaradnak bennem akkor is, amikor már csak fényképről látom a belőlük készült munkát. Persze, életüknek csak az azutáni részét ismerem, amikor hozzám kerültek. Uszadékfából is nyertem már nagyon szép díszítőelemeket, de sok érdekes nemesítő eljárás is van.

Természetesen a teljes belsőépítészeti tervezést tartom a legizgalmasabb feladatnak, amikor minden darab és minden anyag a megrendelő karakterén és a ház jellegén szü-

remlik át. Ennél talán csak egy dolog tud még inkább felcsigázni: az újjáépítés. Ilyenkor a múltat is homály fedi, néha semmit sem tudni az épületről, csak amit az anyag a maga nyelvén elmesél. Az érzelmi tényező mellett az igényes felújítási munkában még azt szeretem, hogy a költségek jelentős csökkentésével lehet igazán különleges dolgot csinálni, szinte „kiszól” az épületből egy-egy ötletes megoldás. Az igényesség kapcsán: érdekesen hajlanak vissza önmagukba a dolgok. Könnyen előfordulhat, hogy az az építető, aki nem is gondol semmi „csavarra”, vagy azért, mert eszébe sem jut, csak összevásárol csaptól burkolólapig ami elé kerül, vagy azért, mert attól fél, hogy egy jól tervezett összhang szükségszerűen nagyon drága is; az sokszor az össze nem illőért, a kommerszért végül többet fizet.

Simon Mariann

ÖKOFALVAK

Az ökofalvakban, ökotelepeken megvalósított elvek, szempontok összefoglalásában kulcsszó az *egészség*.

- a Föld egészsége

A ház, a település a környezeti folyamat része, amely anyagot, energiát, vizet és levegőt fogyaszt.

- a lakó fizikai egészsége

A ház a lakó második bőre, mely védi a káros sugárzásoktól, gázoktól, gőzöktől, csíráktól és kellemes klímát biztosít.

- a lakó szellemi-lelki egészsége

A ház a település. a lakó szellemi környezete, mely a szagok, fények, színek, funkciók és formák által segít kapcsolatot teremteni a természettel és a kultúrával.

- a társadalom egészsége

A ház, a település az épített környezet része, egyben az élet, a közösségi élet tere.

A bemutatott 7 példa azt igazolta, hogy a fenti szempontok az egyes telepeken különböző összetételben, különböző súllyal szerepelnek. Van ökotelep, ahol fő cél az energia-takarékosság és a tudatos anyaghasználat, a feltételeket teljesítő technikai és építészeti megoldások kikísérletezése. Más példánál a környezettudatos építészet teljes eszköztárának a felvonultatása tapasztalható, az energia és az anyag tudatos használata mellett a figyelem a víz és a levegő védelmére is kiterjed. Az ökofalvak második csoportjánál meghatározó elemként jelenik meg a közösségbarát épületegyüttes kialakításának igénye, akár a saját építőmunka bevonása, akár a közösségi terek létesítése által.

A harmadik típusnál – s ezeket nevezhetjük valóban ökofalvaknak – a telep életébe beépül a gazdálkodás is, mint életformájukat meghatározó elv és szabály.

Az ökológikus elvek különböző érvényesülése mellett – de nem feltétlenül szoros összefüggésben azokkal – az ökofalvak külső építészeti megjelenése is különböző. A skála az egyetlen építészeti koncepció következetes végigvitelétől az építészeti megjelenés és minőség teljes érdektelenné válásáig terjed; a formák lehetnek akár organikusak, akár technicisták.

Az ökofalvakban mégis vannak közös vonások

- Kísérletet jelentenek néha csak egy új építési szemléletre, sokszor egy új életformára, életmódra.

- Meglévő települések szélén, azoktól elkülönülve létesülnek.

- Mint kísérleti zárványok, látványosságként is funkcionálnak, megtekinthetők, látogathatóak.

Mindezekből következik, hogy bár az ökofalvakban a jövőt próbálják modellezni, sokban hasonlítanak a skanzenekre. A skanzenekben látható hagyományos építészeti-technikai és életformaminták hasznos tanulságokkal szolgálnak az ökológikus szemlélet számára. A példákat ki kell elemezni, s a tapasztalatokat hasznosítani kell a jelenben – akár csak az ökofalvak példáját.

Külföldi példák (fentről lefelé): Sabro; Hjortshoj, Dánia;
Berlin, Neukölln-Britz, Németország;
Sulz, Ausztria; Karstadt-Tuggelite, Svédország

GYÖKÉRZÓNÁS SZENNYVÍZTISZTÍTÁS

A 70-es évek energiaválsága idején fejlesztették ki azokat az alternatív szennyvíztisztítási eljárásokat, amelyeket lehetővé teszik a költséges energia és technika igénybevétele nélküli szennyvíztisztítást.

A globális energiaválság ugyan enyhülni látszik, de a környezetvédelem igénye a gazdag nyugaton elterjedtette az alternatív módszereket.

Az általunk képviselt gyökerteres szennyvíztisztítás két fő előnye:

- energiatakarékos és egyszerűen működtethető;
- a természet megújuló erőinek igénybevétele végzi a tisztítást – tehát környezetkímélő.

Ugyanakkor a közeljövő is jelentős környezetvédelmi feladatokat állít elénk. Az ország gazdasági helyzete nem teszi lehetővé, hogy figyelmen kívül hagyjuk a követelmények kielégítésének alternatív lehetőségét.

A nádgyökerteres szennyvíztisztítási technológia a talajban élő baktériumok élettévékenységein alapul.

Az eljárás beruházási és működtetési költségigénye, alatta marad a hagyományos szennyvíztisztítási módszerekének, s a kistelepüléseken a megtisztított szennyvíz a helyi vízgazdálkodást könnyíti meg, s a települések függetlenségének egyik alapköve lehet.

Ertsey Attila

A BIOTOALETTÉRŐL

A szennyvízkezelés kérdése állandó beszédtema. Csatornázni kellene – mondják – de nincs elég pénz. Vajon a csatornázás az egyedül üdvözítő megoldás?

A hagyományos parasztgazdaságban nem volt hulladék. A szennyvíz is modern találmány. Victor Hugo méltán kesergett, látván Párizs csatornarendszerét, hogy miért öntjük a mélybe az értékes nyersanyagot, miközben hajókarakánokkal hozzák a guanót messzi szigetekről. A kérdés nem ilyen egyszerű, de mégis elgondolkodtató: Kína trágyaszükségletének 1/3-át komposztált fekáliából fedezi. Magyarországon ötven évvel ezelőtt még tőzegszórós száraztoilettek üzemeltek, melyek tartalmát a mezőgazdaság hasznosította. Mindezt az angol WC és a csatornázás elfeledtette, ám mára kiderült, hogy a vízzel hígított szennyel nem tudunk mit kezdeni.

Sok kísérlet született a fekáliakérdés megoldására, a fekáliát fagyasztó, csomagoló, szárító illetve fertőtlenítő folyadékban oldó berendezésekig, azonban többségük tüneti kezelésnek bizonyult, beleértve a rendkívül víztakarékos WC-eket is.

A korrekt megoldás a svéd Karl Lindströmnek köszönhető, aki nem bírta nézni, hogy szomszédai szennyvizeiket

a házuk előtti tavacskába engedik. 1939-ben konstruálta meg *Clivus Multrum* nevű berendezését, mely a fekália számára a komposztáláshoz szükséges ideális feltételeket biztosítja. A lakóházban elhelyezhető hőszigetelt tartály a fekáliát és a konyhai szerves hulladékot mintegy kétéves érleléssel steril és szagtalan humusszá alakítja, mindenfajta külső energia igénybevétele nélkül. A tartály levegőellátása a lakóház belsejéből történik, míg a tartályból távozó levegő szellőzőkürtőn hagyja el a házat. A szellőzés révén a komposzt nedvességtartalmának 90 % -át elveszti, s kezdeti térfogata 1/5-ére esik össze. A komposztálás az egészséges termőföldben meglévő talajbaktériumok és egyéb mikroorganizmusok segítségével megy végbe. A fertőtlenítést a komposztálás során keletkező 65° feletti hő és a baktériumok által termelt antiszeptikus anyagok végzik el. A keletkező érett humusz a környezetbe továbbítható, mindenfajta egészségügyi vagy környezeti kockázat nélkül.

A komposztált fekália természetesen nem helyettesíti a növények számára legszükségesebb tápanyagját, azonban azzal megfelelő arányban elkeverve a természeti körforgásba visszajuttatható.

Az eredeti találmányt az elmúlt 60 év alatt továbbfejlesztették, a legsikeresebb változat az amszterdami lakóhajókön alkalmazott *Compact Composter*. A lakó- és hétvégi házakban elhelyezhető száraztoilettek főleg Skandináviában terjedtek el, de találkozhatunk velük autópálya-pihenőkön, és az USA valamennyi nemzeti parkjában is.

Mibe kerül egy ilyen toalett és milyen gazdasági előny származik használatából?

Házilag építhető változatai a legolcsóbbak. A Szelíd Technológia Alapítvány hazai gyártású, 6 fő használatára szolgáló Compact Composterének 250.000,- Ft-os ára nyugateurópai társainak ugyan mindössze fele-harmada, de mennyi idő alatt hozza vissza az árát?

A szennyvízszippantás költségeivel összevetve a megspórolt elszállításból és a megtakarított öblítővízből számolva a beruházás 2 éven belül megtérül.

A száraztoilettek alkalmazása sok esetben lehetővé teszi a költséges és sokszor felesleges csatornázás elhagyását, a decentralizált szennyvízkezelés elterjedését. Ez a gyéren lakott településeken és üdülőkörzetekben hosszú távon is megoldást jelent. Ezt igazolta a Fővárosi Vízművek megbízásából készült tanulmány, melyet a KÖR Építész Stúdió kft., Balla Enikő, Klimó Erzsébet és Licskó Béla szakértők közreműködésével készített. A tanulmány a Szentendrei-sziget szennyvíztisztítására ajánlott decentralizált megoldásokat a szentendrei regionális tisztító bővítésével szemben. A központi tisztítótelep megoldásával szemben a javasolt decentralizált megoldások százmilliós nagyságrendű beruházási megtakarítást igazoltak, azonban a megbízók nem vállalták az egy óriás tisztítót helyettesítő több száz kisberendezés kockázatát.

A komposztáló toilettek azok közé a szelíd technológiák közé tartoznak, melyek a technológiának kiszolgáltatott, *end of pipe* szemléletnek alávetett egyént segítenek visszavezetni a természeti összefüggésekhez, a fogyasztói-alattvalói lét helyébe a környezetért érzett felelősséget helyezve, melyért mindannyian tehetünk valamit.

EGY GAZDASÁGOS MEGOLDÁS

Az energiaellátást forradalmasíthatja egy magyar szabadalom. A KOHER fűtőerőmű bevételt, nyereséget jelenthet.

Az energia különböző vezetékes hordozói: a földgáz és a villamos energia esetében a költségcsökkentés egyetlen módja mindeddig a takarékoskodás volt. Az új megoldás lehetővé teszi, hogy a fogyasztó maga is villamos energiát termeljen, sőt, a termelt energiát el is adja.

A nyereséget az energiatermelés melléktermékeként keletkező hőenergia, illetve a villamos energia termelői ár-rése adja, vagyis: a fogyasztó azért termel villamos energiát, hogy a melléktermékével ingyen fűtse a házat, és költségeit csökkentse a villamos energia eladásából származó jövedelem.

A villamos áram a legtisztább, legrugalmasabban felhasználható, de egyben a legdrágább energiaforma, mert előállításának hatásfoka 20-30%, és elosztása további jelentős veszteséggel történik az országos hálózaton. Ezzel szemben a fogyasztóhoz közeli fűtőerőmű a villamosenergia-termelést – a hőhasznosítási lehetőségek és hőigények figyelembe vételével – 85-87% hatásfokkal végzi, úgy hogy a primer energiahordozót először a legértékesebb villamos energiává alakítja, a felhasznált primer energiahordozó (földgáz) áránál nagyobb értékű terméket állít elő, a melléktermék – melegvíz, gőz – szinte ingyen áll rendelkezésre.

A *Kooperatív Helyi Energia Rendszer* – KOHER lényege, hogy a helyi energiafogyasztó a KOHER berendezés révén termelőként is az energiahálózatra (villamos, helyi vagy távhőrendszer) csatlakozik. Energiatöbbletét – akár villamos, akár hőenergia formájában jelentkezik – a külső energiahálózaton továbbíthatja, értékesítheti. Az új műszaki megoldással a KOHER egység számára a hálózati energia-felvétel-kiadás váltása zökkenőmentes, mivel a KOHER nem szünteti meg a korábbi energiaszolgáltatást, karbantartás, javítás idején semmilyen kellemetlenség nem éri a tulajdonost.

A földgáz átlagos energiatartalma $34.1 \text{ MJ/m}^3 = 9.472 \text{ kWh/m}^3$ ($1 \text{ kWh} = 3.6 \text{ MJ}$). 1 m^3 földgáz elégetése gázmotoros fűtőerőműben, 30% hatásfokkal 2,8 kWh villamos energia előállítását eredményezi. A gázenergia 57%-a melegvíz (90/70) formájában hasznosítható és 13%-a a hő- és elektromos veszteség.

A legjobb megtérülés a fenti adatokból is láthatóan akkor érhető el, ha az áramfogyasztás költségét KOHER berendezéssel váltjuk ki. Ha a melléktermék-hőt is hasznosítjuk, a villanyáram költsége 50%-a a hálózatról vásárolt áraménak. Tekinthejük úgy is, hogy a megtermelt áram ára az áramszolgáltatótól vásároltnak 60%-a, és a megtermelt áram energiamennyiségének közel kétszerese ingyenes, 90/70 °C-os melegvíz formájában áll rendelkezésre. A KOHER erőmű a villamosenergia hálózatra kapcsolt berendezés. Ha a hőigény kielégítéséhez több áramot fejleszt a szükségesnél, azt el tudja adni a villamos műveknek. Ma a termelt villamosenergiát a villamosenergia-törvény alapján átvételi kötelezettség mellett vásárolja meg.

A KOHER blokkfűtőerőműnek a Budapesti Elektromos Művek számára kifejlesztett változata az áramszolgáltató által megfogalmazott igényeket és a fogyasztói érdekeket egyaránt figyelembe veszi. Ilyen berendezés már hálózatra csatlakoztatva üzemel. A megtermelt – a saját fogyasztást meghaladó – elektromos áramot a Budapesti Elektromos Művek átveszi. Lehetséges a helyi hőigényt meghaladó, felesleges hő értékesítése is. Ha az igények és a műszaki feltételek adottak, a blokkfűtő erőművek folyamatosan üzemelhetnek.

A fejlődésben az egyik fékező erő az infrastruktúra elavultsága, vagy hiánya. A KOHER infrastruktúrálisan nem jelentős forrásigényű. Nem terheli az országos energiarendszereket. Elterjedése viszont energiahatékonysági ugrást jelent, tulajdonosának kisebb költséget, nagyobb versenyképességet és szabadságot biztosít.

Megfelelő körülmények között a berendezés jelentős eredménnyel működtethető. A műszaki megoldás adott, az eredmény megosztásával a beruházásba vállalkozókat is be lehet vonni. Ilyen befektetés akár lakóközösségek, önkormányzatok, vállalatok vagy magánszemélyek részére is igen előnyös.

Ertsey Attila és Medgyasszay Péter

AZ AUTONÓM KISRÉGIÓ-PROJEKT

Mik egy magyar falu, vagy egy kistérség kitörési lehetőségei ma, illetve az elkövetkezendő évtizedekben?

E kérdéskör megválaszolására tett kísérletet a Független Ökológiai Központ nemzetközi munkacsoportja, melyben a megújuló energiák, a decentralizált energiatermelés, víz- és szennyvízgazdálkodás szakemberei, valamint a Pagony kft. tájépítészei vettek részt. A téma szerteágazó, munkacsoportunk azonban egy kérdéskörre koncentrált: az infrastruktúrára, s ennek környezeti összefüggéseire. A vizsgálat helyszínéül a Balaton-felvidéken fekvő Dörögdi medencét választottuk ki, ahol a tájalakulat – az erdők övezte medence – önálló ökológiai egységet képez. A tanulmány fő célja az alábbi kérdések megválaszolása:

Lehetséges-e, hogy az öt települést átfogó medence a saját területén lévő megújuló erőforrások igénybevételével helyben biztosítani tudja saját energiaellátását, vízellátását és szennyvízkezelését? Lehetséges-e, hogy mindezt a tájjal és a környezettel harmóniában, a helyi megélhetés fő forrására, a mező- és erdőgazdaságra támaszkodva, külső segítségtől függetlenül valósítsa meg? A válasz: igen.

Első feladat az adott terület (pl. egy falu teljes közigazgatási területe) meglévő megújuló energiapotenciáljának felmérése: mennyi az itt rendelkezésre álló, bármilyen fajtájú környezeti energia mennyisége (nap-, szél-, víziergia, geotermikus energia, vagy fa ill. mezőgazdasági hulladék, azaz biomassza). A helyben elvégzett vizsgálat bebizonyította, hogy a saját teljes energiaigény fedezésén túl jelentékeny felesleg áll rendelkezésre, mely tartalékolható, vagy

piaci értéként hasznosítható. Ez a megállapítás hazai településeink zömére hasonlóképpen igaz. Hatalmas kiaknázatlan erőforrás-mennyiséggel rendelkezünk, mely jóval meghaladja az ország teljes energiaszükségletét.

Ha tehát van energia helyben, hogyan lehet kiaknázni? Számos technológia használható erre a célra, azonban ki kell választani a legmegfelelőbbeket. A nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján szűrtük ki a hazai viszonyoknak megfelelő megoldásokat. Ezek rendszerbe foglalásával a tanulmány fölvázolta a XXI. század magyar falujának modelljét. Hogyan is festhet egy ilyen település, milyen létesítmények szükségesek mindehhez? (A felvázolt modell csak egy változat, mely mellett számos másik is megvalósítható):

Falufűtőmű: falvanként napenergiával és faapríték-fűtással üzemelő távhőellátás. A fűtés az emelkedő árú import energiahordozók (gáz, szén, stb.) helyett a stabil árú és helyben termelt (saját tulajdonú) fán alapul. A napenergia a melegvízigényt éves szinten kb. 70-80 %-ig ingyen biztosítja és a fűtési hőigény jelentékeny részét is fedezi. A hőenergia-szükséglet tehát 100%-ban helyben előállítható. Ezzel kiváltható a fűtésre használt szén és földgáz.

Áramfejlesztés: az elektromos áramot helyben lehet megtermelni, erre többféle energiahordozó is kínálkozik: fából fejleszthető fagáz, kisteljesítményű hulladékégető termelte generátorgáz, esetleg földgáz hajtotta gázmotoros generátor, vagy szélgenerátor építésével. A megtermelt áramot helyben célszerű felhasználni, és így a jelenlegi tarifa kb. feléért lehet áramhoz jutni. A keletkező áramfelesleget el lehet adni a szolgáltatónak. A beruházás hiteltörlesztéseinek befejezése után az erre a célra alakult helyi tulajdonosi szerveződés az áramot piaci áron értékesítheti és a hasznot fejlesztésre, vagy az energiaköltségek csökkentésére fordíthatja, ezzel fokozva a helyi gazdaság versenyképességét. Lehetséges tehát a függetlenedés az országos villamos-energiaellátó rendszertől, azonban erre nincs szükség: elegendő a függőség átalakítása partneri viszonyrá. A megújuló forrásból termelt áram hozzájárul a fosszilis és nukleáris energiahordozók kiváltáshoz.

Biodízel: a szántóterület egy részén repceültetvény létesítésével a termelt olajból, annak megtisztítása, adalékolása után üzemanyag nyerhető. Ez alkalmas a gázolaj-üzemű járművek üzemanyagigényének teljes fedezésére. Ma már lehetséges ez a megoldás, nemcsak olcsóbb és környezetbarátabb megoldás, de bevétele (a termelői ár) – lévén nem import - szintén a helyi gazdaságot erősíti.

Energiaerdő: a gazdaságatlanul művelhető szántókon illetve elvaduló legelők egy részén energiaerdő-ültetvény létesíthető. Ez a művelésmód a kinyert faapríték piacának megtalálása esetén a búzával azonos évi árbevételt hozhat, a világpiaci búzaár-ingadozás kockázatai nélkül. Az EU-csatlakozással fenyegető veszély, a mezőgazdasági művelésű területek csökkentése e módszerrel részben kivédhető, méghozzá megélhetést biztosító alternatívát nyújtva.

Helyi szennyvíztisztítás: az energiatermelés autonómiája mellett a víz- és szennyvízgazdálkodás természetközeli módjai révén a helyi értékei fokozhatók és mindez – a helyi tulajdonosok révén is – nem a külső függőséget, hanem az öngazdátás lehetőségét és a saját lábbon állást erősíti. Itt a nagy regionális szennyvíztisztító-telepek helyett előtérbe

kerülnek a kis beruházási és üzemeltetési költségű növényi tisztítók (nádgyökérzónás technológia), valamint a víztakarékosság, vízmegtartás módszerei.

A felvázolt modell nem utópia. Példáinkat hazai és osztrák, valamint német forrásokból merítettük.

E megoldási javaslatokat szakértőink beruházási költség-előirányzatokkal együtt készítették el, az erre igénybe vehető források megjelölésével (pl.: pályázatok, mint OMFB, Világbank GEF, PHARE, EU; mezőgazdasági alapok, stb.). Ez lehetővé teszi a javaslatok komoly megfontolását és az önkormányzatok valamint a polgárok és vállalkozások számára az ezekből következő döntések előkészítését. Ha valamelyik alternatíva reálisnak tűnik, akkor el lehet indítani a megvalósítás folyamatát a résztvevők körének megszervezésével, a források megszerzésével, stb.

A gazdaságossági számítások eredményeképpen a következő megállapításokra jutottunk:

- falvaink energetikai autonómiájára irányuló beruházások helyi szinten önerőből nem valósíthatók meg, csak hatékony külső segítséggel, ahogyan ez az ausztriai Burgenlandban történik. E források igénybevételével nemzetgazdasági szinten tíz éven belüli megtérülés várható. A tisztán gazdaságossági szempontokon túl az ország számára stratégiai jelentőségű az energetikai függés csökkenése. Ma az ország energiaszükségletének kb. 70%-át importból fedezi. Az arány hamarosan elérheti a 90%-ot, ami teljes külső függéssel egyenértékű. E perspektívával szemben állítjuk, hogy falvaink saját forrásaikra támaszkodva, saját tulajdonban képesek ellátni teljes energiaigényüket, s ez az ország egészére éppen úgy igaz. A falvak számára az autonóm közműellátás megvalósítása óriási lépés, amely a vidékfejlesztésnek, s a hazai kis- és középvállalkozásoknak évtizedekre programot ad.

Mi a további szándékunk az elkészült tanulmánnyal?

- a megújuló energiahasznosítással egyebek mellett a jelenlegi földgázhálózat-fejlesztés alternatíváját is felmutatjuk. Két kérdésre válaszoltunk: mit lehet csinálni, milyen lehetőségek vannak, ha a gázfejlesztés nem valósul meg; illetve ha mégis, milyen, a falvak számára előnyös egyéb lehetőségek kínálóznak? Nem kétséges, hogy jobb a dráguló földgáz helyett a stabil árú megújuló forrásokat alkalmazni. Ma azonban még mindig a függőség növekedése irányába haladunk.

- szeretnénk megismertetni az itt élő emberekkel a lehetőségeket, mert ezek a megoldások csak az érintettek részvételével és egyetértésével valósíthatók meg. A közreműködés személyes részvételt jelent, közös vállalkozás formájában. Sem külső befektető vagy tulajdonos, sem idegen üzleti érdek itt nem jelenik meg.

- a tanulmány alapján az energiapolitika és szennyvízgazdálkodás területére vonatkozó javaslatcsomagot készítettünk, melyet a döntéshozókhoz juttatunk el.

- a tanulmány az önkormányzatok használatára készült. Különböző fórumokon helyi közösségekkel, képviselőkkel, önkormányzatokkal ismertetjük meg az autonóm település koncepcióját. A kiadvány terjesztésével kívánjuk elérni az e téren hiányzó ismeretek terjedését, szakértői munkacsoportunk pedig az ebbe az irányba elindulni kívánó önkormányzatoknak rendelkezésére áll.

SZUBJEKTÍV ÖSSZEFOGLALÓ AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEK KÖZÖSSÉG- ÉS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSÉRŐL

Az alábbi írás rövidített változata a Velencei Nemzetközi Építészeti Kiállítás magyar pavilonjának katalógusában jelent meg.

Politikai-hatalmi kurzus ide vagy oda, *még ma is változatlanul szükséges az a tevékenység*, amivel az állampárti időkben gyámolítottuk az embereket. Akkor ugyanis a mai időket még nem remélve úgy gondoltuk, hogy ha *szabadságot* nem is tudunk adni, de az ismeretből, a tájékozottságból, a tudásból, az együttműködés teremtette bátorságból szőtt *méltóságot* megteremthetjük az öniszerveződésre lehetőséget adó *egyesületekkel*, a szociálisan elesetteket gyámolító *falugazda* ötletével, a helybéli *főépítész*kedéssel. Manapság azonban már rá kellett jönnünk arra, hogy a 90-es rendszerváltozást követő szabadsággal rendelkezve a méltóságnak éppen úgy *hiján vagyunk*, mint korábban. Fel kellett ismerjünk, hogy a polgár nemcsak azért kiszolgáltatott a különféle viszonyoknak, mert nem ismeri ki magát közöttük (hiszen a pártállami idők nem a kapitalizmust iskoláztatták vele), hanem azért is, mert az új, az ismeretlen erővel és ambíciókkal szemben változatlanul csak *egymaga* van. Nem tanulta meg, nem sajátította el avagy éppen elfeledte a másokkal való együttműködést, a közösen elhatározott célért való összefogást, az egymást erősítő közös cselekvést. Az sem csoda, hogy ez az ismeret és az ebbéli jártasság nem pótlódik, hiszen akik tehetnének érte, éppen azok ellen szerveződne majd a polgárok fölzsabadított cselekvése.

Hogyan is kezdtük annak idején? A magyarországi művelődési otthonok tevékenységének megújítóiként fogtunk a '70-es évek elején olyan kezdeményezésekbe, amelyek révén *a polgárok igényei* szabhatták meg az intézmény ajánlatait. Nem a korábban megszokott sematikus gyakorlat határozta meg tehát a néhány, a kezdeményezésben részes művelődési otthon munkáját, hanem az, ami *az emberek szükségletei szerint fontos* volt: a ház, a lakás építésében való segítség, a szabás-varrásban, a nyelvtanulásban, a lakberendezésben, a kertépítésben, a mezőgazdaságban, a gyermek továbbtanulásában és minden más olyan kérdésben szervezett tanácsadás, ami *a helyben lakók élethelyzete által kívánt kérdésekre keresett és adott* választ. A mindennapi élethez kötődő, sok korabeli népművelő szakember által egyébként lekezelt és lenézett kezdeményezésünk a *mindennapi kultúrát* volt hivatott szolgálni. Nem felejtendő, hogy bár a pártállami évtizedekben nem volt könnyű egyesületeket alakítani, de mégis ehhez hasonló formációk jöttek létre kezdeményezésünk alapján. Megjegyzem, hogy politikailag jobbra semleges szándékuk, ám gyanús voltuk *radikalizálta* ezeket a társaságokat, és érzékennyé tette őket a társadalom helyzete, állapota iránt. No persze nem a megváltoztathatatlanak érzékelt országok állapotok, ha-

nem a helybéli viszonyok barátságosabbá tételére, hiszen annak alternatíváit amúgy is ezerszer megbeszélték maguk között, csak éppen nem nyilvánosan és nem a közös cselekvés lehetőségével.

A művelődési otthoni tevékenység megújítását célzó kezdeményezésünk során aztán hamar rájöttünk, hogy művi állapotokat teremtünk, ha csak a falak között maradunk, és nem lépünk ki a település egészére. Mondanom sem kell, hogy amíg a hatalom számára egyébként érdektelen intézmény (tehát a művelődési otthon) tevékenységének megújításával bíbelődtünk, addig nem került ránk figyelem, és bátran tehattünk akármit. Amikor azonban *kiléptünk a falak közül*, s amikor már egyesületek formálódtak az általunk magasra emelt helyi igényre és a pártállami idők soha be nem tartott, de persze leírt és hangoztatott közösségi ideológiájára hivatkozva, és amikor ezek működése a település eladdig elhanyagolt problémáit kezdte fessegetni, megszorodtak konfliktusaink.

Megnövekedtek, de nem lehetetlené, pusztán csak izgalmasabbá tették cselekedeteinket. Bizonyára a magyar '56 eredménye, hogy a *gyarmati* viszonyok ellenére a pártállami hatalomba *érzékeny és felelősen gondolkodó emberek is bekerültek*, tehát nemcsak a buták, a saját zsebükre dolgozók, s nem csak a felsőbb parancsok gondolkodás nélküli kiszolgálói. Bizony, találkoztunk *téveszelműkkel*, akik őszintén gondolták falvaik életmódbéli, közéleti, közösségi és kulturális felemelkedését. Találkoztunk és együttműködtünk olyan *tanácselnökökkel*, akinek nem volt ínyére a településfejlesztés álarcájába bújtatott falurombolás. Találkoztunk olyan *iskolaigazgatóval*, aki nem körzetesítette be, hanem megtartotta a hatalom által megszüntetendőnek ítélt, hiszen jól működő kisiskoláját, és találkoztunk olyan *népművelővel* is, aki a havi műsorfüzetébe helyi információkat közlő újságot bújtatott. Találkoztunk olyan *tanácstitkárral*, aki egyesületi alapszabályt írt, és találkoztunk olyan megyei *apparatsikkal*, aki a helyi társadalmi életet fejlesztő kezdeményezéseink védelmére kelt.

A polgárok méltóságára figyelmes, az idő előrehaladtával leginkább *társadalomfejlesztésként* kategorizálható munkánk vélhetően bölcsész széplelkűsködésbe torkolt volna, ha ekkoriban, a 70-es évek végén, a 80-as évek elején nem találkozunk néhány, a *társadalmi kérdések iránt elkötelezett mérnök* hasonló, de a miénknél racionálisabb akaratával. A *Makovecz Imre* nevével fémjelzett organikus építészeti iskolával és *Kemény Bertalan* agráriánus ismeretekkel felvértezett térségfejlesztési tevékenységével ölelkező további munkánk újfajta eredményeket teremtett, amelyet a *faluházak* építése, a falusi *főépítész*ek álláshelyének megteremtése és a *falugondnoki hálózat* kialakításának szándéka fémjelzett.

A *faluház* korántsem falusi művelődési otthon. Nemcsak a hiányzó közösségi teret jelentette, de valamennyi olyan *helyi hiány pótlásának lehetőségét is, amelyeket a közösségi térrel egyidejűleg megépítve véltünk megoldhatónak*. Általában könyvtárat, időnként mozit, aztán hol panziót, postát, orvosi rendelőt, üzletet, hivatalt, szolgáltatást és szolgáltatót; hol mire volt szükség. És persze valakinek munkahelyet is adott, akit nem népművelőnek, tehát az emberek fölöttük állónak képzelünk, hanem egy közülük való, egy hozzájuk tartozó kezdeményezőt, a szakma francia művelőitől kölcsönzött szóval *animátort*.

Érdekesen alakult a *főépítési* kezdeményezés is ezekben a pártállami időkben, bár ez a szó elfedi a feszültségeket és a vereségeket, így pontatlanul jelzi az állapotokat. Makovecz Imre és fiatal tanítványai több tucat településen vállaltak ilyen megbízatást, tulajdonképpen alkalmi, de rendszeres jelenlétet biztosítva. Bár azóta több városban már évtizedes a jelenlétük, és ott meg is látszik működésük, másutt akadályt jelentett az idegenből jött, s a helyi viszonyokat a szabályozás erejével felülülő erő. Ez utóbbi településeken el is érték, hogy szűnjön meg a megbízatás, hagyják abba a beépítési *magasság* maximálásában, a beépíthetőség *mértékében*, az épületek *színében*, a tető *anyagának*, a kerítések *minőségének* meghatározásában, a temető *esztétikájában*, az árkok *takarításában*, az átereszek, hidak *méretében*, a kivágható fák *menyiségében*, a közterületek *bútorozásában* megnyilvánuló tevékenységüket.

Manapság sincs másképpen, hiszen a 90-es változások óta minden hatalom az önkormányzatoké, s ha ott a főépítéssel szemben valakinek ellenérdekeltsége van, bizony érvényesíteni is tudja azt; a főépítész távozik. Bonyolítja napjaink állapotát, hogy az előző kormányzati időben, *ál-szent indoklással a szakértelemre hivatkozva* megvonták a települések építési hatósági jogát, s azt a városok hivatalaiba centralizálták. Ma Magyarországon hosszan utaznia kell annak a falusinak, aki bármit építeni akar, s ugyanígy utaznia kell az azt ellenőrzőnek is, ha ugyan kérnek engedélyt, s ha ugyan ellenőrzik azt. Csak az e témában tudatos, és fejlesztéseiket hosszú távra tervező települések alkalmaznak olyan főépítést. Ők, akik településük arculatának alakítását az általuk választott szakemberre bízák, ők, akiknek fontos a saját polgáraik kényelmes helybéli kiszolgálása, manapság kevesen vannak. Szándékaik inkább tűrtek, mint díjazottak, noha néhány évtized múltán a hazai településeken bizonyára meglátszik majd a különbség, ami az építésszerűleg *gondozott* és az e szempontból *magukra hagyott* települések között Magyarországon majd kialakul.

De a pártállami időkben még ennyire sem juthatott a *falugondnok* ötlete, hiszen abból (a Falufejlesztési Társaság jóvoltából) csak a rendszerváltozás után lehetett valami. Tudni kell, hogy Magyarországon a 60-as években elkezdett körzetesítéssel szinte minden intézmény elhagyta a kisebb falvakat, tehát a közigazgatás, az iskola, a termelősövetkezetekbe kényszerített munkahely, de még a pap is csak a körzetközpontban maradt meg, aminek következtében a sokadik falu határába kellett menni dolgozni. Az értelmiség nélküli, a fiataloknak perspektívát nem nyújtó, mert még házhelyet sem biztosító falvak (a magyar települések mintegy háromötöde) még lelkileg is elbátoratlanodtak. Az itt

élőkön, a jobbára idős polgárokon segít az a falugondnok, aki nemcsak bevásárol, és gyógyszert szerez be; aki nemcsak orvoshoz vagy vasúthoz, esetleg bevásárolni vagy ügyeket intézni visz vagy ügyeket intéz, hanem a még ottmaradt gyerekek iskolába szállítását is megoldja, és az elesetté tett emberek gondjain könnyít. Ma már többszáz település rendelkezik ilyen, speciális szociális munkásként felfogható szakemberrel, akinek munkaeszköze, a mikrobusz szinte az egyetlen köldöközsinór a civilizáció felé.

Amikor a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől szabadcsapatként partizánkodtunk szerte Magyarországon, még eszünkbe se jutott, hogy amit csinálunk, azt pontosan hogyan nevezzük el. Csak azt érzékeljük, hogy a művelődési otthoni tevékenység általunk szorgalmazott megújításából még nem következik be helyi életminőségbeli változás. Ki kellett lépni tehát az intézmény falai közül. Egyesületeket, szabadiskolai kurzusokat szerveztünk, a helyi híreket és lehetőségeket közzétévő újságok megjelenését szorgalmaztuk. A helybeliekkel összegyűjtettük, leírtuk és nyilvánosságra hozattuk a feledésbe merülő hagyományokat, eseményeket, recepteket, csúfolódásokat. Aktivizáltuk az embereket, hogy egymásra találjanak és így egymásba kapaszkodhassanak, ha már a hatalomból, a tulajdonból, a pénzből és a lehetőségekből kisémmiződtek.

Munkánk nyomán kalendáriumok, az országos és a megyei akarat ellenében felépített faluházak, a tanácselnöki döntéssel szembeszegülő faluházépítő egyesületek, katonasírok, népfőiskolai kurzusok, parasztköltők verseskötetei jelentek meg. Elértük, hogy megszűnjék az építési tilalom ott, ahol az emberek élni, vagy építkezni akartak, mintafalu is épült. A települések nagyobb beruházásait megelőzően az emberektől tájékozódunk, hogy mit, és mekkorát tervezzenek az építések. A gyökérvízszint szennyvíztisztító ötletét importáltuk, hogy ne ússzanak fekálián a falvak, és azért éppen azt, mert megépíthetőnek és működtethetőnek gondoltuk a kor szokásos társadalmi munkájában, gépek és energia nélkül. Romos pincefalut keltett életre egyikünk a helyi emberek boldogulására, másikkunk a fóliázást tanított ott, ahol a primőrök termesztésére ez még ismeretlen eljárás volt. Munkánk nyomán sok helyütt már évekkel, évtizeddel korábban megtörtént az a rendszerváltozás, ami országosan csak a '80-as évek végén érkezett el.

A számunkra elérhető szakmai nyilvánosság korlátozott alkalmain engedélyezett volt ugyan a szabadszájú beszéd, s nem értettük, hogy ha a szöveget engedik, az eredményeket miért kifogásolják, fékezik, tiltják? Ha a hatalom megrótt, saját szavaival és saját határozataira hivatkozva védte eredményeinket, és a kor szokásaihoz igazodva kitalált Lenin-idézetekkel bizonyítottuk munkánk szükségességét.

Nem tudtuk, hogy ezt az általunk végzett, sajátos helyzetünk sajátos kényszereiből született tevékenységet különösen az angolszász nyelvterületen már évtizedek óta ismerik. Saját neve is van: *community development* – szerencsésen egy szóba sűrítve a települést és lakóit, mint közösséget, beleértve a sajátos társaságokat, az azokkal való sajátos tennivalót, netalán segítséget, segítő munkát, avagy éppen „fejlesztést”, értsd: *a teljesebb, bonyolultabb, a magasabb rendű minőségi állapot felé irányuló mozgás, változás segítését*. Honnan is tudhattuk volna, hogy mi már ezt csináljuk,

amikor az információk legfőbb forrása a minisztériumi fiókokból kegyként megszerzett fordítások és az ugyancsak így szerzett exkluzív tanulmányok voltak? Az immár új tevékenység megjelölésére mégsem találtunk jobb szót, mint hogy *közösségfejlesztés*, szókapcsolattal érve el az angol tömörséget: *település-és közösségfejlesztés*, mondtuk és írtuk.

Sikereink persze csak helyiek lehettek. Tudtuk, hogy ez a szemlélet nem lehet általános az akkori Magyarországon. Tudtuk, hogy a hivatalos Magyarországnak nem autonóm és gondolkodó emberek kellenek. Tudtuk, hogy bérabszolga kell, és nem önálló, cselekvő polgár. Hogy állampolgári magatartásként a *kaparj kurta, neked is lesz a kíváncsi*, mert csak így manipulálható a társadalom. Tudtuk, hogy a méltósággal viselkedő ember helyett az alattvaló a pártállami cél. Tudtuk, hogy helyi (netán tehát közösségfejlesztői?) munkánk az uralkodó szélirány ellenében hat, és nem reménykedtünk sem látványos sikerben, sem támogatásban. Érzékeltek, hogy tűrik, de az is lehet, hogy még csak nem is érzékeltek, hogy mit is teszünk.

1988/89 fordulójára érve azonban nem lehetett tudni, hogy merre fordul a világ. Eredményeink mentésére, gondozására, az újabb feladatok ápolására kitaláltuk a *Közösségfejlesztők Egyesületét*, hogy ha másképp nem lehet, hát ekként maradjunk meg és állhassunk rendelkezésre. Az is célunk volt, hogy egy akolban legyünk mindannyian, akik elköteleződtek már az ilyesféle tevékenység irányába. Amikor aztán valóban eljött a szabadság, amit remélni sem mertünk, bizakodni is kezdtünk. Hiszen évtizedes előkészítéseink bizonyára nem hiábavalóak voltak! Most jön a cselekvés órája! *Milyen jó és milyen szerencse, hogy véletlenül feladatvállalásból, az adott helyzeteknek engedelmeskedve, egyfajta szerves fejlődés eredményeként eljutottunk idáig!* Hiszen készen áll egy szelíd társadalom-és településfejlesztő technika teljes és kipróbált eszköztára. Éppen adigra, amikor cselekedni lehet!

Annál is inkább, mert a immár biztosak voltunk abban, hogy a *közösségfejlesztés minden társadalmi cselekvés kezdete*. Hiszen olvashattuk immár Charlie McConnel *A közösségfejlesztés támogatása Európában* című tanulmányában: *Az Európa Tanács világosan felismerte, hogy a közösségfejlesztés nemcsak az önkormányzatok és a helyi demokrácia számára alapvető jelentőségű, hanem az új Európa demokratikus alapjainak a kiépítéséhez is nélkülözhetetlen.* Igaz, még ugyanabban a bekezdésben azt írja a szerző: *a közösségfejlesztés elkötelezettjei tisztában vannak azzal, hogy a helyi hatóságokat és a helyi közösségeket egyaránt meg kell győzniük a közösségfejlesztés hatékonyságáról*, de hát új világba lépve meggyőződésünk volt, hogy ezt nálunk – az elmúlt negyven év rombolásai miatt – mindenki tudja.

Nem véletlen hát, hogy eufórikus állapotunkban (és a beinduló pályázatok által némiképp támogatva) a közösségfejlesztési tevékenység többféle nem-kormányzati és nonprofit szervezete is hamar megszületett: először az információk elérhetőségét szorgalmazó *Közösségi Kapcsolat Alapítvány*, majd a település-és közösségfejlesztést helyi-térségi munkákkal megvalósító *Közösségszolgálat Alapítvány*, ezt követően a közösséget a közös rádiózásban megtalálni ajánló *Civil Rádió* és társszervezetei, majd a helybéli laikusok képzését fővállaló *Civil Kollégium*. Kiágazott egyfajta

ifjúsági-és gyermekmunka is az anyaszervezet, a *Közösségfejlesztők Egyesületének* egyik utód-műhelyéből: létrejött a *Települési Gyermekönkormányzatokat Segítő Egyesülete*, majd a működő szervezeteket összefogó *Gyermek-és Ifjúsági Önkormányzati Társaság*. Belőlük – több éves szervezettefejlesztő munka eredményeként – épp most született új egyesület *Az Ifjúságért Önkormányzati Szövetség* néven. Szinte osztódással szaporodó civil szervezeteinkben számtalan új önkéntes vállalta a helyi társadalomépítő munkát, miután mindegyikük meggyőződött arról, hogy a polgárok (és különösen a fiatalok) képességfejlesztésén múlik a jövő.

Csak éppen a hivatalos felismerés, az e téren remélt központi állami szerepvállalás maradt el. A 90-es évek közepére felépített struktúrák megrendelés és feladat nélkül maradtak. Ez nem azt jelenti, hogy nem töltötte ki kereteiket szakmai tevékenység, de kapacitásuk lett volna több is. Nem részletezzük valamennyiük munkáit, amelynek révén polgárok váltak tudatosak, munka-és vállalkozásképesek, vagy éppen elviselni és programozni tudják magukat, mert saját kezükbe került életük. Önkormányzatok döbbsentek rá feladatukra, találtak kapcsolatot, rendezték viszonyaikat, képesek immár segíteni. Határok nyíltak meg, és aki korábban csak a templomtornyot, most immár a határ-túldoldali polgármestert is láthatja.

Kérdés, hogy miért kell mindehhez a közösségfejlesztői szaktudás, a nehezen megtermelt egyesületi-alapítványi bevételekből, esetleg a törzstőke fölemésztéséből finanszírozott akciók sorozata? A válasz gyaníthatóan az elmúlt negyven évben kialakult (kialakított!) polgári önállótlan-ságban, az állami atyáskodás lelki mélységekig ható elfogadásában, sőt: elvárásában, a külső-felső intézkedés és gondoskodás manapság szinte kiirthatatlannak látszó reményében található.

Még inkább kérdés, hogy miért nem kell a településfejlesztéssel együttműködő társadalomfejlesztés a Magyar Köztársaságnak? Az önálló, a tudatosan cselekvő, az összefogásra és együttműködésre képes polgár éppúgy európaiságunk feltétele, mint az azonnal indítható villamoserőművek. Ez utóbbi bizonyára drága, de legalább belátható idő alatt megépíthető. A pártállami idők beidegzettségét felejtő, új/régi gondolkodású és magatartású országlakosság kialakulása azonban évtizedekbe telik. Ha úgy magára hagyott, mint manapság.

Pedig Európa prioritásai között központi helyen szerepel a community development, a mi értelmezésünkben tehát a *település és polgárainak fejlesztése*, a település-és közösségfejlesztés. Ez magyar fordításban pusztán a fizikális, a mérnöki tervező-és fejlesztőmunkára, térségi (regionális) tervezésre-fejlesztésre, az emberi erőforrás képzésére, és csak pusztán az így értelmezett fejlesztésre egyszerűsödött. De hová tűnt belőle az ember? Vajon csak fordítási hiba, avagy tudatos koncepció, hogy ez ebben a szebb új világban is kimaradt belőle? Remélem, hogy egy eljövendő, bölcsőbb korban majd visszakerül. Ebben talán az is segít, hogy – mindenki ellenére – Makón, a román határszakkasszal érintkező szatmári tájon, a Kiskunság egyes térségeiben bölcs önkormányzati vezetők gyámolításával mégis folyik valamilyen társadalomteremtő folyamat, amit majd példaként felmutathatunk.

MANIFESZTUM

ÚJ ATLANTISZ FELÉ

Maróti Géza, a velencei biennálé magyar pavilonjának tervezője húsz éven át foglalkozott az elsüllyedt Atlantisz kultúrájának kutatásával és hatalmas – kiadásra váró – kultúrtörténeti munkájának részeként rekonstruálta a fővárost. A velencei kiállítást nyitó modell tisztelgés a 125 éve született építész előtt.

Atlantisz fővárosa ősképe minden azóta született városnak és szimbóluma a teljes pusztulásnak is. Az atlantiszi kultúra jelképe az Ember és a Föld harmonikus és gyümölcsöző együttélésének. Atlantisz elsüllyedése fenyegető figyelmeztetés e harmonia megbomlásának következményeire.

Mai civilizációnkat és vele a több évezredes városi kultúrát ismét megsemmisülés fenyegeti. A fejlődés rögeszméjétől, a folytonos újat akarás vágyától hajtott ember elvesztette érzékeny és eleven kapcsolatát a Föld és a Kozmosz erőivel. Mindennapi létfeltételeinket az általunk előidézett katasztrófák sűrűsödő hullámai fenyegetik, amit öncsalással esztétikai, technológiai és tudományos káprázatba rejtünk.

A városok egykori belső rendjét, környezetével fennálló egyensúlyát meggyötörte és összetörte a csak az anyagi szférát érzékelő, gazdasági érdekek által vezérelt várospolitikai. A racionalitás álarca mögé bújó szeretetlenség, az urbanisztika és a logisztika szövetsége a városok halálát okozzák. A város lakó éppen úgy nem talál többé szellemi és érzelmi támaszt a maga környezetében, mint a rendre kipusztuló állatfajok a sivataggá tett természetben. Így veszti el természeti lényét a városban felnövő gyermek is.

A velencei nemzetközi építészeti kiállítás üzenete az, hogy az építészek lélekjelenléte és felelősségvállalása nélkülözhetetlen a válságból kivezető út megtalálásához.

Az Új Atlantisz az Ember és a Föld lelki-szellemi egységének helyreállítása, amely a Földnek, mint eleven lénynak; fizikai, lelki és szellemi szféráinak megismerésén és tiszteletbe vételén és önmagunk belső békéjének megteremtésén alapul. A városok és a táj állapota közvetlenül összefügg a személyes és közösségi élet minőségével.

Az új építészetnek minden művészeti ág megújulásával együtt és velük szerves összefüggésben kell kibontakoznia!

Az építészetnek az ősi tudáson kell alapulnia! Az embernek – különösen a környezetet alakító építésznek – meg kell nyitnia természetes, de elfeledett érzékeit, amelyek alkalmasak kapcsolatot teremteni a Föld rejtett és civilizációt fenntartani képes erőivel! Ki kell fejlesztenie a képességeit, hogy érzékelni tudja a Földet élettel telítő energiarendszereket, a természetet eltető elemi lényeket! Minden építés

romboló, életellenes tett, ha nem a Föld megvalósulásra törekvő erőit fejezi ki. Az építész hivatása, hogy magasabbrendű törvények közvetítője legyen! Minden környezetalkító tevékenység hozzájárul a Föld egyensúlyának helyreállításához, ha a Föld látható és láthatatlan élőlényeivel, élettereivel való szeretteljes kommunikációból fakad.

Elég a hagyományos városszerkezetet átalakító koncepciókból, akár bulldózerekkel, akár bombákkal történik! Elég az esztétikai, de különösen ideológiai alapokon tervezett új városnegyedekből! Elég a múltat hordozó, még használható épületek szemétre vetéséből! Elég a a növényzet könyörtelen irtásából és átalakításából! Elég a természetes tájakat szétromboló, az összefüggő életttereket szétszaggató infrastruktúrákból! Elég az olyan várostervezésből, amit a spekuláció, a tőke pillanatnyi érdekei, a korrupció irányítanak! Elég a központosított elveknek alávetett, helyi érdekekkel szemben közömbös településpolitikából!

A nemzetközi, állami és önkormányzati szervezetek feladata az élet szolgálata. Mert az élet szent!

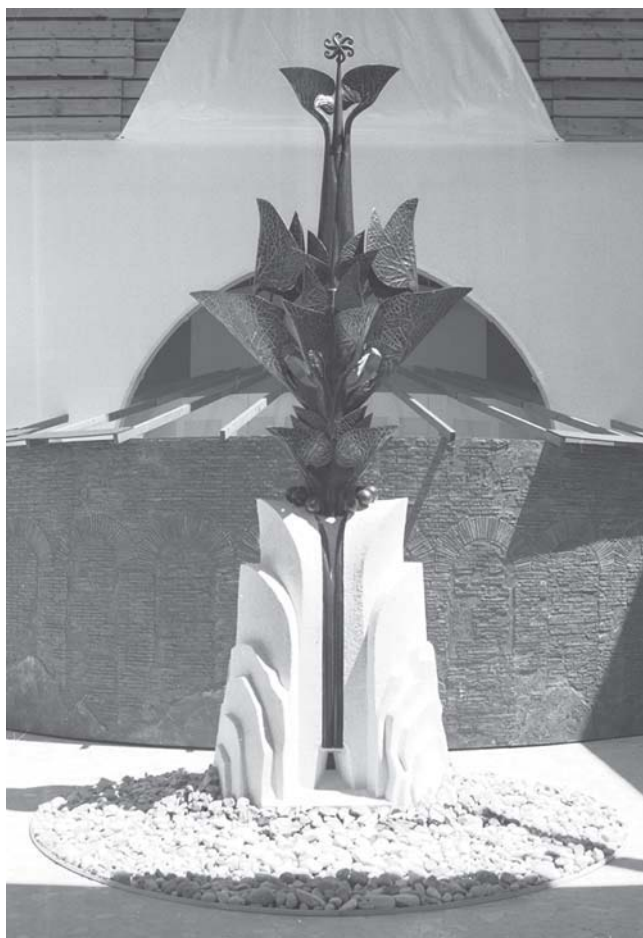
A környezetalakításban a helyi és közösségi érdekeknek kell érvényesülniük, amelyeket csak teljes elfogulatlansággal és múltat és jövőt egybelátó szemmel lehet áttekinteni. A környezet egészséges alakításához minden ember hozzájárulhat önmaga felemelésével, az élet iránti felelősség felismerésével.

A szabad nevelés független intézményrendszerének át kell vennie a jelenlegi alap- és felsőfokú oktatási intézmények helyét, ha ezek nem tudják a gyermekek veleszületett képességeit megőrizni és megérlelni, a gyermekkorban elfojtott élettisztelő szeretetet életre hívni, a környezettel és önmagunkkal szemben süket füleket és lezárt szemeket megnyitni és új érzékeket felébreszteni. Az emberek által cserbenhagyott, a szeretet hiányától sorvadó, a lelkiismeretlenül, sőt szándékosan mérgezett természet és a települések leépülését, életerőinek megbénítását csak az az új tudatosság fékezheti meg, amely képes a régi Atlantisszal együtt alámerülni és az Új Atlantisszal kiemelkedni a mélységből.

Az Új Atlantisz építésze a városok és a táj, a természet és az emberi közösségek évszázadok alatt, de különösen a huszadik században ütött sebeinek gyógyításával kezdődik és a földből és a kozmoszból, a múltból és a jövőből és a szabad emberi fantáziából kicsírázó városok felé tart.

Az új évezred építészetének kulcsa a kommunikáció az Ember és a Föld között, az ember és embertársai között, az ember és saját múltja, hagyományai, a város és a környezetét alkotó táj és elsősorban az ember és önmaga, az ember és az Isten által kezébe adott jövőbeli lehetősége között.

*A Velencei Nemzetközi Építészeti Kiállítás magyar pavilonjának kiáltványa
Gerle János, kurátor és Szegő György, kurátorhelyettes*

Fent: Csertő Lajos ötvösművész Makovecz Imre rajza (*Atlantiszi torony*) alapján készített modellje a magyar pavilon udvarán; lent: Maróti Géza 1937.-es Atlantisz-rekonstrukciójának modellje a pavilon előtt – Varga Péter mozaikrestaurátor munkája (Gerle János felvételei)

KÉT VELENCEI PÁLYÁZAT

A VII. Nemzetközi Építészeti Kiállítás magyar pavilonjának kurátora felszólította a Kós Károly Egyesüléshez tartozó tagszervezetek építészeit, hogy vegyenek részt az általa meghirdetett pályázaton, amelynek kiválasztott pályaművei a velencei kiállítás egyik szekcióját alkotják majd. Ugyanilyen feltétellel egy másik pályázatot is kiírt a Vándoriskola tagjai és diplomásai számára. Az előbbi egy pilisszentléleki kirándulás, Somlói Lajos helyszíni előadása, utóbbit előadások és közös beszélgetések készítették elő. A kiállított pályaműveket a katalógus részletesen ismerteti.

Pályázat a Kós Károly Egyesülés tagjai számára

A JÖVŐ VÁROSÁNAK ALAPKÖVE

Budapest a jövő évezredben olyan mértékig válik a pénzvilág és kereskedelem regionális központjává, hogy szükséges egy új szellemi központ megalapítása, amely nincs alárendelve, kiszolgáltatva materiális érdekeknek. Ezt az új „fővárost” az egykori királyi és egyházi központ közelében, a Pilisben, a pilisszentléleki pálos kolostor romjainak körzetében kell felépíteni azoknak a számára, akik a közéletből kiszorulva is kezükben tartják az nemzeti kultúra fennmaradásának kulcsát. A feladat az új település helyét és központját kijelölő *alapkő* funkciójú objektum, építmény, alakzat megtervezése és elhelyezési javaslata. Ez az alapkő mint időbeli kút köti össze a hajdanvolt, szétszórt vagy a föld alatt rejtőző pilisi szent helyeket egy jövőbeli központtal, amelynek határokon túlmutató jelentősége lesz. Ahogyan az egykori szakrális épületek helyét is a Földet beborító energiaháló jeles csomópontjai határozták meg, úgy ma is fontos ezt a szempontot követni.

A KKE pályázatára beérkezett munkák egyúttal előkészítő javaslatok egy, az Egyesülés által megvalósítandó millenniumi emlékmű létesítéséhez. A kiállításra Jánosi János, Kőszeghy Attila, Nagy Ervin, Rácz Tamás, Sáros László és a Triskell iroda dolgozott ki részletes tervet, a kurátor felkérésére a Pagony Iroda és a Kör Építészeti Stúdió cselekvési programot tartalmazó javaslata önállóan került bemutatásra.

Somlói Lajos

Igné Natura Renovatur Integra

– A Hármas Nap tisztítótüze –

Néhány támpont a KKE tagjai számára kiírt pályázathoz, vagyis a szakrális geobiológia szempontjai a Pilisben történő mindennemű emberi tevékenységhez. A Pagony Iroda pályázatához készült tanulmány.

A pályázat fő szempontjai:

Több etikát, kevesebb esztétikát (M. Fuksas). Az építészet gyógyító folyamat, ahol a gyógyítás lényegi eleme a múlt és a jövő konkrét kapcsolatainak létrehozása. Egy új szellemi főváros helyének megjelölése.

Pályázat a KKE Vándoriskolájának tagjai számára

KAPU MÚLT ÉS JÖVŐ KÖZÖTT

Valahol a városodban van egy hely, amely jellemző, szerves része a város elmúlt és mai kultúrájának, történetének, hagyományainak. Ez a hely túl fogja élni a város mostani korszakát és annak emlékeként része lesz egy majdan itt álló városnak. Ezért ez a hely alkalmas egy időbeli átlépésre, ahogyan például egy a mai környezetébe beillesztett római kori rom is megidézheti egy elmúlt kultúra egészét. Ez a hely igazi kapuja a jövőbeli városnak, ha az ehhez szükséges módosítások, megtörténnek rajta. A feladat: keresd meg a helyet, amelyet te magad alkalmasnak találsz arra, hogy ott valamilyen, de a lehető legkisebb tervezett átalakítással létrejöhessen a kapcsolat lehetősége, a két kultúrához tartozás egysége.

A beérkezett 11 pályamű közül a kurátor döntése alapján a kiállításra Bán Zoltán, Erhardt Gábor, Kovács Ágnes, Kuli László, Kurucz Szabolcs, Müller Csaba és Révai Attila dolgozta ki részletesen a pályaművét. Ezeket a műveket rövid angol és magyar nyelvű ismertetéssel tartalmazza a kiállítás katalógusa, amely megvásárolható a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum könyvesboltjában, a Litea és a Pont könyvesboltban, az Írók Boltjában, a Ballassi Kiadó könyvesboltjában és a Műcsarnokban. A teljes kiállítási anyag 2001. januárban az Ernst Múzeumban kerül a hazai közönség elé.

Ahhoz, hogy ennek a hármas feladatnak megfeleljünk, világossá kell tenni néhány fogalmat. A pályázat kiírása paradoxont hordoz: késett, s így végrehajtásához az utolsó órában vagyunk; ugyanakkor korát megelőzi, mert végrehajtásához még sem a magyarság, sem a világ nem érett meg.

A kérdés hordereje messze túlnő egy építészeti/művészeti pályamunka keretein, az egész Kárpát-medencét és az egész planétát érinti, mert legitim módon csak a legtisztább ökológiával valósítható meg, így viszont minta értékű lehet. Márpedig a Turul népeinek, így a Kárpát-medencében élő magyarságnak is a legfontosabb feladata éppen ebben rejlik, hogy példát mutasson a Földanya és a bioszféra védelmére. Szent kötelessége, hogy a Földanya és a bioszféra gyógyítását és regenerálását elkezdje, a mellénk rendelt élőlények gyilkolásának véget vessen.

Balra a Kós Károly Egyesülés kiállítói, balról jobbra: Nagy Ervin, Rácz Tamás, Kőszeghy Attila, Jánosi János, a Triskell (Csernyus Lőrinc, Siklósi József, Turi Attila és Horváth Zoltán) munkája, előttük Sáros László modellje; jobbra Makovecz Imre rajzai.

Balra Török Ferenc és Balázs Mihály építészek tablói; középen a Pagony Kert- és Tájépítész Iroda installációja; jobbra és a lenti képen balra a vándoriskolások munkái; a felső sorban Révai Attila, Müller Csaba és Kurucz Szabolcs terve, az alsó sorban Bán Zoltán, Kovács Ágnes és Erhardt Gábor makettje és Kuli László festménye.

Középen a Kör Építész Stúdió (Krizsán András, Ertsey Attila és Reppert Béla) tükörintallációja; jobbra Nagy Tamás négy (Szolnok – görögkeleti; Dunaújváros, Balatonboglár és Sopronnémeti – evangélikus) templomának fotói és papírmmodelljei láthatók.

Küldetésünk, hogy életörömünkkel és szeretetünkkel védelmezzük a Földanya szívcsakráját.

Tudatosítanunk kell, hogy *a nép tartozik a helyhez és nem a hely a néphez*.

A magyarság nem emlékszik eredeti küldetésére, feladatára és a többi néphez hasonlóan az anyagi világ és a fejlődés hamis tudatának kábulatában vegetál. Heideggerrel szólva a felejtés elfeledésének állapotában vagyunk, azt is elfelejtettük, hogy mit is felejtettünk el.

Szent madarunk a holló, amely történetünkben az intim tudaton túl csak a Corvin-címerben jelent meg, gyűrűvel a csőrében. Hosszú távolléte után néhány éve a Kárpát-medence minden szent helyén, így a Pilisben is megjelent egy-egy hollópár és várja a gyűrűt, az éggel való jegyesség jelképét. Jegyesség, jegyben járás *ég és föld között*, ez a magyarság dolga és szent kötelessége. Ehhez kell paradicsomi kertté alakítani a ránk bízott földet és ehhez kell felépítenünk a szellemi fővárost.

Szent fáink a tiszafa és a szilfa.

A Kárpát-medence két szent folyama, két fő életvonala, életenergiájának hordozója a Duna és a Tisza. (Micsoda aktualitás hát a Tisza megmérgezése?) Mindkét folyam életterünk vitális és vibrációs rendszerének gigantikus generátora. A Pilisnek és így a Földanya életfunkcióit meghatározó vibrációs rendszernek létszükséglete a Duna. A Duna-kanyar az a Pilisnek, mint a Nílus deltája gizehi piramisoknak. Mindkettőt brutálisan „bebetonozták”!

Magyarország vizeinek és termőföldjeinek 80%-a súlyosan szennyezett. A folyókat az úgynevezett szbályozásokkal deszakralizálták és az ÉLET finomenergetikai, éteri síkján elementárisan tönkretették. Ivóvízkészletünk meggyéktől függően 10-90 %-ban alkalmatlan emberi fogyasztásra a „mezőgazdasággá” züllött földművelés, valamint az ipari és az egyéb szennyezések következményeként.

A négy elem közül a három szennyezhetőt elszennyeztük, a tüzet eltorzítottuk.

A Kárpát-medence két fő energetikai és szellemi központja a Hargita és a Pilis. A Pilis a Föld predesztinált, kivételes fontosságú szent helye, amely az ezredelön újra kitüntetett fontosságot kap. Földanyánk szakrális idegáramainak kivételes koncentrációja van itt. A szakrális idegáramok és a földalatti vízfolyások egy függőleges mentén való találkozásai a mindenkori szent- és gyógyhelyek. Ezek a helyek

az ember számára megkönnyítik a *fent és a lent* közti kommunikációt, valamint azt, hogy *a planétával újrászinkronizáljuk önmagunkat*. A Pilis összes kardinális fontosságú helyét eleink nekünk szóló üzenetként megjelölték, amit a kellő alázattal bíró szem felismer. Ezek jelenleg nagyrészt nem hozzáférhetőek és nem közreadhatók.

A Pilis szakrális központjai csak teljesen politika- és ökonómiamentes, Istent ismerő és megfelelő alázattal rendelkező ökológia intellektusával jelölhetők és emberi beavatkozással érinthetők! Az ilyen ökológiának semmi köze a természetvédelemnek nevezett politikához, amely az ökológiát az ökonómia szolgálatába vonja. Ez egyszerű intellektuális perverzió. A teljesen tiszta, független ökológia összhangban van a teremtéssel, így természeténél fogva etikus is.

Minden emberi cselekedet és gondolat az ember felfogóképességét messze meghaladó vibrációs rendszeren keresztül azon mód beépül a Föld és a király-planéta, a Nap interreakciós rendszerébe, így a planetáris „ökoszisztéma” rendszerébe is. Aztán Newton III. (alkímiai) törvénye alapján az ember számára megközelíthetetlen reakcióláncolatot indít el. Vagyis az ember törvényeit felváltják az *élet* törvényei.

A Nap és a Föld jóval minden ciklikus, az életet mentő, regeneráló korrekciója előtt üzen az általuk létezőknek, így az embernek is. De a türelmes intések ellenére sem vagyunk hajlandók élő társunkként elfogadni a Földet, aki ugyanúgy éteri és asztrális testtel (aurával) bír, mint az ember, tehát lelke van. Ez a lelkes lény tanít bennünket egész földi létünk során. Amikor az ember nem hajlandó tanulni és a Földanya legitimebb ökoszisztémáját is tönkre teszi, akkor az anyás intések után, az *élet* érdekében jön a radikális ökológiai korrekció. Mielőtt a Föld az emberi tevékenység következtében tengelyének és frekvenciájának megváltoztatására kényszerül, a horizont fölé emelkedik három napkorong. Ez az ősi tudás és nekünk szóló figyelmeztetés van felfestve az erdélyi, bögözi kis templom falára. A három napkorong, a három izzó szféra nem csupán asztrológiai jelenség, hanem a Nap gigantikus ökológiai korrekciójának előjele.

A bögözi falfestmény kígyója a ciklikus idő jele (nem ismétlődő repetíció, hanem állandó teremtés!). Ennek alárendelve az alsó körben látható a Föld a hajóval, a földi

élet szimbólumával, Isis bárkájával. Egykor Isis, ma *Mária* pártfogása alatt halad a bárka a szakrális geometria köldök-zsinórján a Nap felé. A szakrális geometria fonalán haladva – tehát nem a véletlen játékaként – a köldökkötés átfordulási pontján egy hatalmas propellerszerű masni van: a mobilitás, oldás és kötés, a változtatás lehetősége. Az újrakezdés forulatain jutunk a hármas Nap csillagokkal jelölt tisztítótűzéhez. Vagyis korrigálhatjuk, vissza is fordíthatjuk és egyensúlyban is tarthatjuk a kulmináló pontra néző ciklikus idő folyamán a bárkát. A ciklikus idő – a kígyó – az oldás és kötés masnijai közt a(z) (át)fordulópontra néz. Így minden a bárka utasaitól, tehát az embertől függ. A Nap ítélete, illetve gigantikus „haragia” a hatalmas ibolyakék napkorong, amelyik azonos az önmagába zárt fehér és narancsvörös Nappal. A hármas Nap képe után a falfestményen Szent Mihály méri és ítéli a hajón érkezetteket.

(Néhány kivételes égi tűnemény és hármas napkorong jelenség az írott történelemből: 1917. október 13-án Fatimában 70.000 szemtanú előtt a Nap elképesztő sebességgel önmaga körül forgott, miután a mindenén áthatoló, fagyos felhőszakadás elállt, aztán vérvörös lett, ibolyakéken a horizontig alászállt, majd sárgába ill. narancssárgába öltözve, pörögve visszaemelkedett a helyére. Figyeljünk a fatimai jelenség leírásánál a színekre, és nézzük meg a 700 évvel korábbi bögszi freskó színeit!

A hármas napkorong megjelenését mindig nagy horderejű történelmi változások követték. Ezekből néhányat nyomon követhetünk Plinius és Julius Obsecans munkáiban, a Julius Cézár uralkodásáról szóló írásokban, az 1409-ben megjelent *Nürnbergi Krónikában*, az 1512-ben megjelent *A történelem tengere*, Seneca: *A természet kérdései* című munkájában, stb.

1952. február 13-án Anglia felett jelent meg a hármas Nap szabályos háromszöget alkotva. Még ebben az évben Anglia felrobbantja az első atombombáját, Amerika az első hidrogénbombáját, egy év múlva az oroszok első atombombájukat. Zöld, sárga és vérvörös folytak egymásba! A párizsi, napkitöréseket vizsgáló és előrejelző intézet hivatalos jelentése szerint a jelenséget megelőző napkitörés volt a legintenzívebb, amit valaha is mértek Gondoljunk a '89-es eseményekre és kóstoljuk meg a '89-es borokat!)

A viszonylag egyszerű, páratlan számú, egytengelyű bolygóegyüttállások esetén a Föld idegáramai akár több métert is elmozdulnak a helyükről, aztán rángani kezd Földanyánk gyomra és megremeg a föld. A hármas napkorong jelensége előtt a szakrális idegáramok szép lassan elkúsznak a helyükről, aztán hirtelen rángva visszaállnak a helyükre. Az ilyenkor beálló planetáris ökoegyensúly pontos kifejezője az ember a Földre és Napra gyakorolt hatásának, persze nem emberi idő- és térintervallumokban. A Földanya reakciói sokkal lassúbbak, mint az ujját megégető emberé.

A Pilis a Földanya szívcsakráján és intim, szakrális és gyógyhelyein túl két, a múltat és jövőt összekötő, nagy jelentőségű kozmotellurikus helyet is tartogat számunkra. Az egyik Attila király városának helye Pomáztól nyugatra, a másik az ősi Buda, Pilismarót térségében. Talán az utóbbi már megjelölhető, Földanyánk és a Kárpát-medence táj-

templomának gyógyítása érdekében a fentebb leírt, kellő alázatú ökológia, vagyis az élet törvényeinek betartása mellett. Mert a Föld jelenleg egyetlen életellenes lényt hordoz a hátán, az *embert*.

A Pilis építésre predesztinált helyei beépíthetővé válnak, ha a Pilisben metsződő, országokon át húzódó szakrális földidegáramokat nem terhelik a többnyire rájuk állított atomerőművek és más zavaró információk.

Javaslatok a megvalósításhoz:

Pilismarót vagy a környék egyik szent helyén élő növényzetből „katedrális” vagy „kozmoqram” plántálása; éneklésre, imára és meditációra alkalmas intim helyként. Az élő növényből építés az időben való gondolkodást is kötelezővé teszi, ez a szellemi térben is erős kötéseket tesz lehetővé, ami nagy jelentőséggel bír ebben az átmeneti és időben redukált korban, amiben élünk. Az élő növénykonstrukció esetleg kiegészíthető arányaiban kordában tartott „akupunktúrás” kozmoqramként működő fa, kő, égetett agyag, vagy bronz szoborral vagy jellel, ill. a helyet nem sértő más anyag minimumra fogott használatával.

A konstrukció méretezése meg kell feleljen a hely mértékegységének (pl. a királyi könyökből, vagy a Nap-háló oldalhosszából számított kalkulációs értéknek, stb.) valamint a felhasznált fafajták ill. növényfajták vagy anyagok és a hely ősprincipiumainak harmonizálniuk kell egymással. A konstrukció alapképlete lehet például a mindenkori szakrális hely egyik alapproblémája: a kör négyszögesítése, a szakrális geometria és a szimbolika értelmében is.

A négyszög a látható valóság szimbóluma, a kör a valószínűség láthatatlan részének a szimbóluma. Isten egy kör, aminek nincs középpontja, kerülete pedig mindenütt jelen van, mondja Herakleitosz.

Mivel a művelet matematikailag nem megoldható, csak a helyszínen applikált geometriával, így az alkotás gesztusa már kizárja az intellektuális erőszakot.

A VILÁGOSSÁG ITALA

– Hegyi Imre és Saly Noémi beszélgetése a kávéházakról –

H. I.: Még mielőtt bármit mondana, és mielőtt lelökném a könyökömmel ezt a kis könyvtáryi forrásanyagot, ami erről a témáról szól, azt kérdezem: miért jó ez? Hol tartozik bele ez most a legsürgetőbb dolgainkba?

S. N.: A kávéház azért rettenetesen fontos, mert a városi kultúrának elengedhetetlen tartozéka volt: arra adott alkalmat az embereknek, hogy ott leüljenek, és beszélgessenek egymással.

H. I.: Tehát a képlet úgy szól, hogy keressük meg azokat a milióket, ahol a polgárosodás nagy folyamata Magyarországon elindult és kiteljesedett...

S. N.: Sürgetően fontos ezzel foglalkozni, mert Magyarországon most megint kezd létesülni egy polgárság, nagyon sokat szokták szidni őket, én is sokat szidom őket, mert az az úrgazdag réteg, amelyiknek majd az unokái lesznek kultúreberek, most engem is rendkívüli módon irritál, ezek a nagy dzsipes, aranynyakláncos, kopaszra nyírt és mindenféle módokon visszataszító egyének, bosszantanak, főleg mert nagyon erőszakosak, és a viselkedésük rendkívül elüt attól, amit én pártolando viselkedésnek gondolok...

H. I.: De nem fogja megérni, hogy az ő unokájuk majd polgár lesz...

S. N.: Hát mér', az én dédapám se érte meg, hogy én most megértem, hogy lehetek polgár!

H. I.: Ez a periodikus ismétlődése az emberiség fejlődésének?

S. N.: Persze. Az, hogy én valamit nem fogok megérni – Istenkém, hát egy csomó ember nem ért meg egy csomó mindent. Mindenkinek van egy élete, amit egy adott korban adatik élnie, és azt kell a lehető leggazdagabbá tennie mások számára. Ez így van.

H. I.: Mi kell ahhoz, hogy egy ilyen szintér kialakuljon egy ország fővárosában?

S. N.: Kétféle dolog kell: egyrészt kereslet, másrészt kínálat. E nélkül a kettő nélkül semmilyen üzlet nem működik. Kereslet most már van, mert nagyon sok olyan ember járkal a városban, akinek a munkaideje sokkal kötetlenebb, mint amilyet mi fiatalabb korunkban megéltünk. Nagyon sokan szabadúszók, sokan vannak olyanok, akik ügynököléssel foglalkoznak, vagy néhány személyes kis kft-ben vagy bt-ben dolgozva rohangálnak a város egyik végéből a másikba: szükségük van arra, hogy időnként legyen hol megülni, legyen hol tárgyalni. Az embernek kellenek nyugodt pontok a városban, ahol le tud ülni egy másik emberrel, és beszélgetni tud vele.

H. I.: A mi korábbi kávéházi tanulmányaink, meg emlékeink arról szóltak, hogy az egész az olvasás, mint tömegmozgalom köré szerveződött. Most meg nincs olvasás!

Teríték a Belvárosi Kávéházban az 1930-as években (MFI – Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)

S. N.: Frászkarikát. Ezt az irodalmi kávéházi mítoszt ott gyomlálom, ahol tehetem. Budapesten 1896-ban a címtár szerint volt 409 kávéház és 591 kávéház. Összesen ezer ilyen műintézet. Ha ezeket csak az íróknak, újságíróknak és egyéb „válogatott csirkefogóknak” kellett volna eltartani, ezer kávé éhen döglött volna. Ez nem így volt!

H. I.: Csak nem akarja azt mondani, hogy a kávé iránti elemi érdeklődés hozta ezeket létre?

S. N.: Persze, hogy nem. Az a lehetőség hozta ott össze az embereket, hogy le lehetett ülni dumálni. Tábori Kornél kitűnő századeleji újságírónak van egy könyve, amelyben hosszú oldalakon keresztül taglalja a pesti kávéházak specialitásait, például olyan szempontból, hogy „törzskávéházak”. És a különböző szakmákat egy fél oldalon keresztül sorolja: a marhakereskedőknek, a sertéskereskedőknek, a fakereskedőknek, a rendőrtiszteknek, az újságíróknak, a vak muzsikuskoknak (akiknek az egyik kávéházban külön preparált kártyát tartott a kávé, hogy tudjanak – Braille-jelekkel ellátott kártyákkal – kártyázni), a zsebmetszőknek, és a jó ég tudja, még ki mindenkinek volt a városban törzskávéháza, és szó nem volt arról, hogy mindegyikben írók ültek volna, és a pókot nézték volna a mennyezeten, vagy ott rótták volna a kutyanyelvre az irodalmat! Hanem volt tízegynéhány olyan kávéház – de annál nem több! –, egy tucat olyan kávéház Pesten, amelyik az irodalomról és a művészekről szólt. Az összes többi a város polgáraitól szólt.

H. I.: Vízíója szerint létre fog jönni előbb-utóbb egy olyan újfajta értelmezése a kávéházaknak, ahol az ön ideológiája szerint összejönnek a vállalkozók, meg akik ráérnek... Előveszik a mobiltelefonjaikat, és onnan intézik az üzleti ügyleteiket, nem pedig egymással foglalkoznak.

S. N.: Nem. Be kell menni bármelyik működő kávéházba, a Nagymező utca összes kávéházába vagy a Liszt Ferenc téri kávéházakba, a Centrálba, az Eckermannba az Andrássy úton, és meg kell figyelni, hogy mit csinálnak az emberek. Szemlátomást dolgoznak: írnak, számoszlopokat adnak össze – rendeltetésszerűen használják a kávéházat. Az, hogy most már van mobiltelefon, az azért nem pótolja azt, hogy belenézek a leendő üzlettársam szemébe. Ahogy ezt az internet sem pótolja. A személyes kontaktus, a találkozás, a kézfogás – ami nagyon beszédes –, a másikkal a testbeszéde, a szeme: nincs az az üzletember, aki ne tudná, hogy ennek mekkora jelentősége van. És nemcsak üzletemberekről van itt szó, hanem egyszerűen bármilyen városi emberről, aki például olyan messze lakik a legjobb barátjától, hogy mégiscsak a legjobb nekik valahol a városban össetalálkozni, és nem – Békás- és Káposztásmegyer között – eldönteni, hogy kihez menjünk vendégségbe, ahonnan este már nem fogunk tudni hazamenni.

H. I.: A polgárosodás lépcsőfokain ez a fajta kávéházi kultúra, amit most itt olyan színesen lefestett, hányadik lépcső?

S. N.: Ezt nehéz megmondani. Nagyon érdekes, hogy a gyerekek egy nemzedéke, a mostani kamaszok ezeket az átkozott amerikai gyorsetetőket is, amiknek a legnagyobb része hajdani kávéházaink helyén van...

H. I.: Nem mondja ki a nevüket, szándékosan? Nem akar pert?

S. N.: Isten őrizz, nem veszem a számra! Ellenség nevét nem mondjuk ki. Tehát: ezeket a helyeket a gyerekek kávéházként használják. Beülnek, és nem az történik, amit ezek a láncok szívük szerint akarnak, hogy jöjjön be a gyerek,

Duna Palota a Duna-korzón 1935 körül – Szöllősy Kálmán felvétele (A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)

zabáljon, és utána kotródjon a szemetével együtt, ki az utcára. Ezt szeretnék. A budapesti gyerek nem ezt csinálja, hanem ott ül. Fölteszi a tornacipős lábát a szemközti székre, és akárhányszor mosnak föl körülötte, ő ott ül. Tehát az látszik, hogy van egy nagyon nagy igény ennek a fajta kávéházi létezésnek a helyei iránt, és hogyha lesz majd több olyan hely, még több olyan hely, ami jobban fog hasonlítani a régi kávéházakhoz, de közben megadja az új lehetőségeket, amiket most megkövetel az új használó, például hogy több kávéházban lehet most már internetezni – nagyon jó, lehessen, remek –, ezek a helyek nagyon fognak segíteni abban, hogy megint legyen egy beszélgetéskultúra, megint legyen egy viselkedéskultúra. Hát persze hogy nem lesz olyan, mint 1896-ban!

H. I.: Régen ezek francia vagy osztrák hatásra alakultak?

S. N.: Ez nagyon érdekes dolog. Magyarországon a törökkel kezdődik a kávézás, ezzel szemben amíg a török itt van, magyar ember kávé nemigen iszik, utálja, mint a bűnt: ellenséges, gusztustalan, fekete – fuj. Keserű. Na most, amikor elmennek innen a törökök, akkor először is elkezdődnek a peregrinációk (az egyetemisták elindulnak nyugati egyetemekre), másodsor pedig nagyon sok diplomata és katonatiszt mozog Bécsben, meg még távolabb is. Ők odakint az ott robbanásszerűen terjedő kávéházi kultúrával, mint vadonatúj divattal ismerkednek meg, s ezt a vadonatúj nyugati divatot hazahozzák Magyarországra, ahol viszont a kávézás ismerete – ha nem is a hagyománya, de az ismerete – még nem halt ki, és főleg: azok a kereskedelmi útvonalak, ahonnan bejött a kávé a Balkán felől, továbbra is meglehetősen zavartalansággal működnek. Van olyan adat, hogy

Rákóczi a kuruc táborba, a sátrába rendeli a kávé-utánpótlást, amit Boroszlóból visznek neki. Tehát nem Nyugatról, hanem Boroszlóból. Bethlen Miklós ír a feleségének, hogy a részegeskedésre hajlamos fiukat szoktassa „serre, kaféra”, és azt írja neki Bécsből, hogy süveg cukrot küld, de: „végy kafét neki”. Tehát 1711-ben könnyebben kapni Erdélyben kávé, mint cukrot. Cukrot küldeni kell, kávé viszont kapni otthon.

H. I.: Mint medicina is szerepel a kávé...

S. N.: Először nagyon sok helyen patikában kezdték árúsítani, és össze-vissza beszéltek mindent, hogy milyen szörnyű mellékhatásai vannak – persze ha az ember liter-szám vedeli, mint szegény Balzac, akkor belehal, de hát...

H. I.: Balzac ebben halt meg?

S. N.: Nem ebben halt meg szegény, mániás depressziója volt, de napi ötven csésze kávé ivott.

H. I.: Attól nekem is lett volna depresszióm.

S. N.: Igen, biztos, hogy nem használt neki. Na, a lényeg az, hogy Magyarországon találkozok egy balkáni meg egy mediterrán meg egy északról jövő hagyományrendszer, és ennek az egész furcsa kereszteződésnek a termékeként létrejön egy nagyon speciális dolog, mert a budapesti kávéház sajátos jellemzőkkel rendelkezett, és nagyon vonzó valami volt. Rendkívül demokratikus volt az első perctől kezdve: az 1700-as évek végén jön az angol utazó, és döbbenetben állapítja meg, hogy az öreg kofa meg a fodrász is ugyanott kávézik, ahol a báró és a gróf likörözik...

H. I.: Demokratizáló közeg volt...

S. N.: Tökéletesen demokratizáló közeg volt, és a leg-szegényebb néprétegektől kezdődően tényleg az ariszto-

Rajkőzenekar az Ostende Kávéházban az 1930-as években (MFI – a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)

kráciáig vegyesen látogatták. Tehát nem volt az, hogy ide csak én járhatok, amoda meg csak te járhatsz, hanem volt egy viszonylag megfizethető árfekvés – persze, hogy voltak fényűző, meg nagyon lepusztult üzletek is, voltak, de nem volt kizárva senki sehonnan. A Vámház téri Nádor kávéház, a Nádor szálloda kávéháza – ott is most ilyen amerikai nyavalyakórság van –, az volt a kofakávéház.

H. I.: A Nagycsarnok közel volt...

S. N.: A Nagycsarnokból a néni átbandukolt, a rengeteg ráncú szoknyájának valamelyik zsebéből előkotorta a fillérkéket, megitta a hatalmas nagy bögre haboskávét, és utána visszament a standhoz. Minden normális pesti polgárnak volt valahol törzskávéháza. És hogyha nem szakítják meg olyan brutálisan ezt a hagyományt 1949-ben, amikor az államosításakor az összes budapesti kávéházat gyakorlatilag tönkretették: mindegyik vagy teljesen bezárt, vagy átalakították önkiszolgáló ezzé-azzá, vagy pedig egyszerűen csak odatettek egy állami vállalatot, amelyik nem volt már érdekelt a vendégek normális kiszolgálásában, nem volt érdekelt a személyes kapcsolatokban, és félni lehetett állandóan, hogy mikor kit jelentenek föl...

H. I.: Valahol valaki ezt a politikai tisztánlátása miatt döntötte el így, hogy a kávéház a polgárosodás egyik színtere, tehát ebben az épülő szocializmusban nincs helye, fojtuk meg, ez így született, ez a döntés?

S. N.: Hogy ezt valóban egy ember döntötte-e el, vagy nem, ez soha nem fog kiderülni. De az biztos, hogy előtte már éveken keresztül – 1947–48–49-ben – megjelenik a sajtóban egy csomó olyan közlemény, ami azt mondja, hogy a kávéházak bűntanyák, ott vannak a feketézők, ott

vannak a valutaüzérek, ott van ez a sok dologtalan senkiházi, s ezen radikálisan változtatni kell; a másik oldal, például Hollós Korvin Lajos a *Színház* című folyóiratban egy tüntető cikkben azt mondja, hogy lehet, hogy vannak kávéházak, ahova valutasíberék járnak, de vannak olyan kocsmák, ahová meg rablógyilkosok, és a kocsmákat senki nem akarja bezáratni! A kávéház az egyetlen olyan „vendéglátóipari intézmény”, amelyik nem a vendég éhes munkadarbként történő megtömésére, majd kihajítására van kigondolva, hanem arra, hogy a vendég jöjjön be, és *maradjon ott*.

H. I.: Minden kezdő riporter azt mondaná erre, hogy „és a mi felgyorsult élettempónk, az a légkör, amiben az ember a családjával se tud beszélni – most akkor nem ott-hon fogja azt a pár percét beszélgetéssel eltölteni, hanem a háta mögött hagyja a családot, és elmegy, hogy az üzlettsaival üljön le, és ott kávézzon”?

S. N.: Ismerek házastársakat is, akik néha kávéházban találkoznak, és boldogan ülnek egy órát, hogy végre tudnak egy kicsit beszélgetni...

H. I.: Oda menekülnek?

S. N.: Mire este hazaérnek, mindenki hullafáradt, akkor gyerekefektetés, kutyasétáltatás és az összes napközben folyó munka elvégzése: asszonynak háztartás, embernek a hátralévő mindenféle tennivalók, és a végén mindenki bezuhan az ágyba. Tehát nagyon jól el tudom azt is képzelni, hogy ha egy házaspár a gyerekei nélkül egy kicsit nyugodtan, normálisan szeretne beszélgetni, csak úgy, a „hogy vagy?” szintjén, a kávéház arra is tökéletesen alkalmas. Normális emberi kapcsolatok azért a szerelmeken kívül is kelle-

Kis zuglói kávéház az I. világháború előtti évekből

ne, hogy létezzenek, és azok egyre kevésbé léteznek. Erre viszont a kávéház orvosság. Erre jó. Erre fontos. Kell is hogy legyen, és mindig is erre használták.

H. I.: Hogy csapott le erre a témára?

S. N.: Annak idején Krúdyból írtam a szakdolgozatomat a szegedi egyetemen, s egyébként is, a városhoz való kötődésem rendkívül erős, és egészen kicsi gyerekkorom óta nagyon eleven. Baráti körben folyt a szó a városról, a város intézményeiről – és az egyik legkedvesebb barátom, Zeke Gyula író, aki nagyon régóta szintén nagy szerelme a kávéházaknak, ezt addig mondogatta, amíg kiderült, hogy van a baráti körben még egy ember, még két ember, még három ember, Bodor Ferenc szegény, fiatalon meghalt kitűnő művészettörténész, aki a pesti presszók történetével foglalkozott, mert a kávéházakéval még nem nagyon lehetett akkor foglalkozni...

H. I.: Mi a különbség a presszó és a kávéház között?

S. N.: Mindjárt elmondom azt is – szóval, Bodor Ferenc és az ő baráti köre... És akkor egyszercsak ott találtuk magunkat egy kis csapatban. Barátunk, Wilhelm Droste, aki német irodalmat tanít az ELTE-n, és az Eckermann kávéház gyakorló kávésa jelenleg, ő volt végül is az, aki 1996-ban azt mondta, hogy csináljunk alapítványt. Miután senki nem szeret hivatalos ügyekkel foglalkozni, azt mondták: „te leszel az elnök” – mást se szeretek, mint ilyen pozíciókban fitogni, na mindegy, hát azt mondtam, egye fene, jó, majd leszek én az elnök – és akkor elkezdtünk komolyan kutatni. Mert addig az ember csak olvasott össze-vissza. Elég nagy könyvtáram van, amelynek most már tudatosan fejleszttem egy részét, ez a Budapestről szóló irodalom, szépirodalom is, a hiteles budapesti környezetről (nagyon érdekesek), meg hát persze szekunder irodalom is – most már majdnem ezer kötet. És fölfigyeltünk arra, hogy Budapesten kétféle ember volt: az egyik a kávéházban élt, a másik a kávéházból élt. Erről évtizedeken át csak kussolni volt szabad.

H. I.: Csak nem akarja azt mondani, hogy a fellazuló állampárti időkhöz tartozik az, amikor a kávéház helyett megszületett az eszpresszó?

S. N.: Presszó már a 30-as években is volt. Nem ez a lényeg. A presszó egyik lényege az, hogy rendkívül kényelmetlen, és nagyon kevés ember tud egy asztalhoz, egymás mellé leülni. A kávéházat főleg azért kellett bezárni, mert nem lehetett minden asztalhoz spiclit állítani. Ha az ember végignézi az európai forradalmak – *polgári* forradalmak – történetét: minden polgári forradalom kávéházban tör ki. És az összes diktatorikus forradalom, azok meg a kocsmákban. A nagy francia forradalom kávéházakban történik, ott szavalnak a biliárdasztalokon, meg van írva; az angol kávéházakat volt, hogy bezáratta a hatalom, mert annyira zavarta őket, hogy ott szabadon miket beszélnek az emberek; nálunk a Pilvax kávéház játszotta ugyanezt a szerepet, és aztán még más kávéházak is, mert az összes politikai párt kávéházban alakult, de az összes nagy szakszervezeti szervezkedés is a ligeti kertes kávéházakban kezdődik.

H. I.: Most, amikor az egész országépítés egyik központi problémája az, hogy a polgárság megerősödjék, van-e nálunk olyan hivatal, amelyik ugyanolyan éleslátással fölismerje azt, hogy a polgárosodás színtere, íme, megint a kávéház – nagyon szégyellem, nem ismerem részleteiben a Szé-

chenyi-tervet, de lefogadom látatlanban, hogy nincs olyan cikkelye, hogy most akkor támogassuk a kávéházakat...

S. N.: Isten őrizz, hogy ezt valaki intézményesíteni akarja! Énnekem ebbe az állam ne hogy bele akarjon szólni, mert visítófrászt kapok rögtön. Nem kell. Ez a polgárok ügye. Ha a polgárok akarnak kávéházat, akkor egyrészt legyen polgár, aki alapít kávéházat és kinyitja az ajtót, másrészt meg legyen olyan, aki beleül.

H. I.: Olyan-e a gazdasági környezet, hogy a polgár akarjon ilyet?

S. N.: Nem olyan, de ha nagyon akar, akkor fog csinálni.

H. I.: És belebukik. Ötször, tízszer, hússzor.

S. N.: Nem biztos, hogy belebukik, mert ki lehet majd ókumlálni, hogy hogyan kell ezt most úgy megcsinálni, hogy mégis működjék.

H. I.: De ha ennyi a hozadéka, akkor miért nincs olyan erő ebben a mai társadalmi vezetésben, hogy indirekt módszerekkel akár, de segítse ezt a folyamatot?

S. N.: Mert ellenérdekeltség is – gondolom – van. Az önállóan gondolkodó polgár előállítása – hát a magyar iskolarendszer sem arról szól ebben a pillanatban, akármit prédikálnak, már nagyon régen nem arról szól! Semmilyen hatalomnak soha a büdös életben nem volt érdeke az, hogy autonóm gondolkodású és a saját ügyeik intézésére képes polgárokat nagy tételben előállítson. Hát nincs az a hatalom, amelyiknek ez jó!

H. I.: Hova rugaszkodtunk el a kávéházak témájától...

S. N.: Ezek nagyon szorosan összetartozó dolgok. Minden hatalomnak az a jó, ha az állampolgár mindent megesszik, amit adnak neki: akár ennivalóban, akár kávéban, akár ideológiában, akármitben.

Nagyon beidegződött sajnos a magyar agyakba ez „a múltat végképp eltörölni” felsor az Internacionáléból. Én ezt nem szeretem. Nem szeretem, mert az ember mégiscsak olyanfajta lény, mint a fa: vannak gyökerei, van törzse, és ha megadatik neki, hogy legyen ága, levele, gyereke, akkor úgy megy tovább. Ha az ember elvágja saját magát ettől a múlttól, akkor nem tudja, hogy milyen irányba nőjön. A múltról nagyon sok mindent tudunk, és a nagyon sok minden azért csak tud abban segíteni, hogy most mit csináljunk. A kávéház például egy ilyen dolog.

H. I.: ...ha kinézek az ablakán: a világviszonylatban is nevezetes európai szállodacsodák kávéházaiban kifizetni egy kis fekete löttyöt, ez szinte megoldhatatlan, mert olyan az ára. Ez felesel a maga történelmi adalékával, amikor arról volt szó, hogy a kofanéni elővette a szoknyáncából a kávéra való pénzt, és az ugyanannyi volt, mint amennyit gróf Apponyi Albert fizetett a Nádor kávéházban...

S. N.: Nem volt azért teljesen ugyanannyi akkor sem, régen is voltak Pesten luxusszállodák, de egy átlagember, mondjuk egy iparossegéd minden további nélkül meg tudta engedni magának, hogy kávéházban reggelizzen. Bement, megivott egy bögre tejeskávét, megevett hozzá egy hatalmas császárszemlét, mondjuk, és ki tudta fizetni.

H. I.: A mai iparossegéd képtelen erre.

S. N.: Egyrészt nem lesz mindig ilyen csóró minden iparossegéd; nem lesz ilyen csóró minden pedagógus, meg minden egyetemi oktató, mint amilyen csórók mi most vagyunk, másrészt pedig a szolgáltatók is be fogják előbb-

utóbb látni azt, hogy lehet hosszú távban gondolkodni, nem biztos, hogy egy év alatt kell lerabolni a vendéget. Előbb-utóbb elérkezünk most már egy olyan törvényi szabályozáshoz, amelyiknek föl fog tűnni, hogy ez egy hülyeség, hogy ez végül is ellene hat mindannak, ami jó lenne, mert nem jó a vendéglátósnak se, nem jó a pincérnek se, nem jó a vendégnek se, és nem jó az az adóhatóságnak se, meg a tébének se – ez már öt. Hátha eljutunk odáig, hogy ezen valamit változtatunk; talán oda is eljutunk, hogy nem lesz ez a mostani adórendszer, hanem ahol emelt fővel, polgárként azt tudom mondani, hogy jó, igen, a jövedelmemből ennyit odaadok az államnak, és ezt büszkén tudom csinálni – de hát amikor az én semennyi jövedelmemből negyven százalékot vesz el az állam, attól egyáltalán nem vagyok boldog, és semmiféle polgári öntudat nem buzog bennem, sőt ellenkezőleg.

H. I.: A rengeteg tennivalója, a Szegedre utazás, a fordítás és a kutatás mellett hova jár kávézni?

S. N.: Most a Centrálba járok állandóan, mert egy kicsit szülőtemnek érzem: ez volt az első olyan kávéház, ahol a bontástól kezdve belebeszélhettünk abba, hogy hogy volt régen, hogy szeretnénk, mi lenne jó... Barátokkal találkozom, most már egyre biztosabb lehetek benne, hogy fogok találni ismerőst, beszélgetek a pincérekkel, ha ráérnek, beszélgetek a főnökökkel, ha ráérnek, és rendkívül jól érzem magam ettől. Beszélgetni megyek.

A Központi Kávéház teljes személyzete (1939)

H. I.: Ha most arra gondolok, hogy miket tárgyaltunk itt kávéház ürügyén, és hány rebellis gondolat öltött testet a mondataiban...

S. N.: Nem vagyok hajlandó fenntartás nélkül szeretni, elfogadni semmiféle ideológiát, gondolkodási rendszert, amivel nem értek egyet. A mi családuktól rengeteg mindent elvettek az elmúlt százötven évben, amióta ez a család Budapesten él, mindenféle gazdasági krachok voltak, politikai tönkremenések, lakások elvesztése, bombázás, szülők elvesztése, az égvilágon minden, ami lehet. Az apám tíz évet húzott le a gulágban – nekem van egy olyan hagyatékom, aminek a summázata végül is az, hogy az embertől mindent elvehetnek – a civil kurázsiját nem vehetik el. Én azt nem adom oda, és azt gondolom, hogy akkor lesz majd megint normális magyar polgári társadalom, hogyha erre a civil kurázsira az emberek megint rájönnek, ennek az ízeire rájönnek, és ezt valakik átadják a fiatalabbaknak.

H. I.: És ebben az ízben nem véletlen, hogy ott a kávé aromája is...

S. N.: Persze. A kávé, az keserű. Keserű, de az arabok a világosság italának nevezték.

A Kossuth Rádió Névjegy című műsorában 2000. július 9-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő Kondor Katalin) rövidített, szerkesztett szövege. A Magyar Kávéházi Alapítvány a velencei kiállításon önálló táblával szerepel.

AZ ÉDEN ROMJAI

– Orosz kiállítás Velencében –

Az alábbiakban bemutatjuk a 7. Velencei nemzetközi Építészeti Kiállítás orosz pavilonját annak négy füzetből álló katalógusa alapján. A kiállítás kurátora Grigorij Revzin művészettörténész; két munkatársa Elena Gonzalez építész és Szemjon Mihajlovskij művészettörténész. A kiállítás Ilja Utkin építész installációját és fotóit, valamint Mihail Filippov építész és munkatársai installációját és terveit mutatta be.

Megintcsak kezdünk jóslatokat mondani – nyilatkozott a Biennálé ideológusa, Massimiliano Fuksas. – Ez az utópiákhoz való egyfajta csatlakozás, ugyanakkor azonban jele is egy vágyakozásnak, hogy ismét egy folyamat részesei legyünk, s eképpen szilárdságot, testet adhassunk eszméinknek és terveinknek. A kérdés, amelyet meg kell válaszolnunk: vajon akarunk-e részeivé válni egy folyamatnak, vagy inkább élünk a folyamatos amnézia állapotában?

Oroszul mindezek elbűvölően csengenek. Olyanok, mintha egy szovjet építészeti folyóirat vezércikkéből származnának – a dátum nem érdekes. Ugyanazon a hőfokon, ugyanolyan szenvedéllyel vetették őket papírra a húszas és a harmincas, de a hatvanas vagy a nyolcvanas években is. A szovjet építészet egész története arról a vágyról szól, hogy az ember része legyen egy folyamatnak, s eképpen adhasson formát eszméknek és terveknek.

Ezek a szavak minden más nyelven a jövőről; oroszul a múltról szólnak. Gondolhatunk egy új 1968-ra, de nem felejtethetjük el 1917-et, amikor addig soha nem látott mértékű teljességben valósult meg a forradalom gondolata. Orosz építészek egész nemzedékeit varázsolta el a jövő megépítésének eszméje, s fenyegette az el nem varázsoltakat azzal, hogy menten kivetíti őket kor, a jelen sáncai közül. Önök egy új Utópiára vágnak; mi az Utópiában élünk hetven éven át.

Oroszország derekasan megtapasztalta az Utópiát. A szovjet építészet minden irányzata megtagadta a korábbi értékeket, és mindegyik kidolgozott egy-egy világmegváltó

esztétikai formulát. A konstruktivizmus a hazugságok világának nevezte a múltat; a hatvanas évek modernizmusa ugyanezt a sztálini neoklasszicizmusról jelentette ki. A sztálini neoklasszicizmus azzal vádolta konstruktivizmust, hogy barakkokba akarja telepíteni az embereket; a posztmodern a modernista örökségre mondták azt: barakk.

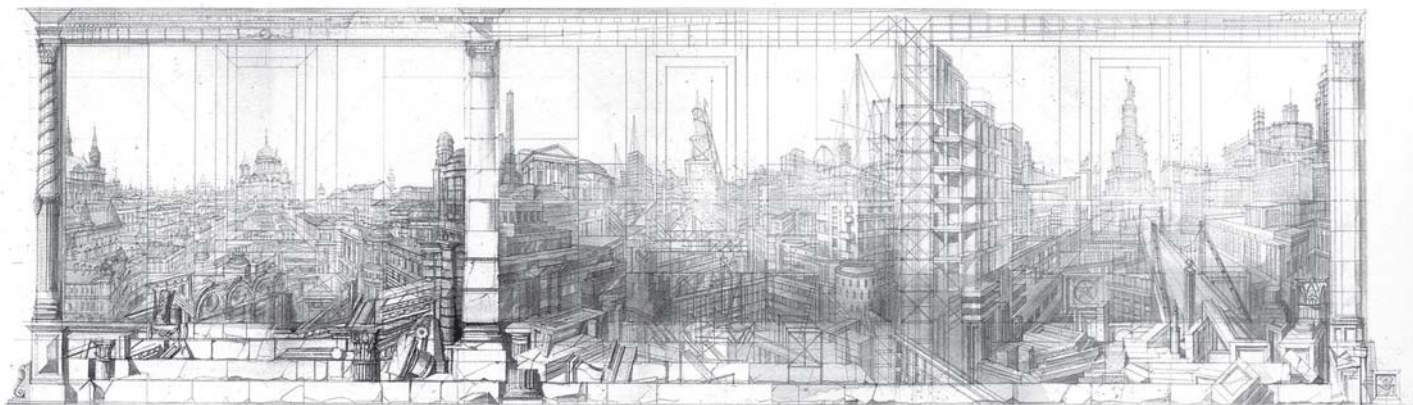
Nagyjából világszerte így történt, de Oroszországban minden irányzat az Utópia erejével és lendületével rendelkezett. A társadalom újjászervezte a valóságot, s ezelőtt – a földek magántulajdonának eltörlése következtében – nem állhatott semmiféle gát. Egyetlen nyugati építész sem álmodhat arról, hogy ily korlátlanul, kényére-kedvére formálhasson át egész városokat. Az egyik Utópia lerombolta a másikat; etikai és esztétikai hullámok söpörtek végig az országon, és semmi sem akadályozta, lassította hömpölygésüket. Egymás teteme fölé rétegződtek az újabb és újabb Édenek.

Mindennek hirtelen-váratlan vége lett. Az építészeti program, amellyel Oroszország zárja a huszadik századot, a Megváltó Krisztus Sztálin által a harmincas években porig rombolt Egyházának újjáépítése lett. Jelenti ez egyben az etika elsőprő győzelmét is az esztétika felett. Az Egyháznak a mai építészet esztétikájához az égvilágon semmi köze sincs; az övé a tizenkilencedik század derekáról származik. Ezzel a kemény esztétikai problémával szembesülve a társadalom úgy gondolta, hogy szívesebben nélkülözi az építészeket, s esztétikai, etikai és utópisztikus programjaikat.

Jelen feladatunk, hogy az Utópia-építés hetven éven át tartó folyamatos kudarca után felrajzoljuk az építészeti etika kontúrjait. A társadalmat bíráló építész Oroszországban a valósággá vált Utópiák kritikusa. Az orosz látomás-építészet pedig az Utópiát az Utópia bírálatává teszi.

Most e látomás-építészet két alakját mutatjuk be: Ilja Utkint és Mihail Filippovot.

Utkin építészeti fotósorozatot állított ki; a címe: *Melankólia*. A képeken az Utópia után maradt romok, a konstrukció rothadó teteme látható. Építészeti kép, mint a klasszikus művészet esztétikai szimbólumainak *memento mori*-ja. Ám

e rothadó hús megejtően szépséges. Utkin egy ismert, régi rézmetszethez, Dürer *Melankóliá*-jához teszi hasonlóná ezeket a képeket – utalás maga a sorozat címe is. Az Utópia abból a hitből születik, hogy a jelen rettenetes, és okvetlenül csinálni kell helyette valamit. El kell ismernünk: orosz szemszögből a huszadik század messzemenően megalapozza ezt a szemléletet. Ez esetben azonban Utkin kritikájának abból a próbálkozásból kell állnia, hogy valami pozitívumot találjon a valóság szörnyűségei között. Képei e folyamat metaforái; kutatják a romok szépségeit.

Mihail Filippov kiállítása az építészeti nyelv teljességének látomása, amely ugyanebben a reflexióban fogant. Az építészeti klasszikusoknak a tervezés technikájától – az akvarelltől – egészen a tárgyi megvalósításig maradéktalanul megvalósított nyelvezete. Az Utópia lerombolja a valóságot, a valóság megsemmisíti az Utópiát – Filippov mégis e kettő szintézisével próbálkozik. Várostervei a klasszikus Utópia-tervezés hagyományainak (Piranesi, Soane, Ledoux) folytatásai, ám a műfajba beemeli a káosz elemeit, s ettől az egész romba dől. Ez a klasszikusok meglevenítése, s egyben a lerombolásuk is. A romok sajátos minősége, hogy egy magasabbrendű szépségről tanúskodnak.

Az Utópia-építésről való tapasztalataink a lehetőségesség felőli kételyek etikájára tanítanak. E Földön nem lehet felépíteni a Paradicsomot. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az Éden nem létezik. Az építész etikája nem az Éden felépítését parancsolja, hanem azt, hogy a teremtő tett esztétikai teljességével tanúskodjon annak létezéséről. Ilyen tanúságtétel *Az Éden romjai*.

Mihail Filippov

A RENDSZEREK ETIKÁJA

Régóta nyilvánvaló számomra, hogy a rendszerek kánonja, rendszere az egyetlen út az esztétikai ideálok megvalósítása felé. A klasszicizmus gyanakvó, féltékeny iskola: megköveteli, hogy a tanítványok utasítsanak el minden más világszemléletet. Az öt rendszer alkotja az egyetlen formát, amelyen belül az építészet létezni tud, ahogyan az emberi lény is csak saját testének szigorúan meghatározott terében él. A klasszicizmus Csipkerózsika, aki valamikor a jövőben felébred majd, feltéve, hogy a Világvége előbb el nem érkezik. Ébredésének jelei ma még nemigen tapasztalhatók; bizonyos sajátos, jövőbemutató tervekben lehet majd felfedezni őket, társadalmunk építészeti fogyasztóiban, és végül

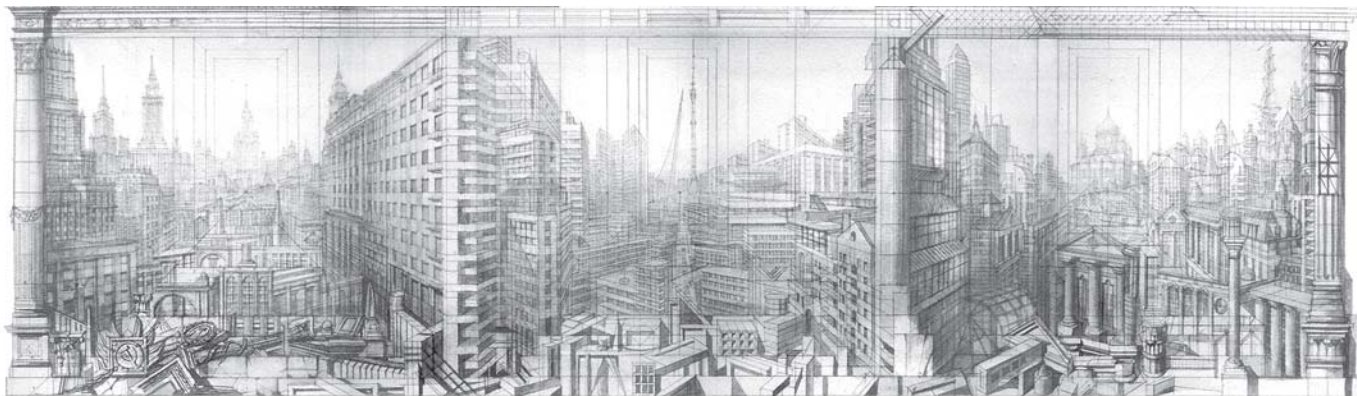
abban, amerre az építészet fejlődött a huszadik század során. Jól ismerem azokat a kifinomult ideológiai rendszereket, amelyeket a kortárs esztétika alátámasztására hoztak létre; éppoly jól, mint a modernizmus hősi történetét. Részletes, aprólékos érvelést kíván a cél, hogy úrrá lehessünk a varázsigék e rendszere fölött. Fogjunk bele.

Az építész céhek

A már nem létező, „hagyományos” céhek és a „kortárs” céhek nyilvánvalóan nem azonos szakmai társulások. Csak annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindkettő építészeti produktumokkal kívánja a Föld felszínét betölteni. A mai céh – kollégáim bocsássák meg nekem ezt a kis tréfát – erősen emlékeztet egy csomagolóüzemre, ahol csak vakok dolgoznak. A munkások ügyesen, és jóval gyorsabban, mint látó fivéreik, állítják össze a különböző célokra szolgáló csomagolóanyagokat. A dobozokba különleges rácsokat pakolnak, kicsiny gúlákat és karcsú háromszögeket. Vannak még gömbjeik, köreik és tekercseik is. Mindezekből egyforma vagy különböző rakásokat lehet összeállítani, attól függően, hogy aznapra mi az előírás; posztmodernizmus vagy nem posztmodernizmus; konstruktívizmus vagy dekonstruktívizmus; high-tech, vagy egyszerűen csak tech. A vakoknak – mondanom se kell – nem sok érzékük van a vizuális szépséghez. Az önkifejezés szabadsága szent törvény. Voltaképpen mindannyiuknak individualistáknak kell lenniük. Ám univerzális egyediségük és eredetiségük ellenére boldogan élnek együtt, és állítanak elő teljesen azonos termékeket, s belőlük szükség szerint – és kreatívan – még nagyobb egységeket.

A céh fő hagyománya létezésének minden korszakában és fázisában a hősiesség volt. A céhek dobozait eleinte hihetetlen magasra építették, később ugyanilyen merészen vették vissza magasságukat. A „kis értékű építményeket” először a leghatározottabb magabiztossággal lerombolták, később ugyanilyen lelkesen vették védelmükbe őket. A dobozokra bátran ormfalakat és tornyocskákat illesztettek; mára mindezek már ódivatúnak számítanak. Ám vajon volt-e alternatívája a hősiességnek, amikor a „jó ízlést” az egész évszázad során védelmezni kellett a félvak, de éber közvélemény ellenében? A vulgarizmus elleni örök harc bajnokai gyakorlatilag egyetlen foltot sem hagytak bolygónkon, ahol a kispolgár gyönyörködve legeltethette volna a szemét. E lázadók évtizedeken át elszántan ültek a taná-

Mihail Filippov: A század hat Utópiája

csokban és bíráló bizottságokban, hogy hőiesen ellenőrzésük alatt tartásuk az építés folyamatát.

Voltak árulók is: a megvetendő giccs harcosai. Ugyanolyan vakok voltak, mint a többiek, de álnokul fülelték a kintről beszűrődő neszeket, és utánozták a forradalom előtti idők arisztokratikus építészetét. Minthogy híjával vannak a kifinomult ízlésnek, a nagybetűs *Művészet* házába soha nem nyerne beocsátást; a kapu előtt kell ácsorogniuk – (olykor-olykor, leereszkedően, vállveregetve észreveszik őket, és beeresztik műveiket).

A „kortárs céh” az utolsó húszegynéhány évben nagy hangsúlyt helyezett a történelmi környezetre; időnként gyászszertartásokat rendezett a tiszteletére, beszédekkel, siratókkal és a közönyös jelenlévők elmarasztalásával. A céh tagjai még azt is megtehetik, hogy a klasszicizmus örököseinek nevezik magukat. Vágyakozásukban, hogy a klasszicisták közé számíthassanak, úgy ölelik magukhoz annak alvó testét, mint a keleti mesében a vak bölcs az elefántot; az ember a lábat találja meg, s kijelenti, hogy a klasszicizmus oszlopokat jelent, a másinak a füle jut, s azt állítja, hogy ferde tető, a harmadik a farokra alapozza sziklaszilárd megállapításait. A céhhez tartoznak még az illusztrált anekdotákat előrángató „látomásos” építészek; a teoretikusok, akik a sorbaállított dobozokat *ritmusnak*, a másik tetejére rakott dobozt *dominánsnak*, a dobozok hiányát pedig *térnek* nevezik – és a mizantróp kritikusok.

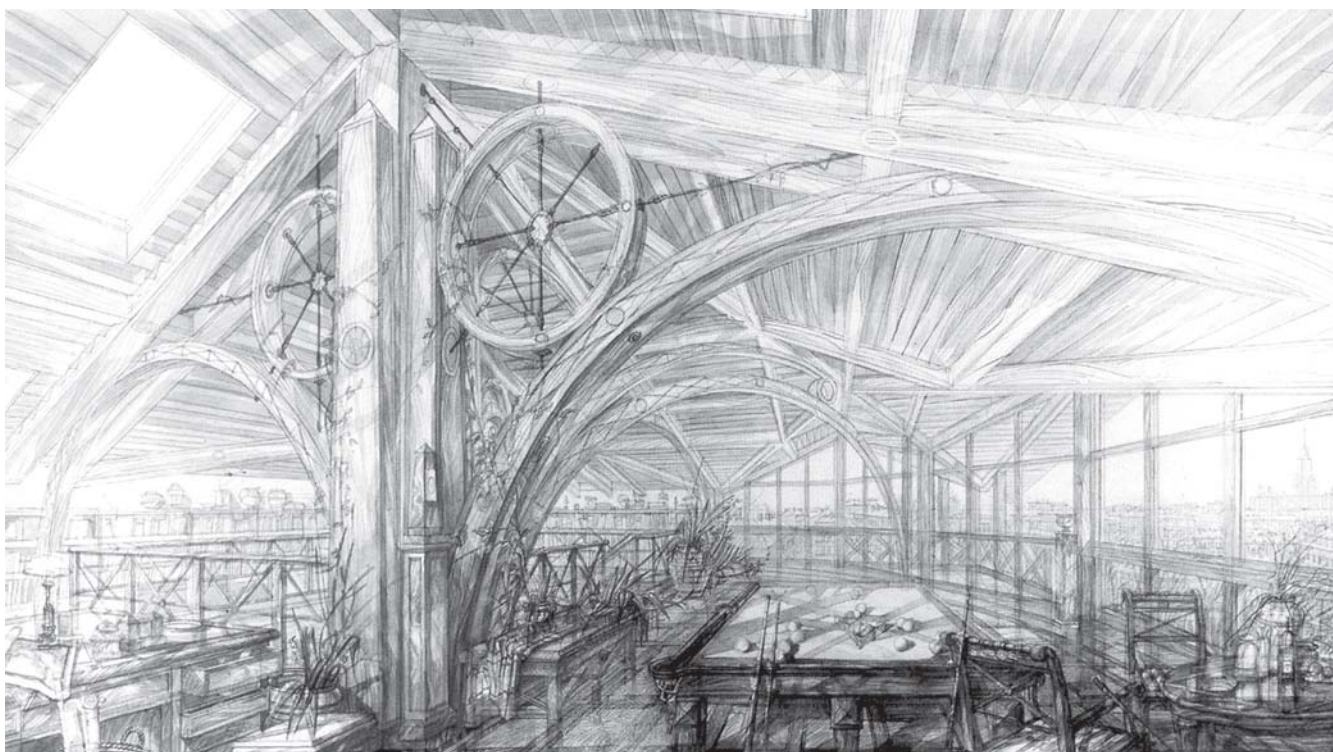
Akárhogy is: az emberek, akikkel itt találkozhatunk, mindannyian elevenek, tehetségesek, és képesek – még ha csak műkedvelő szinten is – akvarelleket festeni, verseket írni, kórusban énekelni, vagy filozofálni. Az igaz, hogy egynémely céhbeli különcök a friss levegő hiánya miatt olykor szeretnének menekülni, akár foglalkozást is váltani. Még azt is fontolgatják, hogy – a változatosság kedvéért, eredetieskedésből, vagy éppen azért, hogy használni kezd-

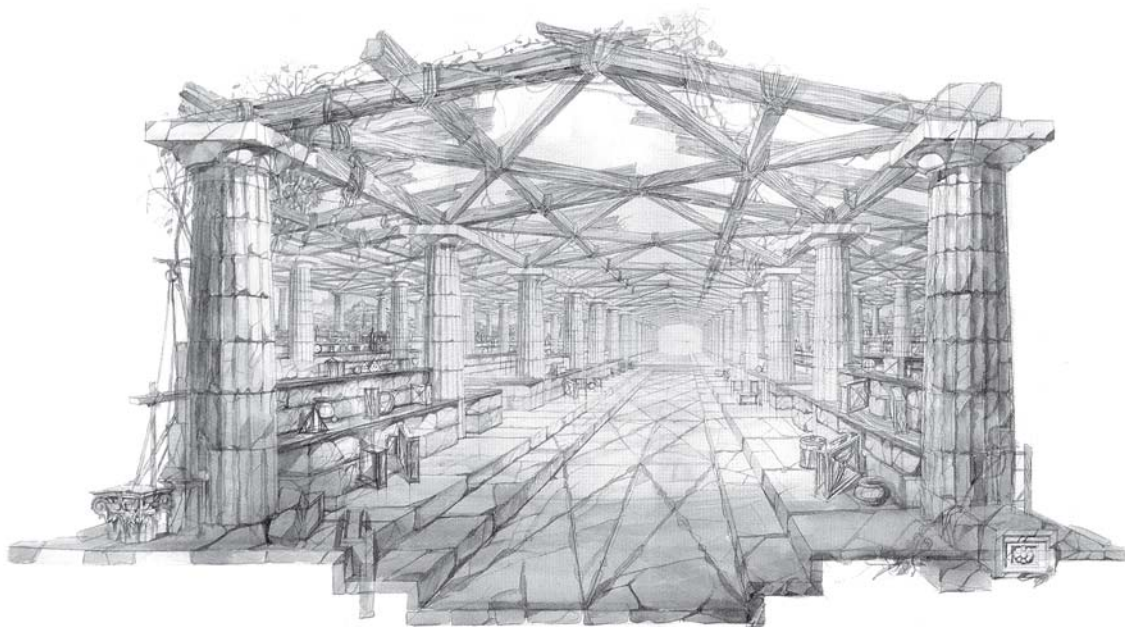
jék képességeiket – teljesen felhagynak az építészettel. A helyzet minden méltatlansága ellenére meg kell jegyeznünk, hogy még a legutolsó zeneszerzőnek – és még napjainkban is – legalább némi zenei hallással kell rendelkeznie, és vázlatosan ismernie az összhangzattan alapjait. Építészek és képzőművészek esetében efféle alapképzettség már rég nem kötelező. Egy barátom, miután nem sikerült se filmsztárrá, se rockzenésszé válnia, minden nehézség nélkül megtalálta helyét a radikális sztárművészek között.

Megdörzsölni a szemünket, és megpróbálni megismerni a teherhordó és az alátámasztott szerkezetek ősidők óta ismert játékait – voltaképpen megváltoztatni szakmai beidegződöttségünket; ez a legtöbb ember erejét meghaladó feladat. Talán szüntelenül érkező jelzésekre lenne szükség London felől ahhoz, hogy megértsük az üzenetet: a klasszicizmus újjáéledése már nem várat magára soká. Ha meggyőződnek róla, hogy nyugaton diadalmaskodott a klasszicizmus, talán az itteniek is képesek lesznek kimásolni az újságokból azokat a meglehetősen nyers dolgokat, amiket arra felé építenek.

Az embernek valamilyen okból hihetetlenül nehéz felülemelkednie önmagán. Ugyanilyen nehéz a modern Athén magasépületeinek betonszemétdombjából felkapaszkodni a meredek és göcsörtös úton az Akropoliszra, ahol a sima és forró magaslaton, az Égei-tenger háttére előtt; mozdulatlanul vibrálva az égető napsütésben, mint isteni emberpár, két rom meredezik. A nehézség nyilvánvalóan abban áll, hogy e halhatatlan család ölelésében előről kell kezdeni a csatát. Nem a filiszteusokkal, a megrendelőkkel vagy a kivitelezőkkel, hanem a saját kicsiny és önajnározó személyiségünkkel; tudatlanságunkkal és tunyaságunkkal, és azzal, hogy belül mélységesen és elemien konformisták vagyunk. Azt a csatát, amelyben a koncentrált, személyes *én* kiszabadulhat a formateremtés rácsai mögül.

Mihail Filippov: „Fa” – tetőtéri lakás terve, 1998

Mihail Filippov: „Imperiál” – üzlet terve, munkatársak: T. Filippova, T. Gyeniszkina, A. Lebegyeva, V. Pak, A. Szvisztunov, E. Szimbirceva, 1998

A fogyasztók

A társadalom minden szociális és kulturális szinten képtelen arra, hogy a kortárs építészetben felfedezze a művészetet. Az építészeket egyszerűen észre se veszik. Kérjék meg bármelyik orosz értelmiségit – nem építész; soroljon fel általa ismert, amerikai alkotó személyiségeket. Írók, színészek és muzsikások hosszú sorát fogja megnevezni, de a listán bizonyosan nem találunk építész – annak ellenére, hogy a régi szovjet időkben nagyon is tisztelték Amerikát; s egy olyan korban, amikor a hercegnők filmsztárokhoz mennek felségül, a királyok és elnökök pedig megtiszteltetésnek tartják, ha egy-egy híres énekessel vagy komikussal szerepelhetnek a fényképeken. Még nem volt olyan rég, hogy Benckendorff félt megmondani a cárnak, hogy a Téli palota leégéséért az építész, Montferrand a felelős, Rastrelli pedig – azt mondják – a cárnőt hálósobájában bejelentés nélkül kereshette fel.

Az ingatlanpiac, a turizmus és a szabadidős tevékenységek helyzete ékes bizonyossággal szolgál arra, hogy az emberek kifejezetten kedvelik és igénylik a „Forradalom előtti” idők építészetét, Angliában pedig az igazán kifinomult ízlésű emberek, s kivált a radikálisabbak szeretnek György korabeli házakban lakni, és küzdeni a „proletár szellemért” a márványkandallók előtt.

A közvélemény közönyös ellenszenvvel szemléli, vagy – a walesi herceg példáját követve – nyíltan elítéli a kortárs építészetet. A társadalomnak azonban nincs joga az építészeket vádolni, sem ahhoz, hogy kutasson valamiféle örültek vagy gonosztevők összeesküvése után. Az építészet tragédiája, hogy arra ítéltetett, hogy tükrözze a társadalom személyiségének belső lényegét; hogy az egész közösség számára Dorian Gray arcképe legyen. Az építészetre haragudni ugyanolyan ostobaság, mint amikor Hófehérke mostohaanyja a tükreire szórta átkait.

A „kortárs esztétika” minden külsődleges sokfélesége ellenére a közösségi tudat mélységes – mintegy „molekuláris szintű” – mutációjáról tanúsodik. A jelenkor húsa cartesi-usi sejtekből áll; mint az állott víz, ez az egyszerű struktúra, amely behálóz és átszövi mindent, a felhőkarcolóktól a

toalettekig. Vegyük észre, hogy ez a minta semmivel sem kevésbé sem szimbolikus és semmivel sem kevésbé misztikus, mint a krétai oranmentikák vagy az egyiptomi hieroglifák. A természetet alázatosan utánzó klasszikus rend létrehoz egy végtelen mélységű hierarchiát, s ez a sokrétegű rácszat leplezi le a korunk jelentését és értelmét megalapozó fő gondolatot: hogy Isten világát elemezni kell; szétszedni és felbontani elemeire, majd – jobban és tökéletesebben – összerakni megint. Ez a gondolat a tizenharmadik században keletkezett, a tizenkilencedik században magukévá tették a filozófusok, s a huszadik században eszerint éli életét az egész emberiség. E tapasztalatoknak, s most véget érő századunkban járt, a pokol felé vezető utak tanulságainak összegzése még hátra van. Jelzésképpen elég megemlíteni a század jól ismert társadalmi és katonai kísérleteit, ideértve az atombombát, amelyet létrehozni, és felhasználni is sikerült.

A „kortársiség” másik fontos jele a mindent felégető késztetés arra, hogy szüntelenül váltogassuk, újabbakra és megint újabbakra cseréljük az élet peremvidékét jelentő tárgyakat – autókat, kazettás magnókat, számítógépeket és a kék egyéb elektromos-elektronikus eszközeit. Van például, aki egy egész hetet képes várni, hogy a Concorde-ra kapjon jegyet, amellyel két órával hamarabb ér Amerikába, mint amúgy, aztán pedig bőröndjére ragasztva éveken át mutogatja az ezt tanúsító matricát. (Mellesleg: ez a gyors röptű kis játékszer egyetlen repülése során több oxigént emészt fel, mint amennyit az egész emberiség egy év alatt belélegez.) A termelés és fogyasztás tébolyodott versengésének vagyunk tanúi, amelynek eredményeképp bolygónk nyersanyagaiból – korántsem kifogyhatatlanok – szemünk láttára lesz mérgező szemét. A racionalizmus és technicizmus, amelyeken a „modern” építészet alapul, nemcsak mutatja, de serkenti is ezt az ökofóbiát.

Lehetséges, hogy a „forradalom előtti”, polgári ízlésben a társadalom önvédelmi ösztöne nyilvánult meg; szemben a „nagybetűs” Művészetrel, amely a hivatásosok öröksége. Ámde semmi valós oka sincs annak, hogy az építészek úgy érezzék: feltétlenül szükséges a társadalmi tudatosság

hajnalán visszavánszorogniuk a huszadik század kezdetének modernista senkiföldjére, vagy komoran ragaszkodniuk a modern építőgépezethez (a szellemhez, aki saját magát engedte ki a palackból); és ugyanígy: a legkevésbé sem kötelező azonosulniuk a korrallal, amelyben élnek. Néha megesk, hogy az építészek képesek kifejezni egy még embrionális állapotban leledző világszemléletet. Talán ez történt a neolitikus forradalom idején, amikor az emberiség, amikor már minden nagy testű állatfajt kipusztított, elért önmaga elpusztításának határait. A papok vagy művészek, mint az a számtalan barlangfestményből nyilvánvaló, szentté nyilvánították az állatokat, s ekképpen egy új, civilizált világba vezető híd keletkezett, amely világban az állattenyésztés – a természet folyamatainak türelmes utánzása, és az eredmény későbbi felhasználása – kialakulhatott. A művészet képes megváltoztatni az emberiség elképzeléseit, törekvéseit, s mindezeket keresztül az egész létezését nélkül, hogy szükségtelen erőszakot követne el az emberi természetén. Itt van például mindjárt Ledoux; hatására a franciákat magával ragadta a vágy, hogy úgy tegyenek, mintha ők lennének a rómaiak, s ennek hatására Európa egész arculata megváltozott. A technológia szellemét vissza lehet tuszkolni a palackba, vagy arra kényszeríteni, hogy szolgáljon egészen más célokat – feltéve, hogy az emberiség nem terminátorosdit akar játszani, hanem például ógörögösdi; az ő háborúik ökológiailag tiszták voltak, atyáiktól örökölték fegyvereiket, és nem ismerték az elektromosságot, mert még nem is létezett. A görögök világában a Nap keringett a Föld körül.

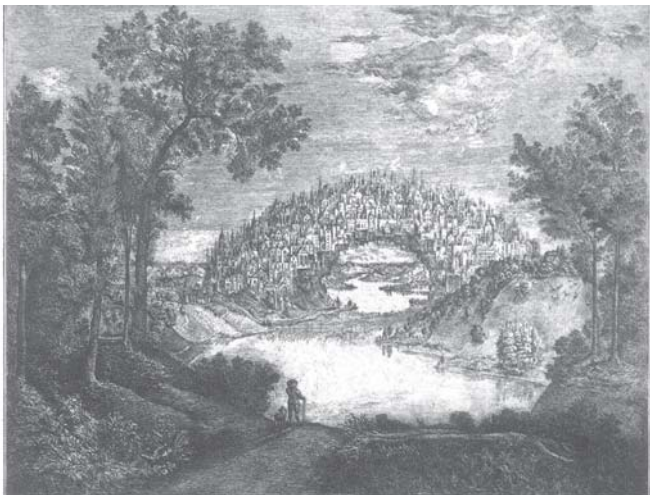
Ilja Utkin

SZÉTHULLOTT SZTEREOTÍPIÁK

Minden építésznek más és más válasza van az etika és az esztétika kérdéseire, meg arra, hogy mi is az építészet egyáltalán. Ám nemcsak az építész személyisége, hanem a kor atmoszférája is meghatározza az építészet aktuális irányzatait.

Kétezer év telt el azóta, hogy Krisztus megszületett. Elérkezett az idő, hogy levonjuk az elmúlt évszázad bizonyos tanulságait; érveljünk és gondolkodjunk. Egy majd-

Ilja Utkin és Alekszander Brodskij: Város-híd, 1984.

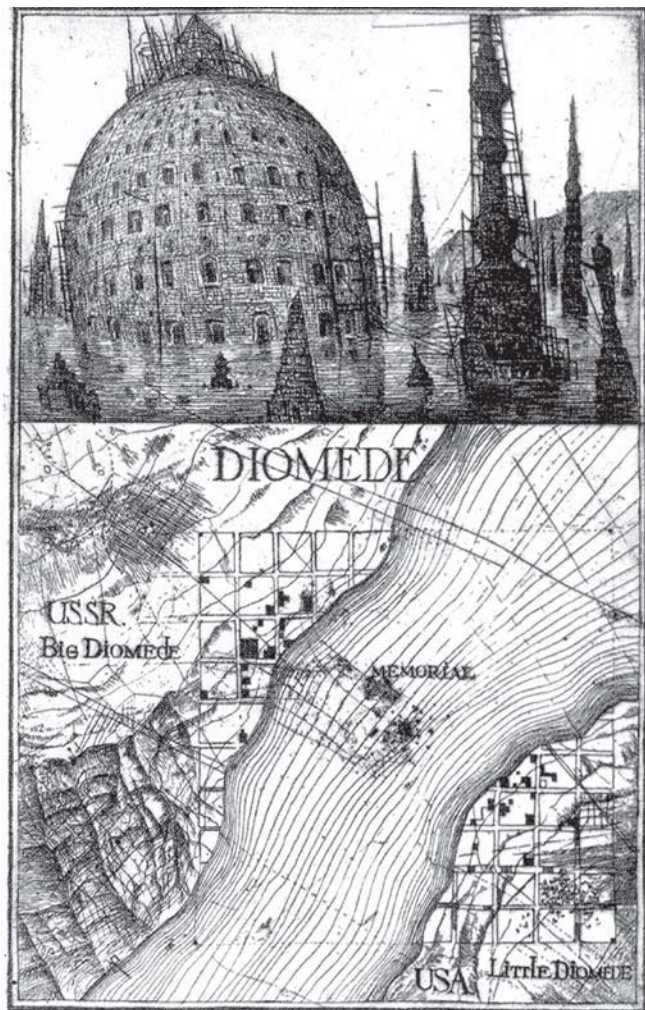

nem elfelejtett bibliai téma napjaink egyik legnépszerűbb csemegéinek egyike lett. Filmek jósolják meg a csodákat, kataklizmákat és összeomlásokat. Krisztus alakját szabadon értelmezik, és újra- meg újraírják a Bibliát. Az ökológiai katasztrófákkal foglalkozó szimpoziumokat szerveznek, és látványos ünnepek keretében temetnek el civilizációnk vívmányait tartalmazó „időkapuszulákat”. A kortárs nemzetközi kultúra extázisban ünnepli a századvéget – mintha utoljára. Az ember lélegzetelállító csodákat – világvéget – ígérő, apokaliptikus boldogságot érez áradni a levegőben.

Csupán száz esztendő (a civilizáció történelmében nem több, mint egy pillanat) telt el azóta, hogy az első orosz forradalmár-művészek hozzáfogtak, hogy felépítsék a boldogság városait. Romantikus hősök voltak, s képzeletükben megelevenedett a szabadság, az egyenlőség, és az eljövendő nemzedékek jólétének gondolata. Ekkor született meg az avantgarde ideológiája, azé a mozgalomé, amely újrafogalmazott minden kortárs művészetet. Képletesen szólva: a szellem forradalma, a tér kitágulása és a tudományos haladásba vetett hit felemelkedése volt. Mindent szépségesen elterveztek, s meg is valósítottak a terv szerint, az eszközöket pedig szentesítette a cél. Megkezdődött a vallás kiirtása és a kulturális örökség módszeres lerombolása – végül nem maradt más, mint vér és romok.

A mai nemzetközi kultúrát hallatlan sokféleség jellemzi, ám úgy tűnik, ugyanaz az ideológia rejlik minden változa-

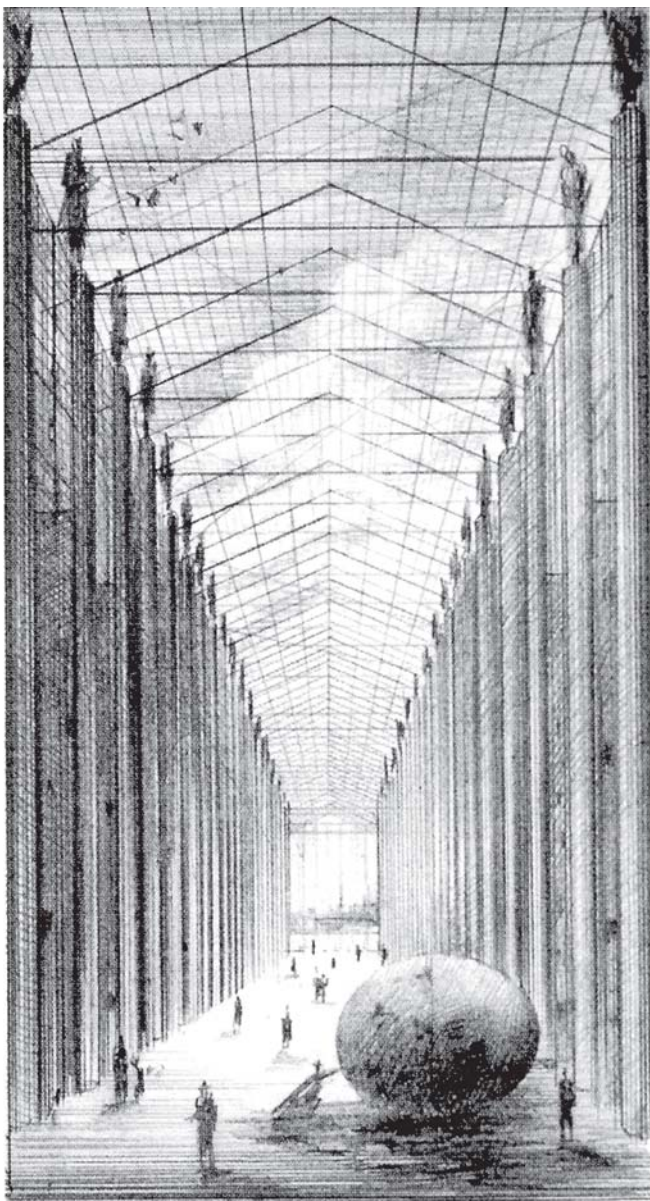
Ilja Utkin és Alekszander Brodskij: Diomedész II., pályázat, 1989.

tosság mögött. A vallással és a kultúrával szembeni közvetlen, nyers agressziót az egyenletes közöny váltotta fel, s a jövő nemzedékekért való paranoiás aggodalomnak nyoma veszett. Az egyetlen cél az azonnali siker, s a siker mértéke a látványosság. Az emberiséget ennél fogva úgy tanulmányozzák, ahogyan Pavlov vizsgálta az ebeket. A hatás mértékét és minőségét az állati reakciókhoz: a félelemhez, a borzadályhoz, a nemi vágyhoz és a meglepetéshez szabják. A közönséget mindig valami újjal kell elképesztetni; valami természetfölöttivel, ami kicsavarja, eltorzítja a régi, vízfejű fogalmak jelentését, és a megszokottat újként találja fel. Így keletkeznek a kortárs művészet termékei.

Az „új” a mai világ bálványa lett. Egy régi épület falai vagy egy öregember arca félelmet és visszatetszést kelt. Mindennek ragyogó színekben kell tündökölnie és sugározni. Igaz: az ifjúkorban megtapasztalt eufóriát nem lehet elfelejteni. Emlékszem: építészhallgató koromban úgy éreztem: pusztá kézzel átformálhatom a világot; hogy az építész isten, a tér és az emberi lélek ura, s hogy minden megújítható és megváltoztatható. Ez az érzés idővel elfakul.

Ilja Utkin: Duke University, Museum of Art, USA, pályázat, 1998-

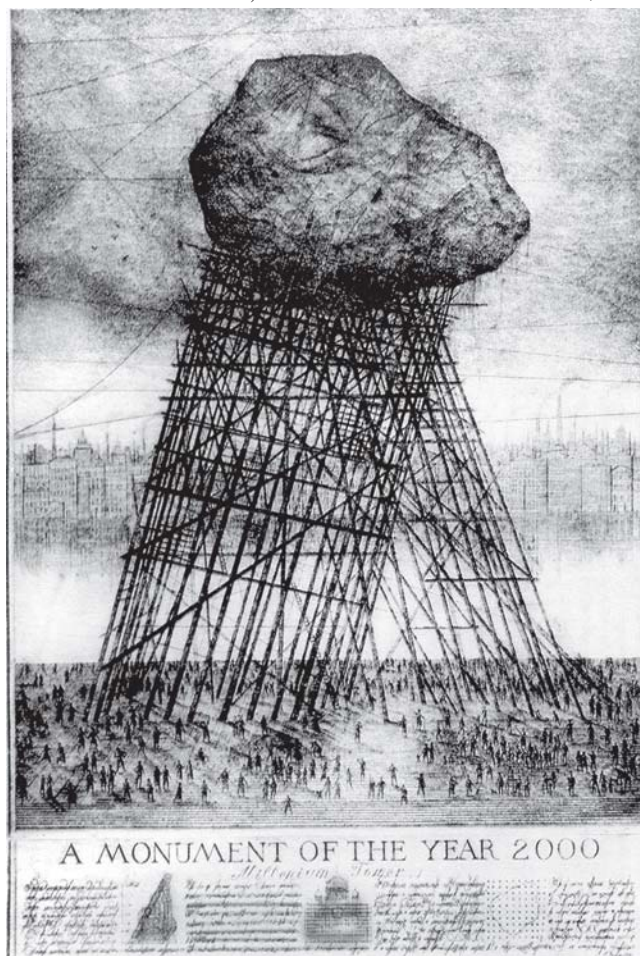

A mai építész legmagasabbrendű művészeti krédója nem több és nem kevesebb, mint: „szakítani a gondolkodás sztereotípiáival”. Ebben látom az építészet jövőjét is.

A jelenben minden összekeveredett. Nincs zsinórmértéke a szépségnek és rútságnak, jónak és rossznak, igaznak és hazugnak, valóságnak és képzeletnek. Senki sem kétli, hogy az új információs technológia a népek megértésének és egyesítésének varázspálcája, s hogy a halhatatlanságot ígéri a génekkel való barkácsolás. Az információs világban szavakban és számokban bővelkedünk. A kultúrában mind nehezebb és nehezebb megtalálni az igazat; megkülönböztetni a hamisítványt és az eredetit. Az építész és a formatervezés jelentése összezavarodott. Mint a virtuális térben, ahol örök hétvége uralkodik és úgy tűnik, nincs sem hanyatlás, sem halál, a tervező érzéki és efemer formákat terem. Kérészeletű művészet ez.

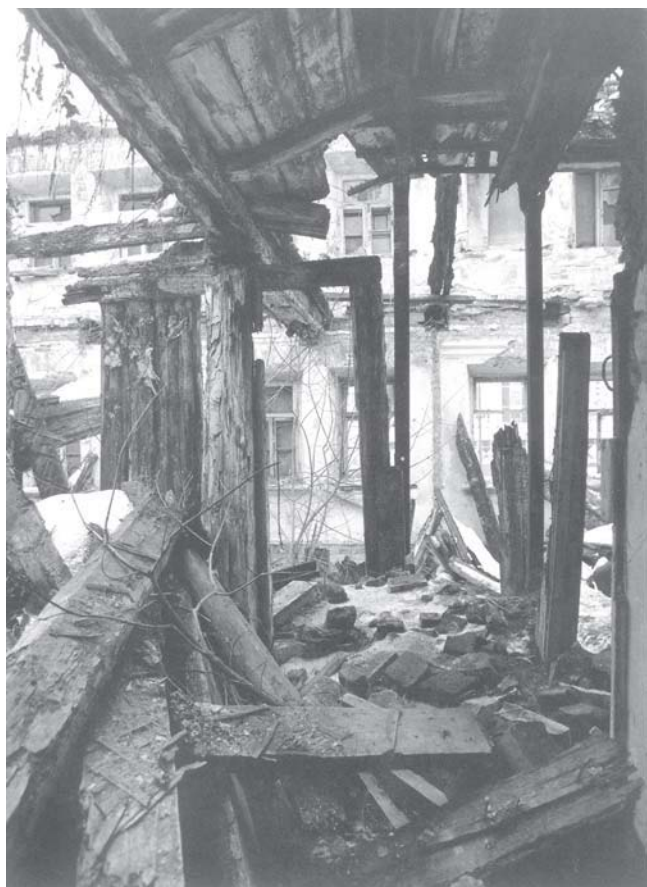
Az építészet örök és változatlan koncepció. A klasszikusok az arányérzékkel azonosították. Ez nemcsak az építészeti elemek viszonyaira vonatkozik. Megjelenik benne egy univerzális törvény: a tömegek eszményi kombinációja; az ember és a természet (valamint az etika és esztétika), a valóság és a képzelet, s az ember és a fölötte álló erők harmóniája; egy világé, amelyben Isten a teremtő, s az ember az ő teremtménye. A különböző vallások másként és másként értelmezik ezt a törvényt, de mindenütt ez adta a hagyományos építészeti alapait. Krisztus így szól: „*En leron-tom ezt a kézzel csinált templomot, és három nap alatt mást építek, a mely nem kézzel csináltatott.*” A láthatatlan

Ilja Utkin: A kétezredik év emlékműve, 1997.

Ilja Utkin *Melankólia* című, Moszkvában készült fotósorozatának darabjai

építészet e temploma tartalmazza az igazságot és a parancsolatokat, amelyek nemcsak az építészekre, de minden emberi lényre érvényesek. A Teremtés nagy Törvényének része a születés és a halál. Mindkettő a valóságot tartalmazza, s ez a valóság szépséges és isteni. Az is írva van: „*ne értelmeket tárjátok ki, hanem a szíveteket*”.

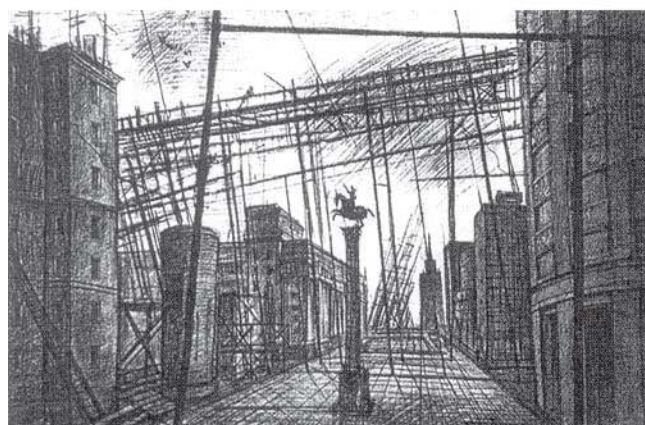
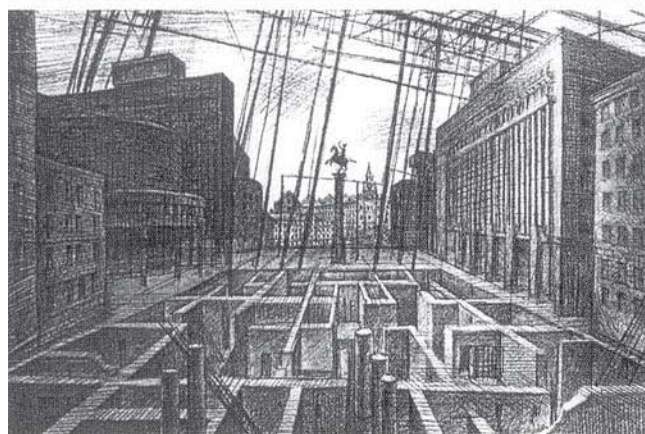
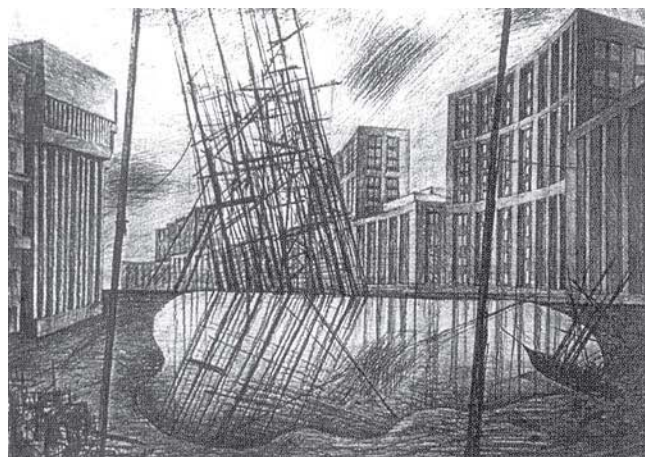
A történelem azt mutatja, hogy az „értelem teremtette” építészet a kezdetektől fogva romboló erő volt. A konstruktivizmus építményei ma egészen abszurdaknak tűnnek. A sztálini birodalom a totalitarizmus emlékműve. Hruscsov „demokratikus” mikrorégiói a szó szoros értelmében széthullottak. A nevek és eszmék folyamatosan változnak, s a brilliáns tervek már az építkezés során avulnak el. Szinoníma lett az építés és a rombolás. A történelmi környezet semmibe vész. Amit elődeink korszakokon át építettek, a földdel lesz egyenlővé, s amit mi építettünk, lerombolják a gyermekeink.

Mindezt végiggondolva a sok forradalmi eszme összességében végül is azt sugallja, hogy az építészet teljességgel felesleges. Minden embernek egy kényelmes cella kell, amely, minthogy zsúfolásig van a virtuális és információs tér csodáival, az egész világ felé nyitott. Ez a világ azonban nem az Istené, hanem az öncsalásé és a halálé.

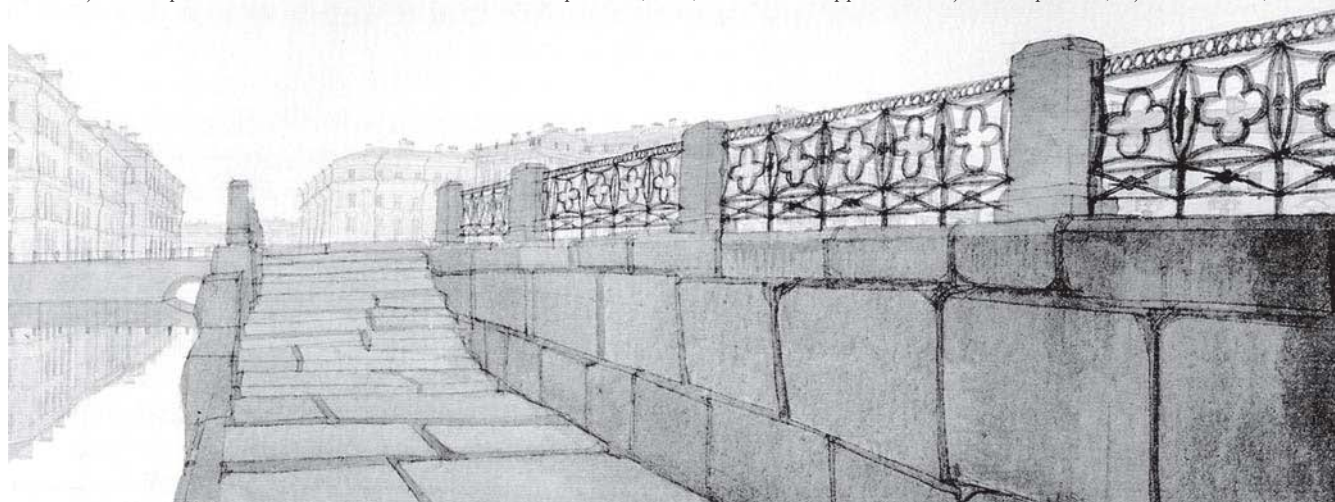
A mai életben a szent helyek, akárcsak az építészeti tájelemek sajátos helyet foglalnak el. Városnéző körutak során mutogatják őket a turistáknak, mint történelmünk részeit és az emberek individualitásának bizonyosságait.

Az ősi szellemi bölcsesség ugyanakkor arra tanít, hogy a bölcsesség ellentmondásokból áll. Nemzedékek nemzedékek után oktatják az újoncokat, végzik el ugyanazokat a szertartásokat, ülik meg ugyanazokat az ünnepeket és mondják el ugyanazokat az imádságokat. Ebben az ismétlődésben őrződik meg a generációk folyamatossága és emlékezete. Ami volt, az lesz. Az idő létezik, és nem létezik; az örökkévalóság egy pillanat. Minden ismétlődik, és helye van az alkotásnak, ami nem forradalmi fejlődést jelent, hanem azt, hogy az ember csendes alázattal megérti Isten teremtett világának végtelen sokféleségét.

Néha, mint régen, gyermekkoromban, még ma is úgy érzem, hogy minden megjavítható és megváltoztatható; össze lehet szedgetni és a megfelelő helyre illeszteni a széthullott sztereotípiák diribdarabjait.

Fent: Ilja Utkin építészeti mesterkurzusának tervei – A Káosz építészete, 1995; Lent: Mihail Filippov akvarellje – Szentpétervár, Kljukov-csatorna, 1987.

„Még ma is mi vagyunk a hellenizmus közvetlen örökösei” – írta Szergej Makovszkij művészettörténész a huszadik század első éveiben. Úgy tűnhetett, hogy a hellenizmus gyökeret ver, vagy valószínűleg gyökeret fog verni egy olyan országban, amely tudja, mi az a *permafrost*, s tudja azt is, milyen az, ha az ember napokon át utazik a vonaton, és nem lát mást, mint végtelen erdőségeket. Oroszország nem ajándékozza meg plasztikus formákkal az utazót. Helyette minden más vidéknél több teret kínál a töprengésnek és a felbátorodásnak; a szellemi koncentráció állapotának. Az ország határtalan földrajzi terének hatása az orosz lelkültre nemzeti filozófiánk vesszőparipájának is lenne tekinthető, ha nem nyert volna a valóságtól – ideértve az építészetet is – rendszeres megerősítést.

Szentpétervár klasszicizmusa a kemény telekben és a Balti-tenger felől fújó szelekben született. Innen monumentalitása, amely aláhúzza Oroszország havas pusztaságainak és végtelen mocsárvidékeinek szigorú építészeti dialektusát. A város, amely születésétől fogva a végtelen tér eszméjének ellenérveként létezett, s amely nem a természetes növekedés törvényei szerint, hanem az emberi akarat erőszakos keresztülvitele által jött létre – ez a Szentpétervár lett Oroszország első, tisztán európai vállalkozása, amelyből hiányoztak az ázsiai elemek, és a házilagosság cifraságai.

Az orosz tájban a klasszikus stílus nem a fejlődés és tökéletesedés folyamatainak eredményeképpen születik meg, hanem egyfajta állandóság állapotát testesíti meg, amely időről időre visszatér. A huszadik század egy ilyen visszatéréssel kezdődött; ahogy a szecesszió szívárványa lassan fakulni kezdett, az építészet azonnal felidézte az akantusz örökzöld leveleit. A klasszicizmus ekkori újjáéledése nem a szecesszióra és az eklektikára adott válasz volt, hanem riposzt, amelyet a század születése az előző század születésére adott – üzenet az elődöknek, akiknek nem ízlésük volt, hanem ideáljaik. Hasonlóképpen: a tizenharmadik század végi építésznemzedék a jelek szerint nem annyira a lángoló barokkal való szembenállással, mint inkább a Nagy Péter által megteremtett szigorú rend és hűvös logika ideáival jellemezhető.

A huszadik században a klasszikus stílus háromszor jelent meg: az 1920-as és a 30-as években, valamint az utolsó évtizedben. Az ember azt gondolná, hogy egy ország, amely egy forradalomban vadonatúj utat fedezett fel a maga számára, s amely tökéletesen újszerű társadalmi rendszert hozott létre, újfajta formákkal és törekvésekkel állhatott volna elő a művészetekben is, különösen azért, mert ez az ország már amúgy is az avantgard szülőföldje volt. Azt lehetett volna hinni, hogy Oroszország iskola lesz a világ számára, s nemcsak a szocializmus terén, hanem egy újszerű építészetben is. Nem így történt. Az avantgard művészet és építészet iránti fogékonyságot előmozdító VhYTEMAS-rendszer (erőteljesen artisztikus irányultságú technikai műhelyek) létezése ellenére, s noha rendelkezésre állt a kommunista típusú, a megfigyelő számára nyitott és áttetsző közösségi lét kész ideológiája – nem így történt.

A társadalom a konstruktivizmus kudarcáért joggal hibáztatható. A rombolásra való biztatás ellenére a társadalom, amikor végül szembetalálta magát a feladattal, úgy döntött, hogy mégse rombolja le a „régí világot”, inkább felvállalja és továbbviszi. A régi világ romba dőlése csak annak folytán következhetett be, hogy néhányan azok közül, akiket Sztálin „a történelmi gépezet csavarjainak” nevezett, komolyan vették a jelszavakat, mert képtelenek voltak teljes mélységükben megérteni azokat a célokat, amelyeket a szovjethatalom tűzött maga elé. Össze lehetett volna állítani azoknak az emlékhelyeknek a jegyzékét (kezdve Lenin vidéki házával), amelyeket új birtokosaik a legkevésbé sem találtak visszataszítóaknak, holott tökéletesen megfeleltek az előzők törekvéseinek. Az új lakók könyörtelenek voltak a cselekvésben és forradalmi aszketizmust hirdettek, de valójában nem akartak egyebet, mint hogy burzsoá módra élhessenek és dolgozhassanak, s burzsoá szanatóriumokban pihenhessenek. Frank Lloyd Wright 1937 júniusában vendégként részt vett az Összoroszági Építészek Konferenciáján. Az *Oszlopcsarnok* emelvényéről szólva a résztvevőkhöz, világosan megfogalmazta bosszúságának okát: „Itt, Önöknél a nép szolgálatára szánt és tervezett épületek közül jónéhányban felfedeztem egy tendenciát: olyan építészeti motívumokat ismételnek, amelyeket a múltban a kulturális arisztokrácia alkotott. Ilyen például a dekoráció ebben a teremben is, ahol vagyunk.”

A vizsgált folyamatnak volt egy másik impulzusa is; ez nem a hatóságoktól, hanem maguktól az építészekről eredt. Míg például a szovjet irodalmi iskola tagjai a társadalom legkülönbözőbb rétegeit – a teljesen iskolázatlanokat is – képviselték, az orosz építésztervezők és mérnökök mindig hűek maradtak kulturális hagyományaikhoz. A Művészeti Akadémia és a mérnöki-tervezői szervezetek *elitisták* voltak – ha használható ez a meghatározás egy olyan történelmi korban, amikor az egyetlen elitgárda a pártbürokrácia volt. A jól képzett építész-elit pontosan, és nem csak hallomásból tudta, mit jelent a *klasszikus építészet* kifejezés.

Jó okunk van feltételezni, hogy az építészeti iskola és a professzionalizmus egyformán szerepet játszottak abban, hogy Sztálin alatt újjáéledt a klasszicizmus. E hullám érkezését alig várták az iskola tagjai, és azok az építészek, akik képesek voltak megszerezni és ellátni nagyleptékű város-tervezési feladatokat. Az építészeti kultúrát segítettek megőrizni a totalitáriánus rezsim fegyverei, a diktatúra pedig biztosította, hogy e kultúra az értelmiség számára megnyugtató módon szálljon nemzedékről nemzedékre. A reneszánsz építészet kiművelt ismerője, Valerij Zubov a *hatékony szertartásosság* kifejezéssel illeti a szovjet építészetet: „Újrafogalmazva a középkori szertartásosságot kijelenthetjük, hogy a szovjet építészek voltaképpen a jogar hordozóivá váltak, amennyiben ők kaptak megbízatást, hogy az immár felszabadított népnek palotákat építsenek.”

Hozzászoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy a sztálinista építészet a diktatúrában gyökerezik, ám a klasszikus művészet diktatúrája a retrospektivizmus első hullámainak taraján érkezett. „Csak a közös és megegyezés szerinti építőmunka, – írta az 1910-es években Grigorij Lukomskij, a neoklasszicizmus szószólója – csak az építési területek művészi tekintély diktatúrája alapján történő elosztása, és csak

arendelkezésre álló legnagyobb tehetségek alkalmazása menti meg fővárosunkat, és teszi még annál is szebbé és hatalmasabbá, mint amilyen első virágzásakor volt, Sándor cár idején.” „Az egyetlen módja annak, hogy még az 1830-as évek Petrográdjának nagyszerűségét is felülmúljuk, – írta másutt – hogy felidézzük és támogatjuk az akkori építészek elképzeléseit. A főváros jellegét csak az osztatlanság és a stilisztikai korlátozás óvhatja meg.”

Ez volt Szentpétervár programja, amelyet a sztálinista építészek átörököltettek Moszkvába is. Moszkva újjáépítése mindaddig példátlan léptékben haladt. „A méreteket és az építészeti minőséget tekintve az ókori Róma nyilvános és közhasznú épületei a világ építészetének történetében páratlanok – írta Alekszej Suszev, vezető moszkvai építész. – E téren mi vagyunk Róma első, méltó utódai.” A hatóságok a második világháború után továbbra is támogatták Róma örökösének törekvéseit; akkor, amikor az építészet érdeklődése eltolódott az *empire* győzelemistás formái felé.

A sztálinista építészetben a klasszicizmus sorsa egyszerre diadal és tragédia. Az építészet, mint szakma megbecsülése és tekintélye soha nem látott magasságokba emelkedett. Megalakult az Építészeti Akadémia. Lefordították és kiadták a klasszikus építészet Bibliáját; Vitruviust, Palladio-t, Albertit és Vignolát. Az építészek felelőssé váltak azért, hogy kifinomult építészeti ismeretekkel lássák el a társadalmat, amely kulturális tekintetben ekkor összehasonlíthatatlanul kevésbé volt felkészült, mint a század elején.

Másfelől: a következő nemzedékek gondolataiban a klasszicizmus összekapcsolódott a diktatúra és a despotizmus képzeletével. Számukra a klasszikus architektúra nyelvezete – elődeik szakmai kultúrájának alapja – érthetetlen volt; ha nem éppen gyűlöletes. A klasszicizmusnak nem maradt nyoma a mindennapi élet felszínén. A mélyebb rétegekben pedig még bonyolultabb folyamatok játszódtak le.

Egy, az 1920-as évek elején megjelent könyvben, amely az orosz kultúra „Ezüstkorának” letűnt kultúráját siratja, Nyikolaj Antsziferov „a tragikus imperializmus városá”-nak nevezte Szentpétervárt. Az orosz neoklasszicizmusban egyidejűleg két erőteljes mozgalom van jelen. Az egyik az „imperializmus”; a birodalom és a győzelem szelleme, a másik a tragédiáé, a mielőtt még elsajátíthatták volna, véglegesen tovatűnt világkultúra iránt érzett paradox bánat.

A sztálinista stílust a 60-as években a az ipari modernizmus váltotta fel, a klasszikus téma azonban nem sokáig maradt háttérben. A sztálini klasszicizmus győzedelmes alaphangja helyet adott a romok bűvöletének. A 70-es évtized a szentimentális, úgynevezett *szentpétervári* stílusé volt. Szentpétervár mindinkább „múzeumvárossá” vált, s legfőbb erénye nem a terjeszkedés, hanem az örökség megőrzése volt. Azáltal, hogy a főváros Moszkva lett, sikerült megőriznie klasszikus, arisztokratikus ünnepélyességét, s erősít nem az építésre, hanem a megőrzésre koncentrálnia. A pavlovski palota és aprólékosan kidolgozott belső részleteinek rekonstrukciója a fiatal képzőművészek és építészek előtt zajlott; így ahelyett, hogy egy már befejezett emléket ismert volna meg, az ifjú nemzedék tanúja lehetett a folyamatnak, amelyben egy műemlék alakot ölt és tökéletesedik.

A klasszicizmus ismét újjáéledt. A feltámadás ezúttal posztmodern reminiscenciák alakjában jelentkezett. Ezút-

tal a mindennapi életből száműzött szépség iránti elfojthatatlan nosztalgia szemszögéből szemléltük a klasszicizmust. Innen a belső designre való fokozott odafigyelés, és a különböző iparművészeti műfajok fejlődésének szédítő irama. Reneszánszukat élik az „Ezüstkor” hangulatával átítatott publikációk. Divatba jöttek a díszítő művészetek, a dekorativitás, a teatralitás, és maga a színház is.

Moszkvában a „papírépítések” mozgalma építészeti ábrándozásait állította szembe a hivatalos stílussal. Az ábrándok stílusban igen különbözők; köztük Jurij Avvakumov nosztalgikus konstruktivizmusától Brodskij és Utkin szintű nosztalgikus piranesianizmusáig sokminden megtalálható. Közös vonásuk azonban, hogy tragikus, nosztalgikus hangulatuknak erőt ad a szovjethatalommal való szembenállás szelleme – ez a démon egyébként már az utolsókat rúgta a mozgalom születésekor.

Az orosz pavilonban látható kiállításon olyan építész munkáival találkozhatunk, akik sok éven át voltak a „papírépítések” mozgalomának tagjai. Mihail Filippov szentpétervári építészcsaládból származik, s számos társához hasonlóan a nyolcvanas években került Moszkvába. Velencében városfejlesztési terveit, épületeit és épületbelsőit mutatja be. Munkáin átvérzik a klasszikus orosz építészet, amelynek mélyén nemcsak a századelő neoreneszánsz udvarházai és a sztálinizmus neoreneszánsz épületei, de a 70-es évek architektúrája, és – természetesen – a 80-as évtized „papírépítésze” is megjelenik. Filippov egy pillanatra sem adja fel gyökereit és erőteljes eredetiségét; munkáit nehéz az „új klasszicizmus” nyugati fogalmaival megközelíteni.

Várostervei építészeti mitológiák. Nem a Sztálin alatt született rémálmok, hanem a legandalítóbb ábrándozások mítoszai. Az embernek Charles Cockrell *A professzor álma* című munkája jut róluk az eszébe, amelyben ugyanabban a térben állnak egymás mellett egyiptomi templomok, középkori székesegyházak és barokk katedrálisok. Emlékeztetnek még az amerikai Thomas Cole képére, *Az építész álma*-ra is, amelyen az idő folyója oszt két részre egy képzeletbeli várost; az egyik parton egyiptomi és más, ókori templomok sorakoznak, a másik oldalon pedig sűrű fák között gótikus épületek. Az idő kettéosztotta azt, ami az építészek szándéka szerint keletkezett, és csak a festő vásznán, vagy a teleírt papíron egyesült.

Ilja Utkin fotósorozatán a nosztalgia destruktív színezetet ölt. Az elpusztult város mélységes melankóliát sugall. A padló fölött függő, durván megmunkált karosszék a középkori faszínházra, de a kihalt mai vidékekre, szeméthyegyekre és csavargókra is utal. A széket a megfigyelőnek szánták, de a megfigyelő maga sincs jelen. A mozdulatlan némaságban a megfigyelés tárgyai válnak az emberiség végének szemtanúivá. Az emberiségnek vége, de az építészet megmarad – értelmetlenül, betegen és bánatosan.

A Melankóliának átengedett birodalomról szólnak Utkin rézkarcai; rézlemezbe vájta, papírra nyomott kriptogrammok. Aztán új kriptogramokat rajzol a lemezbe, lenyomatja azokat is – és így tovább; az előző képekhez visszatérni, üzenetüket kihüvelyezni nem lehet. Az orosz pavilon a tündérmesék architektúráját mutatja be, amelyben baljós jövőről beszélnek a múlt kísértetei.

Makovecz Benjamin fordításai

Gerle János

ETIKA ÉS ESZTÉTIKA VELENCÉBEN

Két évezred nyomasztó és lelkesítő találkozási pontján a világ legnagyobb építészeti seregszemléje, az immár heted-ízben megrendezett velencei nemzetközi építészeti kiállítás önvizsgálatra hívta fel a szakmát. *Kevesebb esztétikát, több etikát!* – szölt a jelszó, amelynek jegyében a meghívott országok és művészek kialakíthatták saját koncepciójukat. *Az a kérdés, milyen mértékig akarnak az építészek beavatkozni a jövőbe? Részesei akarnak-e lenni a folyamatnak, vagy egyszerűen látványos épületeket akarnak emelni? A világ a globalizáció útján halad, az ökológia, a szegénység problémái egyre nőnek. Az építészek nem menekülhetnek a tiszta esztétizálás védelme mögé, az esztétika és etika új egyensúlyára van szükség. Az építészek nemcsak stilszták... Azt szeretném, ha a pavilonok a jövővel foglalkoznának, az ellentmondásokkal, az építészek jövőre vonatkozó gondolataival, a lehetséges megoldásokkal és nem egyszerűen a legkedvesebb terveik bemutatásával* – fogalmazta meg jó előre a jelszó tartalmát a kiállítás főkurátora Massimiliano Fuksas.

Nézzük meg először, hogyan lehet értelmezni az esztétikum és etika fogalmait ebben az összefüggésben, pontosabban, hogy a magyar kiállítás koncepciójának megalkotásakor hogyan értelmezte őket a kultuszminiszter által kinevezett és teljeskörű felelősséggel felruházott kurátor (e sorok írója) és helyettese, Szegő György.

Mindkét esetben a különböző szemléletű filozófiai iskolák által vitatott jelenségről van szó, könnyebben tájékozódunk, ha a köznap felfogásból indulunk ki. Az építész, mint ilyen képzettséggel rendelkező, erre hivatott személy az emberi környezetet formálja a különféle használatokhoz szükséges mértékben védett, körülhatárolt, a természethez képest átalakított formában. Ezek a környezeti elemek: házak, épületegyüttesek, sőt városok megfelelnek az általános elvárásnak, a szépségeszmény által is befolyásolt jó közérzet kívánalmainak – ha igazodnak a hagyományos értelemben vett stílushoz, egy történelmi korszak kultúráját kifejező és annak megjelenését formailag meghatározó jelrendszerhez. Hagyományos értelemben vett korstílus azonban, azaz a műalkotások összességét jellemző formajegyek kötelező érvénye több, mint egy évszázada nem létezik. Szerepét jelenleg divatirányok töltik be, amelyek éppen uralkodó ágához vagy legalább valamelyikéhez tartozni esztétikai mércét jelent. Ez a divatszűrség az esztétikai kategóriát korábbi természetes kapcsolataitól megfosztotta; hitelesség, igazság, erényesség stb nem vagy nem feltétlenül játszanak szerepet egy teljesen a befogadó személyes értékelésének kiszolgáltatott szépségfogalomban, különösen, ha ez a személyes értékrendszer nem kulturális területről származó sugalmazások mentén alakul, azaz, ha a divat a manipuláció eszköze. Annyi mindenesetre következik ebből a helyzetből, hogy az esztétika a felszínre

szorult, nem kapaszkodik össze mélyebbre nyúló gyökerek révén szellemi értékekkel úgy, ahogy az a hagyományos művészetekben jellemző volt, amikor a szépség közvetlenül kifejezte a közösség egészére érvényes „üzeneteket”. Egyik oldalról ez a szakadék indokolja a kiállítás jelszavának megfogalmazását, mert az esztétikai elvárásoknak megfelelni vágyó építész egyre jobban elszakadhat szakmája etikai követelményrendszerétől, sőt maga a szakma látszik elszakadni eredeti rendeltetésétől, amikor például építészeti megbízás tárgya a bevásárlóközpontok másutt, mások által, más szempontok alapján megtervezett és minden esztétikát nélkülöző csarnokának üzleti szükségleteknek megfelelően divatos és reklámhordozóként is funkcionáló ruhába öltöztetése.

Az etika az emberi cselekedetek kiváltó okait és hatását vizsgálja. Etikusz az, aminek indítékait és hatását üdvösnek tekinthetjük, vagyis esetünkben, ha a környezetünk változásait életünk minőségét javító eseményekként élhetjük meg. A megítélésben ismét nyilvánvaló és hangsúlyos a személyes nézőpont szerepe. Az-e a jó, ha (mint Velencében) a gyereket leküldhetem labdázni a haverjaival a térre, tudva, hogy ott autótól nem kell tartani, vagy az, ha az autópálya a házam mellett megy el (mint Berlinben, aminek útépitések miatti bontásait mutatja be a német pavilon), megrövidítve az időt, amit autózással töltök? Az-e a jó, ha naponta végigjárom az ismerős, helyi üzleteket, begyűjtve a nekem félretett árukat és a legújabb pletykákat, vagy az, ha egy városszéli fémdobozban anonim szereplőként fogyasztom a korlátlanul rendelkezésemre bocsátott árut, kultúrát és információt? Az-e a jó, ha esztendőnk múltán le tudok ülni egy nekem valamiért fontos eszpresszó jól ismert, ám lehet, hogy kétségbeesetten divatjamúlt és kényelmetlen asztalához, ahol rám is ismernek, vagy az, hogy annak az eszpresszónak a helyén a hetedik profilváltás után végre megnyílt csillogó bankfiókban kedvező szolgáltatásokat kínálnak?

Bár az ilyen választási kényszer korántsem agyszülemény, nem szükségszerű, hogy a két álláspont kizárja egymást. A fejlődésnek tekintett változásokra vonatkozó etikai kérdés mindenesetre mélyebb és szélesebb összefüggéseiben, az egyénre gyakorolt pillanatnyi hatáson túl a közösség és a környezet jövőjét is figyelembe véve vethető fel és válaszolható meg. A környezetet hivatásszerűen alakító szakembernek nem elég az építendő igényeit figyelembe vennie, nemcsak azért, mert neki kell jobban tudnia, hogy egy feladat, egy adott helyzet milyen megoldást kíván. A környezetbe történő beavatkozás hatásait a lehető legtagabb összefüggéseiben és teljes mélységében kell tudnia áttekinteni, ami a – természetesen – saját érdekeit szem előtt tartó építőtől egyáltalán nem várható el. Művészi megközelítésben dolgozó, sajátos értelmiségiként a szakis-

A magyar pavilon megnyitója, június 15-én. A képen balról jobbra: Enrico Zoppas, a Magyar Köztársaság tiszteletbeli velencei konzulja; Szabó Győző, a Római Magyar Akadémia igazgatója, Rockenbauer Zoltán, a Nemzeti Kulturális Örökség minisztere; Győri Enikő, a Magyar Köztársaság római nagykövete, Gerle János, a magyar pavilon nemzeti biztosa; Sulyok Miklós, a Budapest Galéria építészettörténésze; Szegő György, a nemzeti biztos helyettese. (Fotók: Sáros)

mereteken túl képvisel egy magasabbrendű tudást (szívesebben tekintem ezt a kötelező szakismeret részének), aminek birtokában, akár elismerik ezt, akár nem, társadalmi szerepe is meghatározó. Kimondva végre az eddig kerülgetett fogalmat: a metatermészet teremtési folyamatában aktív szerepet játszó építész (és minden más szakember) munkájáért szerepéhez mért *felelősséggel* tartozik, nem alárendelt kiszolgálója egyéni érdekeknek, hanem közérdeket szem előtt nem tévesztő stratégia. Másik oldalról tehát ez a szerepzavar indokolja a jelszó időszerűségét, mert az etika alapkérdése az emberi szabadság létevel függ össze. Csak szabad ember vállalhatja a felelősséget saját tevékenységéért, de a parancsra cselekvő katonával szemben is felvethető az etikus magatartás kérdése, mert kényszerhelyzetében is lehetősége van személyes döntésre. Míg joggal lehet hivatkozni arra, hogy a divatot csak néhány kiválasztott személy diktálja és aligha várható, hogy e tekintetben Európa kulturális vonatkozásban harmadik világgént kezelt keleti felére odafigyeljenek, etikusan, felelősségteljesen végezni a mindennapi szakmai munkát nem kiváltság, hanem inkább természetes igény, nálunk éppúgy, mint a mienkénél jobban megregulázott, nyugati világban.

A velencei magyar kiállítás koncepciója egy további gondolatot rendelt az előzőkhöz. A jelszó időszerűségét leginkább a jelenlegi világhelyzet adja meg, az, hogy a harmadik évezred küszöbén civilizációs válságban élünk.

Ennek a válságnak az értelmezéséhez használtuk a kommunikációhiány fogalmát olyan összefüggésben, hogy a jövőre vonatkozó gyógyító jellegű feladatok e hiányok helyreállításából, kommunikációs szakadékok áthidalásából fakadnak. A kiállítás a maguk kísérleti állapotában mutat be olyan, környezetalakítással kapcsolatos törekvéseket, amelyek együtt – gyűjtőmunkánk és kiállítási feltételeink szabta korlátok között – minden lehetséges kommunikációs szférára, sőt, azok rejtett, belső összefüggéseire kiterjednek.

Mi került e koncepció jegyében a magyar kultúra üzeneteként kiállításra Magyarország állandó – idén kilencvenegy éves – velencei műcsarnokában? Az épület előtt az épületet tervező Maróti Géza 1937-ben készített Atlantisz-rekonstrukciójának öt méter átmérőjű modellje áll (*Varga Péter munkája*). Atlantisz a környezetével harmóniában élő ember és a harmónia megbomlásának következtében elkerülhetetlen katasztrófa kettős jelképe. A modell a kiállítás nagy látványosságai közé tartozik, fényképét családtagjaikkal és háttérben a magyar pavilonnal együtt sokezeren viszik szét a világba a kiállítás manifesztumának szövegével együtt, amelynek egy kiemelt részlete ide kívánczik: *Az építésznek lélekjelenléte és felelősségvállalása nélkülözhetetlen a válságból kivezető út megtalálásához, az ember és a Föld lelki-szellemi egységének helyreállításához. Az építészetnek az ősi tudáson kell alapulnia! Az építész hivatása, hogy magasabbrendű törvények közvetítője legyen! A racionaliz-*

tás álarca mögé bújó szeretetlenség, az urbanisztika és a logisztika szövetsége a városok halálát okozzák. Az emberek által cserbenhagyott, a szeretet hiányától sorvadó, a lelki ismeretlenül, sőt, szándékosan mérgezett természet és települések leépülését és életerőinek megbénítását csak az az új tudatosság fékezheti meg, amely képes a régi Atlantisszal együtt alámerülni és az új Atlantisszal kiemelkedni a mélységből. Az új évezred építészetének kulcsa a kommunikáció az ember és a Föld, az ember és önmaga között.

A pavilon előtt felállított, az emberi mérték betartására felhívó szobrok és az első terem beavatási helyként történt kialakítása (Gellér B. István) a közös tudattalanban őrzött ősi tudással való kommunikáció; a kávéházi kultúra felélesztésének példái (Magyar Kávéház Alapítvány), egy szociálisan érzékeny, értékmentő indíttatású józsefvárosi városrehabilitációs terv fényképei (Perczel Anna és munkatársai) a társadalmi csoportok közötti és azokon belüli kommunikáció; Szabadka és Kassa egy-egy, a város történetének végiggondolásán alapuló városfejlesztési javaslata a település múltjával való kommunikáció; a nyelv és a tárgykultúra közös, ősi kapcsolatain alapuló korszerű szerkezetek (Pécs Csoport), az ősi jelképeket újfogalmazó festmények (Romvári János) a hagyománnyal való kommunikáció; Kecskemét kulturális központjának a hagyományos városszövetbe történő fokozatos belenövesztése, a bejáráható modelljével szerkezetében és energiarendszerében megidézett Santo Stefano Rotondo templom a múlt és jövő közötti kommunikáció; a Tiszáról készített tabló (Független Ökológiai Központ) és Németh Ágnes műalkotásai az ember és a természet közötti kommunikáció; Orosz István Atlantisszal és a Rotondóval kapcsolatos metszetei az ember és a műalkotás közötti kommunikáció; Török Ferenc és Balázs Mihálytervei a város és a táj közötti kommunikáció; Nagy Tamás templomtervei a Kozmossszal való kommunikáció; König Frigyes rajzai és festményei a tájalakítás hagyománya és jövője közötti kommunikáció; Makovecz Imre, a Kós Károly Egyesülés és annak vándoriskolája, a Pagonytájtervező és a KÖR építésziroda munkái az ember és a természet viszonyában megjelenő jövőbeli lehetőséggel való kommunikáció; a Földnek az emberi beavatkozások által megzavart erőrendszereit gyógyító geomantiai beavatkozás egyik velencei példája (Marko Pogacnik) az élő bolygóval való kommunikáció helyreállítására, illetve megteremtésére vonatkozó gondolatokat mutat be.

A vendégkönyv bejegyzései arról árulkodnak, hogy ez a megközelítés a közönséget mélyen megragadja, a bemutatott anyagokba történő elmélyedés, az összefüggések felfedezésének minden nehézsége ellenére ez az a kiállítás, amelyet a leginkább érthetőnek és személyükhöz szólónak éreznek. (A kiállítás megrendezése mellett idén először sikerült elérni, hogy a kétkötetes, háromnyelvű katalógus – Bárd Johanna különleges könyvtervezői bravúrja, amely a meghívóval együtt kimagaslik az egyes országok hasonló kiadványai közül – hivatalosan árusítható és ezzel párhuzamosan itthoni könyvesboltokban is kapható legyen. Orosz István plakátja Velence utcáin hívja fel a figyelmet a magyar pavilon kiállítására, ahol a kiállítás saját képeslapjait is megvásárolhatják a látogatók, közöttük négy nyelven a kiállítás koncepcióját összefoglaló manifesztumot. A pavilonban

magának az olasz műemlékvédelem alatt álló századfordulós épületnek és döntő részében megvalósult felújításának szentelt önálló dokumentumkiállítás is helyet kapott.)

A magyar kiállítást sikerült az elképzelések szerint megvalósítani, vagyis a Biennálé felhívásának eleget tenni. Ezzel azonban az a helyzet állt elő, hogy mindazon pavilonok és kiállítók között, akik nem vették komolyan a jelszót – és a néhány problémaorientált kiállítás (Csehország és Szlovákia, Oroszország, Franciaország, Coop Himmelblau stb) mellett jövőre vonatkozó konkrét gondolatokat senki sem fogalmazott meg – Magyarország különös, légüres térbe került. Mintha egyszerre kínossá vált volna a válságból kiutat keresni ott, ahol a szakma elitje ünneptelteti magát, amely mintha a jelszó megfogalmazásával eleget tett volna kötelességének.

A központi pavilon bejáratában 12 egymással szemben elhelyezett hatalmas képernyőről az ünneptelt építész-sztárok mondják folyamatosan véleményüket a szakma problémáiról, anélkül, hogy a hangzavarban akár egyetlen szó is eljutna a látogatókhoz. A nyitóteremben egy közös európai úrprogram műholdja lebeg, mintegy a földi problémák megoldásaként. Aztán képernyők végtelen sora, az égető kérdésekre a választ a látogatónak kell megtalálnia, hiszen ha minden lehetséges információ hozzáférhető, akkor a jó válasz is ott lapul valahol. A kommunikáció az ember és a végtelen információ között minden megoldást magában hordoz.

A háromezer fős, pompásan koreografált díszvacsora befejezésekként Massimiliano Fuksas egy hatalmas kerek terepasztalhoz lépett, amely a vacsora előtt még a kiállításon volt látható. A kisvárost és ligetes környezetét készítői (Metápolis) cukrokból és nyalókákból mintázták és most a legrangosabb nemzetközi szakmai találkozó ünnepélyének csúcspontján a gondosan válogatott vendégsereg a főkurátor felszólítására nekiesett a terepasztalnak, kihúzkodták a fákat, leemelték a háztetőket, szétaprították a dombokat, felszedték az ösvényeket és – elszopogatták. Ezt azonban, ha jelképesnek tekintem az eseményt, a harmadik évezred városi problémákra adott etikus válaszaként különös értelmezni.

A magyar pavilon eozinmázás Zsolnay-kerámiából készült kapuja, amelynek lábázatát a korábbi helyreállítás során idegen csempékkel egészítették ki. Az eredeti állapot visszaállítása a felette lévő, korona-motívumokat tartalmazó, külső kerámia és belső, gipszelemekből összeépített, aranyozott búzakalászos ívvel együtt a későbbiekben megoldandó feladat. Az oldalhomlokzat mozaikképeit jövőre bontják ki az 1958-as ráfalazás alól.

ÉRIC FURNÉMONT

Atelier d'Architecture, Huy, Belgium

Részletek Éric Furnémont *Egy humánus építészetért* (1997) című írásából

Bevezető

Földünk, az emberiség bölcsője és otthona szenved a folyamatos környezetszennyezéstől, annak ellenére, hogy már jól ismerjük a veszélyt és a rombolás eredményeit. Ha jól meggondoljuk, a profitért és az egyéni jólétért folyó verseny éppen olyan hiábavaló, mint a fejlődés feltételezett visszafordításáról beszélni. Lehetséges-e mégis az épített környezetünket természetessé és emberivé tenni?

Korunk szűklátókörűsége és az építészetnek a beruházások és spekulációs gazdaság világának való alávetettsége egyenes úton vezettek oda, hogy a természetes formák elvesztették jelentőségüket. Ma már el sem tudjuk képzelni, hogy a piramisok vagy a katedrálisok építésének idején a természet milyen hatalmas szerepet játszott az építkezéseknél. Mi az épített környezet hatását csak negatív hatásaiban kezdjük észlelni, amikor nyomasztóvá vagy szennyezővé, a társadalmi összetartó erőt és emberi érzéseket romboló tényezővé válik.

Mindezeket a hatások észlelve megállapíthatjuk, hogy szétromboltuk múltbeli örökségünket és a fejlődés nevében sivataggá tettük városainkat, elszennyeztük a vidéket. A kulcsra kész építészet, a modern ipari technológia a legrosszabbra képes. Szakadék képződött az ember által létrehozott formák nyelve és a környezetet formáló erők nyelve között. Az építészet egyre inkább a természet ellenségévé vált, mint a mai kultúra többi *kimódolt* és *legyártott* tárgya. A Szépségnek elkötelezett ember számára ez a helyzet elfogadhatatlan, mégisincs semmilyen megoldás, ami ezt az egész bolygóra kiterjedő katasztrófafolyamatot megállíthatná.

Úgy tűnik, hogy a feledés homályába veszett a képesség *jelenlenni*, *létezni* a térben.

Hogy életet leheljünk a térbe, tudatos, mágikus és bátor cselekedetekre van szükség a Földön történő építés során a fizikai formák átalakításakor. Vajon lehetséges-e, hogy mindenki, aki tervet készít, tudatában legyen a környezet érdekeinek? Csak így kerülhetnének újra összhangba az emberi lelkiismerettel az általunk létrehozott terek.

Távolról sincs szó egy új stílusról vagy egy új módszerről a természet és az építészet közötti problémák megoldásában. Írásom célja, hogy rendszerbe szedjem mindazokat a kérdéseket, amelyeket az építészeknek, mint a tervekért felelős mestereknek éppen úgy fel kell tenniük, mint az építetőknek a magánjellegű vagy közcélú épületek létesítése során. Ez az utak szövevényeiben tájékozódást kereső kérdés azzal a felelősségtudattal történik, hogy minden új alkotás egyúttal az Univerzum része.

A kérdések persze nem adnak választ minden problémára. Nem is egyszer kell feltenni őket, egy állandó és

intenzív folyamatról van szó, amelynek az egész tervezést végig kell kísérnie. A kérdésnek ez az útja mindig létezett és vannak kortárs építészek is, akik ilyen módszerrel dolgoznak, bár a huszadik század technokrata és pénzorientált funkcionalizmusa az ilyen szemléletnek útjába áll. Érzésem szerint mégis az itt felvetett kérdések által kirajzolódó út fog kiszélesedni, hogy a minket körülvevő pusztulás ellenére reményt adjon.

Egyes fejezetek rövid, tartalmi összefoglalója:

8. Egy élő építészeti nyelv felé

(Az adott tér anyagának, színének, textúrájának, fényviszonyainak megváltoztatása megváltoztatja a térélményt, az ember belső, plasztikus világa érzékenyen reagál. A fény kelti életre az építészeti eszközöket, az arányok teremtenek egyensúlyt a *teli* és *üres*, a *tömeg* és *tér* között. A természet nyelve dinamikus feszültségekkel, ritmussal, mozgással van tele; az emberi teremtésnek azt kell beleírnia az anyagba, amire az ember saját természetének megfelelően ebből rezonál.)

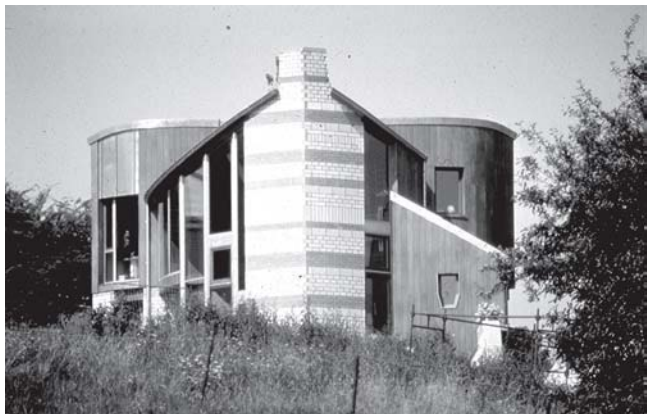
10. A Mindenség és a sokféleség

(Az organikus építészet mindig jelen volt az emberi történetet alkotó kultúrák részeként. A kultúrák mindig a saját talajukból nőttek ki, alkotásaik az adott helyhez kötődnek. Minden kultúra alaptörekvése, hogy a saját maga felfogásának megfelelően birtokba vegye a teret. Mai környezetünket szemlélve meg kell állapítanunk, hogy elveszett az embert a saját kultúrájához kötő szerves kapcsolat és az ipari civilizáció az egész földre kiterjedő, érzéketlen uniformizálódással fenyeget. Organikus az, ami összetevő részeknek sokfélesége ellenére egységes egész. Az organikus alkotás magvalósulása teljes folyamatában kötődik az egységes eszméhez, de minden részletében legyen sokszínű, álljon autonóm, önálló formára törekvő elemekből. A modernizmusra jellemző az egységes, tiszta, átlátható gondolkodás, de a részek érzelmi gazdagsága híján hideg, embertelen. Ellentéte a minden szabályt elutasító építészet, ahol az alkotó gondolat elvesz a formák és anyagok sokféleségében. Az organikus építészet célja, hogy az emberre vonatkozó gondolatból kiindulva olyan formát adjon a tereknek, amelyek a természet szempontjai szerint épülnek fel és amelyek formái megadják az emberek és közösségek mindennapi életének ritmusát.)

12. Több emberséget az emberben

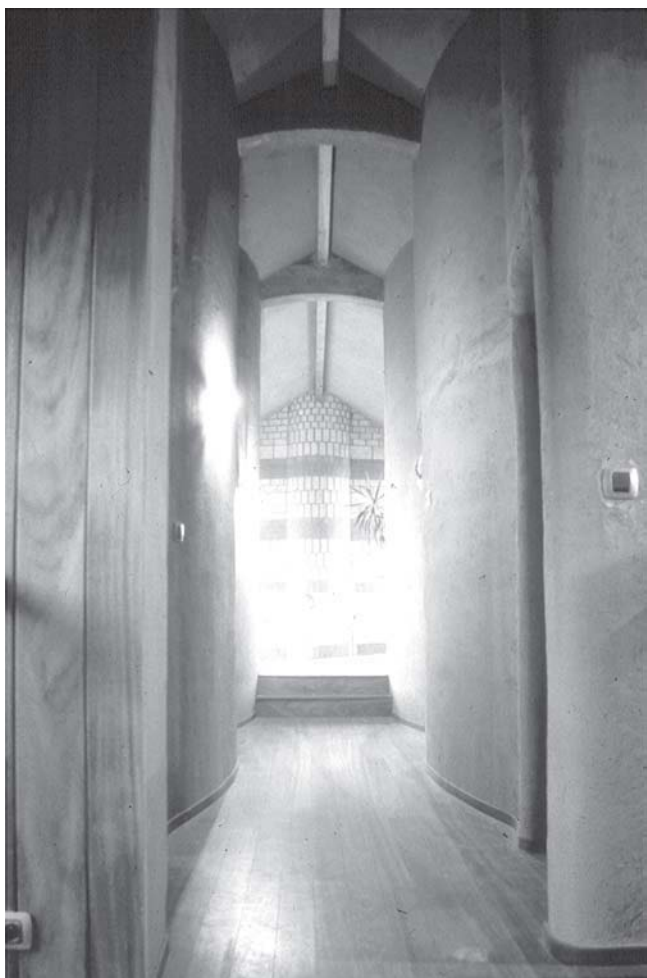
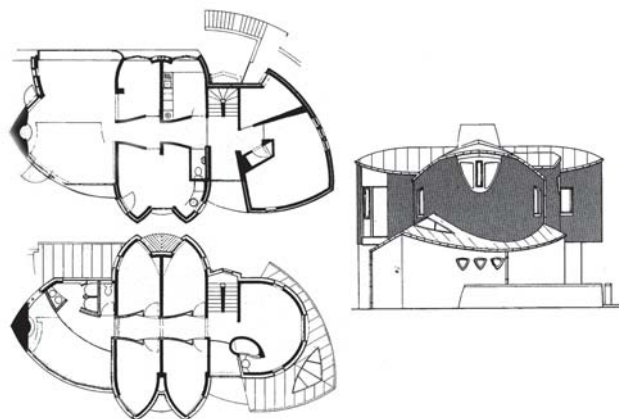
(Minden alkotás morális aspektusa: átélni, hogy az anyagba beleírt aktus évszázadokra szól, a térbe rögzített tettek az utódaink életét meghatározzák. Az építészet a történelem emléke, amit mi építünk, az a jövő emlékezete a emberi történelemről. A mi felelősségünk, hogy ezek között az emlékek között hogyan élnek majd az új nemzedékek.)

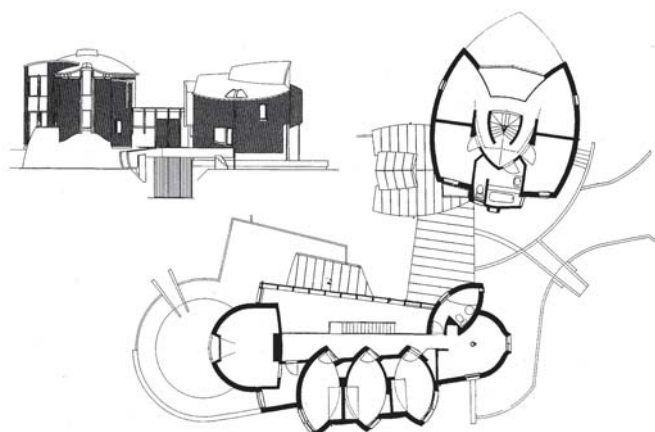
Perczel Anna és Kertész Vera fordítása

Li ge; lakóházak D. és V. Verdin számára

Az erdős vidéken, fából épített házak délre néznek, az egyik nagy teraszával a másik nagy üvegfelülettel néz a déli oldalon lévő fákra. Belül vályogfalak vannak, a külső fal északon téglából gyalulatlan vörösfenyő zsindelyezéssel, délen *Oregon* szerkezettel készült, a falak faburkolata jegénye, vörösfenyő és tölgy, az íves tetőszerkezet héjalása álló korcós rézlemezzel történt.

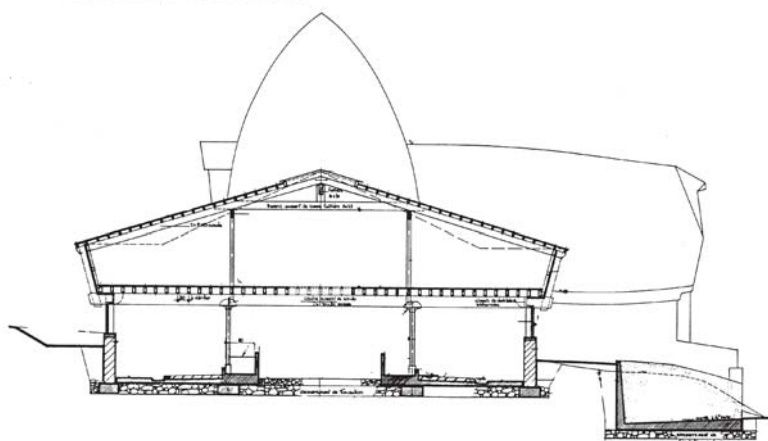
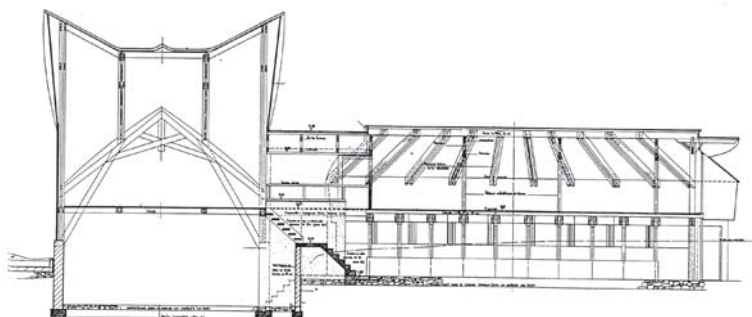
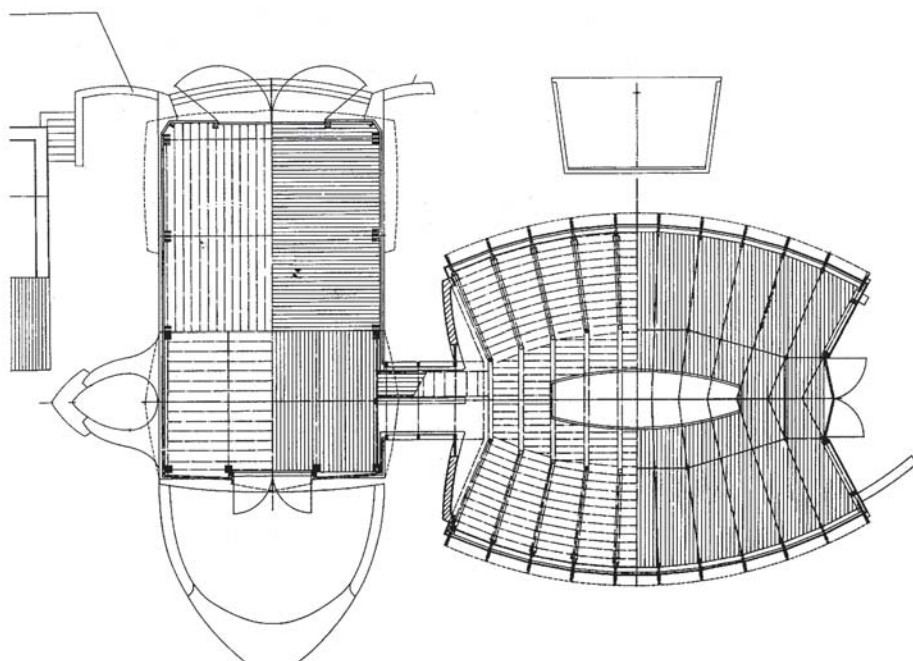
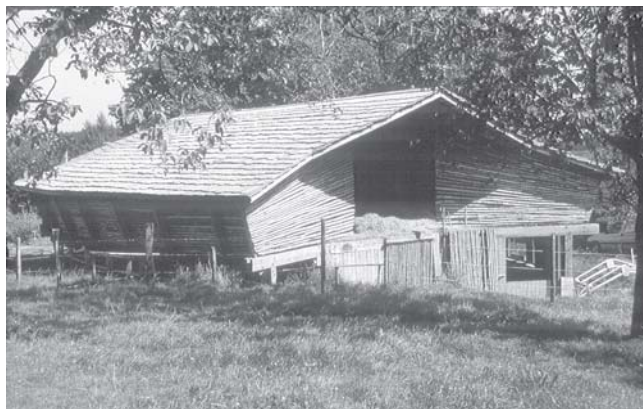

Court-Saint-Étienne,
a Cahay-Lemoine család lakóháza

Egy háromgyermekes család lakóháza, hozzá csatlakozó belgyógyászati rendelővel, betegváróval, ápolónői szobával. A legnyitottabb közös terektől a helyiségek minősége fokozatosan változik a legzártabb gyerekszobákig. Az együttes alaprajzát minden szinten egy központi közlekedő tér szervezi, ahonnan folyamatosan és ritmikusan nyílnak az emeleti zártabb helyiségek és a földszinti közös terek. A maximális benapozást csak az építési telek határára történő elhelyezéssel lehetett biztosítani, így viszont a telek délnyugati része teljesen szabadon maradt.

Aywaille,
a *Tejút* gazdaság istállója

A gazdaság igényeinek kiszolgálására épült az új istálló, amely széna és egyéb mezőgazdasági anyagok tárolására is szolgál. A csarnokszerű pajta nagyobb részét foglalja el az istálló, ami részben a terepszint alatt helyezkedik el. Az emeleten van a szénapadlás. A földbe süllyesztett szerkezetek téglafalazattal készültek, a tetőt tartó szerkezet helyi vörösfenyőből készült. A falat és a tetőt is vörösfenyő zsindely borítja.

Liège, a régi Haacht sörfőzde átalakítása

A Vivegnis vidékén fennmaradt ipari épületegyüttes része volt. Az építető szándéka és a helyi politikai akarat egybeesett, hogy megtartsák ezen a vidéken a *Törökök Háza Egyesületet* integrálva azt az Északi terület kulturális életébe. Az igen leromlott állapotú épület felújítása a Mise Hors Eau beruházásában készült és különféle kulturális tevékenységeknek ad otthont.

MASAHARU TAKASAKI

Tokió, Japan

Peter Wilson
LEBEGŐ SZIKLA

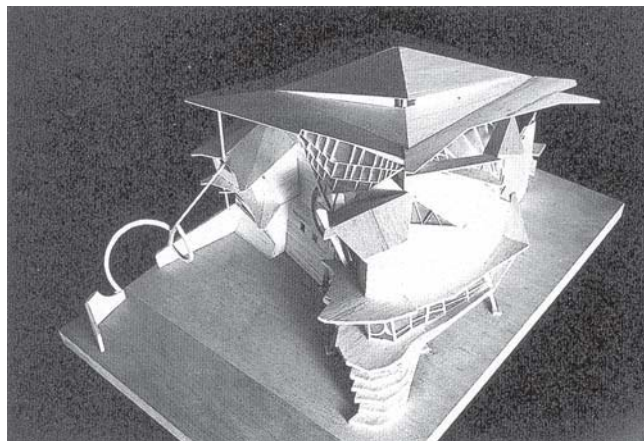
Egy szikla • Két évvel ezelőtt Takasaki küldött nekem egy képeslapot saját magáról, s egy másikat, amelyen az egyik háza, egy szikla volt látható. A megalit sokkal inkább emlékeztetett az emberre, mint a Shinkenchiku első díjas kifinomultsága. Körülbelül ebben az időben járt Londonban. A szálloda felé menet megállt egy zöldnél is zöldebb téren, és sztoikus nyugalommal kijelentette: *itt alszom*. Nemrég azt mondta nekem, hogy egy hegy lesz a következő épülete. A sziklák tömör szilárdsága azonban gyanús. Olykor tudnak repülni is.

Egy sikoly • Kétféle építészeti stratégia által lehet legyőzni az elektronikus város letaglózó káoszát, a némasággal vagy a sikollyal. Takasaki, akit sziklának tartunk, sikoltott. A sikoly, az igazi sikoly azonban nem fékevesztett érzelmkitörés. Az állandó, egyenletes és mélységes mélységekből előtörő sikolyhoz sokéves gyakorlat kívántatik. Talán az ausztriai Alpokban eltöltött évek során lett Takasaki ennek is mestere.

Egy keménykalap • A *Crystal Light* egy tojásból, a lebegő város egy sziklájából, egy megismételhetetlen utcasarokból tör elő. Ez Scharoun alapstratégiája. Egy szigorú, merev és megkérdőjelezhetetlen sarokból terjed szét a mind lobbogóbb és robbanékonyabb geometria. Takasaki geometriája nem a síkban, hanem a metszetben keresendő. A hullám értelme – hangé vagy építményé – annak metszetében rejtezik. Egy ilyen metszet léptéke nem feltétlenül emberi.

Egy fantom • Egy éjszaka láttam meg először a már majdnem teljesen befejezett *Crystal Light*-ot. Megpróbáltam lefényképezni, de parányi vakumat csúffá tették csillogó felületei. Érzékeltem a vaskos, erős lábakat. Vajon tényleg ezek kötik össze a földet az éggel, vagy éppen akkor érték tetten őket, amikor ki akarták emelni prózai környezetéből ezt a súlyos és fényes gépezetet? Az épület eltitkolta lényegét mindenki elől, és a szemlélők csak tátották a szájukat. Csak egy építőmunkás fehér alsóneműje lebegett a központi ürességben, éjjeli kísértetként, s egyedül ez adott a ház lényegének megközelítéséhez valamelyes kapaszkodót. A lengedező ruhadarab volt az egyetlen jelenvalóság, a misztikus lakó.

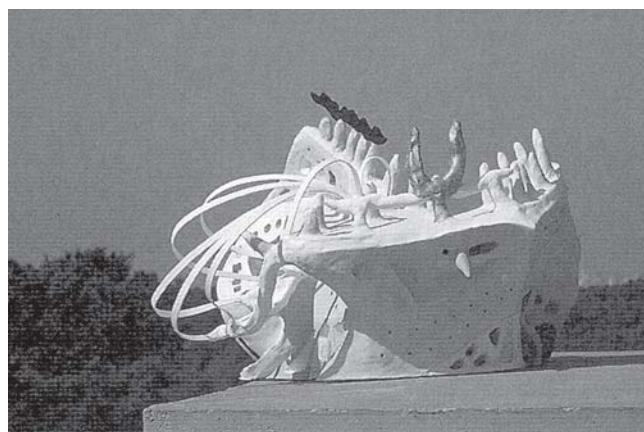
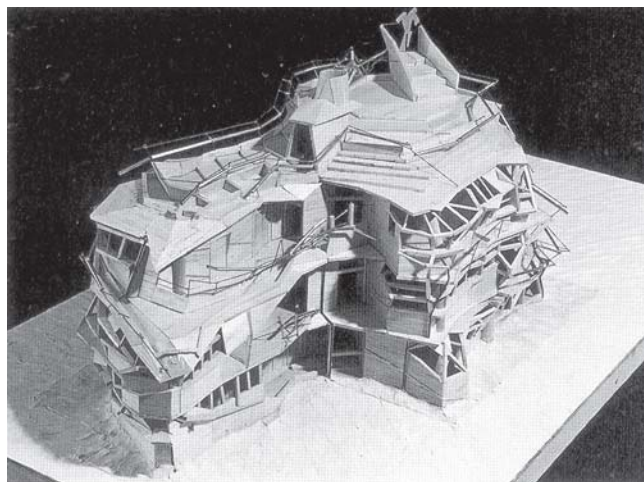
Az igazi építészet mély és sokrétegű személyiséget kíván. A látomás amely által egyedivé válik a hely, határkő. Takasaki ezt egy tokiói utcasarkon alkotta meg.

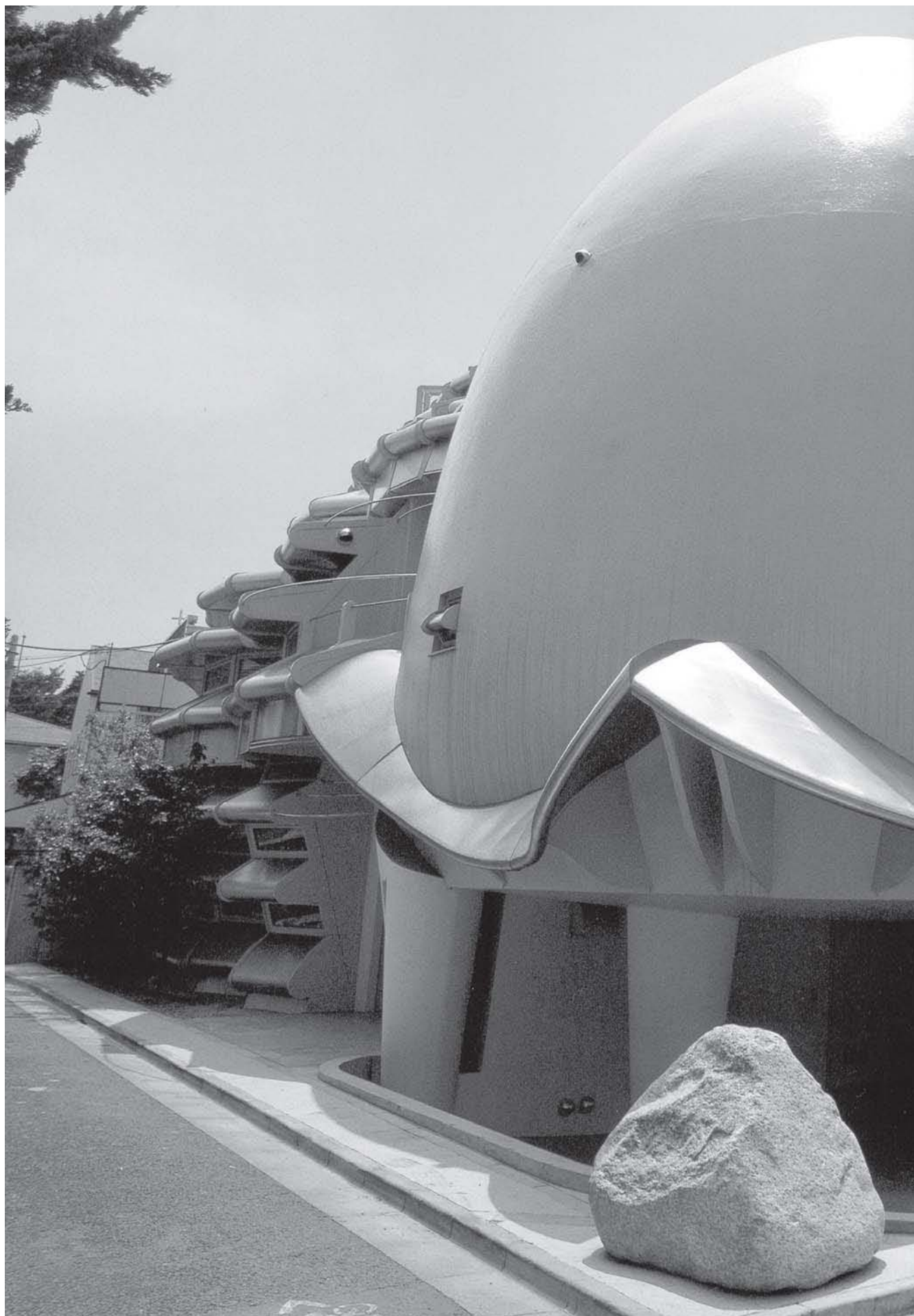

Masaharu Takasaki épülettervei:

Fent: *The Sun* (1982); Középen: *Pool of Air* (1983); Lent: *Sunbathing* (1987)
A szövegeket és a képeket a Rikuyosha Creative Now sorozatban 1988-ban megjelent, *Masaharu Takasaki Architekt* című kötetből vettük. Fotók (itt és a hátsó borítón): Hiroyuki Irai.

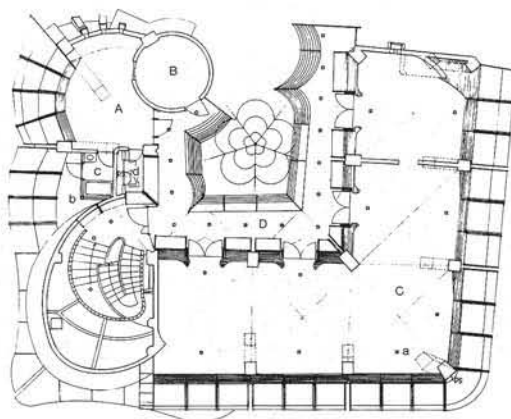
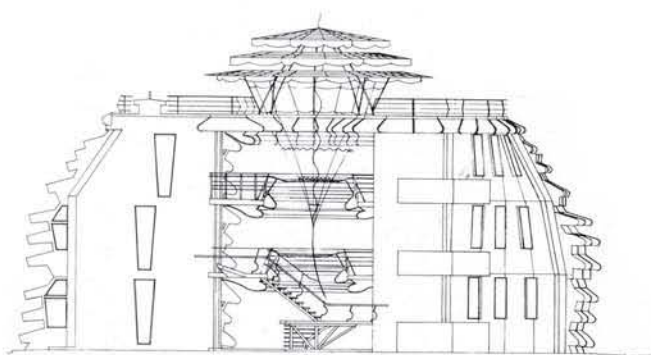
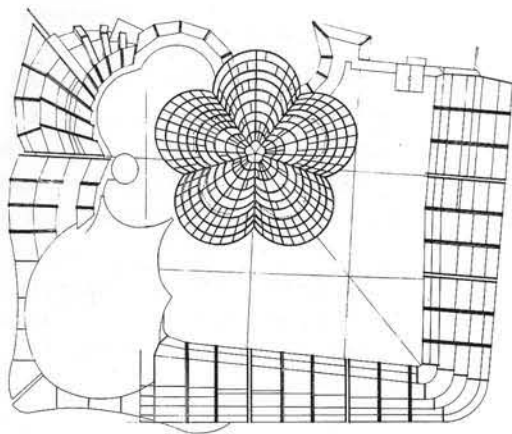
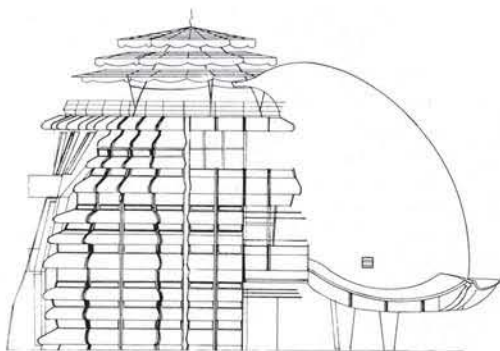
A szemben lévő és a további oldalakon: *Crystal Light*, (családi ház irodával) Tokió, 1987. A 67. oldalon: utcai homlokzat részlete; a 68. oldalon: nappali szoba a 3. emeleten; a 69. oldalon: a belső udvar részlete.

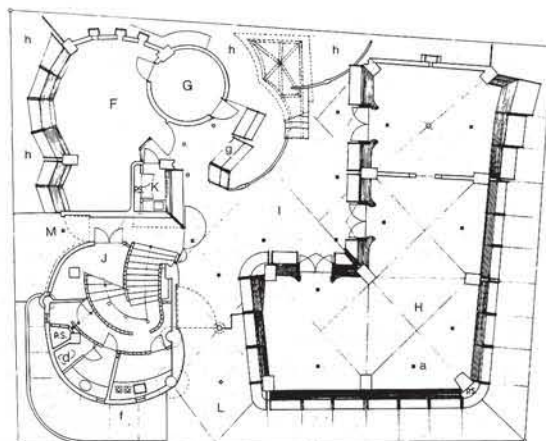
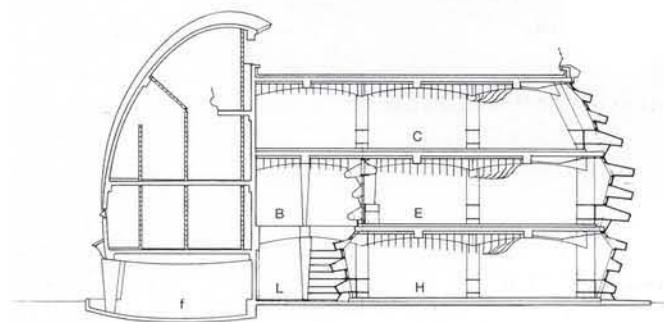
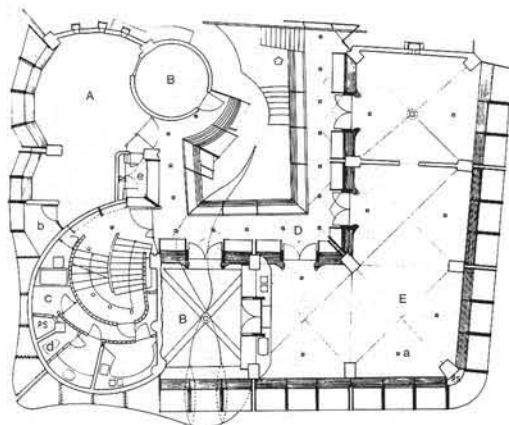
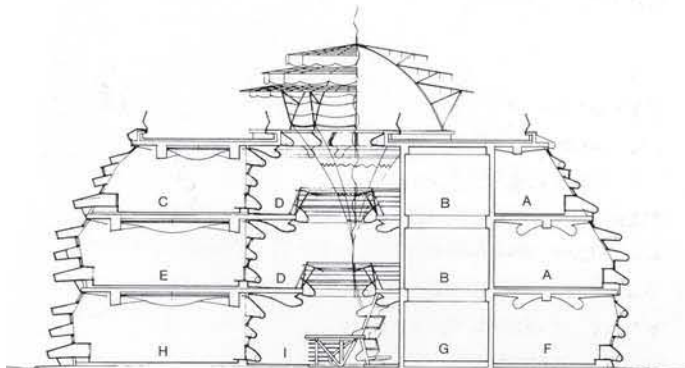

Fent: homlokzatok – Lent: metszetek – Jobbra, fentről lefelé:
tetőalrajz, valamint a 3., 2. és 1. szint alaprajza

Masaharu Takasaki

AZ ÉPÍTÉSZET, MINT TÁRSADALMI MŰVÉSZET

Társadalmi művészetnek tartom az építészetet. Olyan művészetnek, amely formákat állít elő; a következőket:

- formát, amely által az emberek tudatosítják a Kozmoszról, a Természetről és önmagukról alkotott fogalmaikat
- formát, amely által az emberek felismerik és megismétlik a múltban történeteket
- formát, amely által, mint eleven lény által az emberek osztoznak az alkotás és újjáalkotás boldogságában,
- formát, amelyben jótékony egyensúlyban áll a fizikai szerkezet, a funkcionális mechanizmus, az érzékenység és az ember szabad akarata
- formát, amely alkalmat nyújt az embereknek, hogy mélyen elgondolkodjanak, és megélik felszabadult szellemi állapotukat; és
- formát, amelyben megzendül az Univerzumba zárt végtelenség

Az építészeti tervezésben szem előtt tartom a társadalmi és az individuális tényezőket:

Társadalmi tényezők:

- hasznára válik a társadalomnak, mint a problémák megoldásának közege, például bizonyos nyilvános terek
- az emberi érzelmek és fogékonyság fejlődése
- az eleven értékek kutatása a kézzel előállított termékek által
- a közösségi vonások megtestesítése

Individuális tényezők:

- a természet belső formái, amelyeket az ember, mint személyiség, tudattalanul érzékel

Arra törekszem, hogy az építészeti tárgy társadalmi lényé váljon, amely tartalmazza ezeket a társadalmi elemeket, és mint eleven entitás, a felhasznált anyagok révén fejezze ki az individuális, szellemi elemeket is. Úgy tűnik, eljött az ideje annak, hogy kifejezzük az építészetnek az állat- és növényvilág, illetve a természet, int egész felé való irányulását, s egyben a közösség tagjainak spirituális jellegeit. Ezzel a formateremtő művészettel kívánom bizonyos értelemben elősegíteni, hogy megszülessen egy új kultúra, egy új tudatosság, amely már a jövő birodalmába vezet.

Spirituális energiát tartalmazó tér

A mesterséges formák – úgymond: a második természet – szoros összefüggésben állnak a közösséggel és annak környezetével. Az építészet nemcsak néhányak, hanem mindenki számára létezik. Az építészet ezenfelül – a közös társadalmi örökség részeként – segít megélni és megéleveníteni a közösség kulturális-, oktatási- és munkakörnyezetét. Mindenfajta művészetnek azt kell célul tűznie maga elé, hogy mindenkinek lehetőséget nyújtson ön maga kifejezésére és közlésére, az érzésekben való osztozásra, és a mindennapok boldogságainak átélésére. Ezeknek kell rezonálniuk minden emberben, mint valami újfajta társadalmi kölcsönhatásnak, amely spirituális harmóniát és egybecsengést teremt, s megjeleníti az egyes ember szellemi derengését, érzékenységének erőterét.

A befejezetlen entitás

A *Crystal Light* olyan építészeti tárgy, amely művészeti reakciót provokál, s ezzel a megzápult, szellemtelen elmét tevékenységre készíteti. Olyan épület, amely kiterjed a természet felé; az évszakok váltakozását tükröző metamorfózisok által magába fogadja a természet energiáit, és megéretteti, előrevetíti a jövőt. Mint formateremtő; szerves és mesterséges alakzat, egyesíti az embert, a természetet és a nyersanyagokat. Az volt a szándékom, hogy egy eleven ember testével, tudatával és szellemével ruházzam fel ezt az épületet, hogy – tudatosan és tudattalanul – szabadon kelhessen szárnyra, serkentve az érzékelést, és felismeretve az emberi ént. Azt is akartam, hogy katalizátor legyen, amely az egyén formaalkotó szándéka és a megformálódó anyag közötti kommunikáció megtalálásában segíti az embereket.

Remegő falak

A külső fal rozsdamentes acélból készült. Olyan, kitaró és kemény kézi munka terméke, amely által az emberi én fejlődik, nemesül, és rátalál a személyiség sokféle képességének értékeire. Mint befejezetlen entitás, a fal reagál a környezetre, visszatükrözi a látványokat és az embereket. Elősegíti önnön metamorfózisát az idő múlásában és az évszakok változásaiban, s ezáltal úgy jelenik meg, mint eleven Kozmosz, amely a Káoszt öleli magába és lélegzi be.

Makovecz Benjamin fordítása

Lewis Mumford

AZ ÚJ ORGANON

Az Európa Kiadónál idén jelent meg Lewis Mumford: A gép mítosza című tanulmánykötetének második, bővített kiadása (Kodolányi Gyula utószavával), amely a gondolkodó 1960 és 1973 között megjelent előadásait tartalmazza. A több évtizede készült írások történelmi távlatban mutatják be az emberi magatartásnak azt a zsákutcáját, amelybe jutottunk, és amelynek elemzésével foglalkozni, megőrizte könyörtelen időszerűségét. A Mumford-tanulmányt, amelynek részletét közöljük, Lukin Gábor fordította; hozzá általunk ismeretlen szerző írt (az internetről átvett), figyelemre méltó előszót.

A közgazdaságtudomány és az esőcsinálás között a leszármazási kapocs tagadhatatlan. A közgazdász végzi a jólét rítusait, az eső pedig vagy jön, vagy nem jön. Aligha kell bizonygatnom például, hova juttatott minket az ötvenes évek hibás gazdaságpolitikája. Nemcsak agrárországból nem sikerült ipari hatalommá válnunk, hanem időközben a mezőgazdaság létalapját, a termőföldet is sikerült tönkretennünk az iparosítással. A most már évek óta tartó békési porviharok nem mirákulumszámba mennek, nem égi jelek, hanem egy korszak lehulló függőnye. Békés megyében vannak ugyanis az ország legkötöttebb talajai, félórás eső után a sár lehúzza az ember lábáról a csizmát, de a nagyüzemi talajművelés, a gépóriások súlya még ezeket a rögzöket is porrá zúzta. A táblákat összeszántották, hogy a traktornak ritkábban kelljen fordulnia, az erdősávokat kivágták, a dombokat elegyengették. Az eredmény? A kukacbombázónak csúfolt vegyszerez repülőgép három kilométert is repülhet egyhuzamban, de a szél felhőkben hordja el a termőföldet.

Akkor hát nem kell nekünk nagyüzem? De bizony kell, legalábbis a mostani gazdasági rendben muszáj, hogy kelljen, mert nélküle nem lehet tömegesen – például – kukoricát termelnünk monokultúrában, azaz évekig ugyanott, szakadatlanul. Mivel a kukorica kizsarolja a talajt, és a hatalmas táblák könnyen gyomosodnak, agyontrágyázzuk és perzseljük a földet vegyszerekkel, s nem épp semmiért: azért, hogy legyen mivel etetni az intenzív sertéstelepek túlfinomult disznait. Ezek a telepeken nem a hagyományos magyar fajtákat tenyésztjük hanem a Közös Piac gusztusának megfelelő kényesekéket. Végeredményben a húspiac rigolyái egyfelől, a kivitel kényszere másfelől vezet a talajpusztuláshoz. S hasonló hatásláncokat – melyekben a következmény nem ugyanott bukkan fel, ahol az oka hat – sorolhatnánk még.

Kis időre feledkezzünk meg arról, hogy a fenti húspiacra Ausztriától Dániáig kisgazdaságok, száz, nem pedig tízezer hektáros birtokok termelnek, mégis képesek állni a verseny, a nagyüzem tehát nem talponmaradásunk záloga.

Tény viszont, hogy a magyar gazdaság célja ma is az, ami az ötvenes években volt, az ipari jólét. Mivel – hitelezőink szorgalmazására – továbbra is az export növelését erőltetjük, az ilyen problémaláncok kezelésére hosszú távon sincs reményünk. A népgazdaság nyeresége más ágazatokban fakaszt örömdát, mint ahol a hanyag, fosztogató termelés levét megisszák. Torzsalkodni ma azon lehet, vajon a haszonból jusson-e a kárvallottnak is, ezzel azonban nem szűnünk meg magunk alatt vágni a fát. Ezért a jelenleg dívó gazdaságfilozófia olyan, mint a kvantumvelorex: a holnap megoldásaival igyekszik rögzíteni a tegnap állapotait. Ez a pillekönnyű jármű azután szorgalmasan pöfög velünk a szakadék felé.

Mi a megoldás? Fokozatosan áttérnünk az ökológiai jellegű gazdálkodásra, még ha ez néhány évtizedig is tart. Ennek egyik, idővel egyre fontosabb támpillére lehetne a társadalmi ellenőrzésű erdőgazdaság. Megpróbálom sorra venni, mi mindent oldana meg, illetve érintene a tömeges, tervszerű fásítás. A felsorolás nem a következmények rangsorát követi.

Ezen a Ligetmagyarországon csökkenne a levegő széndioxidtartalma, amely a melegekedésért, az üvegházhatásért felelős. A Kárpát-medencében lassabban változna az éghajlat. A fotoszintézissel feldolgozott széndioxid hatalmas zöldtömeget termelne, takarmánynak vagy más célra, a befektetett munka első kamatát. A levegő üdőbb, a nemzet kevésbé hurutos, még a színek is tisztábbak, akár az atlanti klímán, mert a gyakoribb eső elveri a mocskot. Közérzetünk javul.

Problémacsomagunk egyik legbonyolultabb bugyrában, a településszerkezet fejlesztésében kiléphetnénk a bűvös körből. Budapest jelenleg vízfej, amely néhány hibás rendelet visszavonásáig valósággal marasztalja azt is, aki menekülne vidékre. A duzzadó hidrokefal miatt új – mellékesen csakhamar bontandó, nagyon is véges életű – lakótelepeket főmedünk a város köré, melyeket azután a pusztába telepített tömegekkel teszünk nyüzsgővé, s nem tudjuk őket sem kultúrával önmagukhoz, sem közlekedéssel más tömegekhez kapcsolni, miközben a vízfej falvakat rombol le, és szántóföldekre tehenkedik rá olyan betonkolosszussokkal, amelyeket olcsón még felrobbantani sem lehet. Megszámoltam – ebben a mondatban legalább hét teendőt soroltam fel, amelyeket csak egyszerre végezhetünk el.

Kezdjük a végén.

Falvainkból elcsábítottunk öreget és fiatal, majd hagytuk üresen pusztulni, jobb esetben lakottan megrútni házaikat, mivel az építési szabvány nem védte, és ma sem védi a tájba illő épületek esztétikumát. A következmény: falun a kockaház, Pesten az Elizélt palota. Ha volna több épületfánk, a népi építészetből merítve, északi példára épít-

hetnénk erdővárosokat, jó közlekedésű, telefonos települések laza szövevényét. Ezek nem csupán szebbek és egészségesebbek volnának a mostaniaknál, hanem unokáinkat a jó kivitelű faház sem kötelezné semmire. Az ilyen település azonkívül úgy olvadna egybe a termőterülettel, ahogyan hajdanán. Úgy csapolhatnánk meg a vízfejet, hogy Ruhr vidéki megalopolisz helyett megyéni kertvárossá nőhessen, amelyben szívesen élnek az emberek. Mindez persze hagyományos tevékenységeink nagymérvű széttagolását, decentralizációját követhetné csupán, ami egymaga eltarthat évtizedekig, de én bizony el tudom képzelni, hogy – a megfelelő informatikai háttérrel minden megyének jusson egy minisztérium ahelyett, hogy a fővárosból irányít valahány.

Kétségtelen, hogy a „városba” tagolt állattartás fajtaváltással járna. Ha ugyanis a szántók rovására terjeszkedne az erdő, és a takarmányok között nőne az erdei termékek részaránya – a fenyőmag, a bükkmakk, a dió, a mogoró, a gesztenye tápértéke vetekszik a kukoricáéval –, ennek végső soron a mostani szerkezetű húskivitel látná a kárát. Az olcsóbb, külterjesen tartott kondák és csordák, a kaszálók művelése és a legeltetés azonban felvirágoztatná a háztáji állatgondozást, mert új feladat elé állítaná a fajtanevelőket. A monokultúras kukorica vegyszer és műtrágya-igénye, ezzel pedig a környezeti terhek csökkennének. Így nem csupán kár érné a mezőgazdaságot a csökkent, de talán nem is csökkenő húsexport miatt, hanem nyereséget is elkönnyelhetne – a megtakarított kemikáliák árát és járulékos költségeit.

Ebben a rögtönzött eszmefuttatásban nyilván sok a szakszerűtlen részlet, pontatlan tudomás. Nem vagyok szakember. Amit bizonyítani akartam – s úgy érzem, ez viszont sikerült; egyetlen döntésnek is messze gyűrűző, halmozódó hatásai vonulnak végig a gazdaságon hosszú éveken át. E hatások kárát és hasznát mérlegelve olyan összehasonlító modellekre van szükség, amelyek támaszul szolgálhatnak a fokozatos áttérés évtizedeiben. Az áttérés tapasztalati tőkéje pedig többet fog érni, mint a teaszalonnájú sertés arányban. A másik alternatíva csak a versenyfutás lehet a mostani gazdasági zsákutcában, ahol még tülekednünk is kell azért, hogy sorsunkat az élbolyban végezzük.

E könyv olvasója nyilván emlékszik még arra a januári hősakadásra, amely néhány esztendeje bénította meg Budapest közlekedését. Bennem különösen a hőés első napja él elevenen – az a patyolattisztaság, amely eltakarta a város sebeit, meg az emberek kirobbanó öröme, hogy nem lehet rohanniok. A mindennapok megszokása anarchia vagy fejetlenség nélkül zökkent át egy magasabb fokú, természetes rendbe. Ráérősen, falusi karácsonyokra emlékezve törtük a havat idősnek és gyerekeknek. Minden arc békét sugárzott, kivéve az eszelősen sózó házmesterekéét. Ha csak egyetlen napra is, megismertük a mosoly országát. A léleknek ez a visszanyert nyugalma nem ismeretlen a társadalmat szemlélő előtt sem, amint azt Lewis Mumford következő megfigyelései bizonyítják. *Ha majd az alvók felébrednek* aposztrofálja tanulmánya egyik fejezetét Mumford; mi pedig hinni kezdünk ebben a feltámadásban.

Lewis Mumford AZ ÚJ ORGANON (részlet)

A munkabeszüntetések és leállások bizonyos nevelő értékkel bírnak, Amivel felfedik az egész rendszer fogékonyságát az emberi beavatkozásra, még ha ez jellegében negatív is. Az engedetlenség a kisgyermek első lépése az önállóság felé, és még a gyermekkori kártevés is időlegesen önbizalmat ébreszthet az egyénben, mert képes környezete megváltoztatására. De egy világháború nyilvánosság előtt zajló pusztításai vagy az annál is nagyobb atomkatasztrófa fenyegetése még nem rázta fel eléggé az emberiséget, hogy kielégítő lépéseket tegyen saját védelmére.

Az a felismerés, hogy az egész rendszer kezd széttöredni, hamarabb nyilvánvalóvá válhatott volna, ha a szakmai testületek, amelyeknek szemmel kellett volna tartaniuk a technológiánkat – mérnökök, biológusok, orvosok –, nem azonosultak volna maguk is oly mértékben a hatalmi rendszer célkitűzéseivel. Ezért a legutóbbi időkig bűnösen hanyagok voltak a tulajdonképpen már zajló események előrejelzésében vagy akárcsak utólagos beszámolóikban – és az atomrobbantás vagy a sugárveszélyes hulladékok esetében gyakran szándékosan is, behódolva a „nemzeti politikának”, bagatellizálták a veszélyeket.

Nem mintha a figyelmeztető hangok hiányoztak volna már a kezdetek kezdetétől: idéztem már Henry Adams és Frederick Soddy példáit, nem is szólva H. G. Wellsről. De amikor egy élvonalbeli brit mérnök, sir Alfred Ewing 1933-ban azt javasolta, hogy egy találmányzárlat lehetővé tenné, hogy befogadjuk és beépítsük a már létező találmányokat, javaslatát lehurrogták, hogy hóbortos és örült, és lehetetlen áldozatot kíván.

Kevesen vették észre Ewing kortársai közül akkoriban, hogy egy tisztán gépi rendszer, aminek a folyamatait sem leállítani, sem új irányba terelni, sem megfékezni nem lehet, aminek nincs belső mechanizmusa (visszajelzése), hogy a hibákra figyelmeztessen vagy kijavítsa azokat, és amelyet, mint arra túlságosan későn ébredtünk rá, csak gyorsítani lehet, fenyegetést jelent az emberiségre. De aki ismeri a találmányok történetét, tudhatja, hogy a nagyipari részvénytársaságok gyakran vásároltak fel szabadalmakat – egyik korai példa az önműködő távbeszélőközpont – csak azért, hogy elsüllyesszék őket, vagy eltereljék a kutatást olyan területekről, ahol az új találmányok a tökebefektetést veszélyeztették, vagy csökkentették volna a rendkívüli hasznót. (Hadd hívjam fel a figyelmet a számítógépes közömbösségre a villanymotorral meghajtott autóhoz szükséges akkumulátor kifejlesztése vagy a szélerő felhasználása iránt.) Nem volt semmi, valóságtól elrugaszkodott Ewing javaslatában – kivéve azt a reményt, hogy azok hajtják majd végre, akiket búvkörében tart a gép mítosza. Ha Ewing figyelmeztetését megszívlelték volna, a világ ma egészségesebb és biztonságosabb hely volna.

Az elmúlt három évtizedben a hatalmi rendszer akaratlan tévedései egyre életveszélyesebbek lettek, és olyan gyakorisággal és erővel fordultak elő, ami arányban áll az egyes részek dinamizmusával. Amint ezek a részleges és teljes áramkiesések, üzemzavarok továbbra is előfordulnak

– vészes következményekkel mind a természetes környezetre, mind az emberi népességre –, olyan változás következhet be, mint amelyet feljegyeztek London bombázása alatt. Abban az időben a pszichiáterek megfigyelték, hogy aggódó, ideges betegek, amikor igazi veszéllyel kerültek szembe és nem menekülhettek álomvilágba, nem futamodhattak meg, elkezdtek értelmes emberi lényként működni, és végül képesek voltak szembenézni nehézségeikkel.

Az emberi közösség előtt álló mostani helyzet bizonyos hasonlóságot mutat azzal, amibe az egyén kerül egy ideg-betegség során. Mielőtt a zavar láthatóan megjelenik, különböző események – amelyeket a beteg nem ismer fel – már egyengetik az utat betegsége felé. De amíg képes elrejteni állapotát önmaga előtt, és ellátni napi teendőit anélkül, hogy öngyilkossággal fenyegető depressziót vagy ellenőrizhetetlen ellenségességet tanúsítana a környezete iránt, addig talán nem hajlandó az orvossal ezt megbeszélni vagy az életét felülvizsgálni. Az első lépés állapotának felismerése és a segítségkeresés felé rendszerint a látható, testi, lelki összeomlással kezdődik.

Ezen a ponton a pszichoanalízis módszere kínálja a megoldás kulcsát, ami talán értékes lehet a jelenlegi közösségi üzemzavar orvoslásában: ez pedig abban az erőfeszítésben rejlik, hogy visszavezessük a jelenlegi kórtüneteket korábbi balesetekre vagy sérülésekre, amelyek mélyen el vannak temetve a lélekben, és ezért nehezen lehet a nyomukra bukkanni, s amelyek eltérítették a szervezetet normális növekedésének ösvényeiről. Az ilyen traumák tudatosításával a beteg jobban megérti saját természetét, és betekintést nyer a feltételekbe, amelyek teljesítésével saját erőfeszítésein keresztül a legnagyobb hasznát veheti a személyes élete és kultúrája által kínált lehetőségeknek. Az elmúlt két évszázad történeti múltjának feltárása nagyon könnyen fontosabb tényezőnek bizonyulhat az ember túlélésében, mint minden más tudományos ismerete. Az emberi történelem visszanyerése magába foglalja, amint Erich Neumann is hangsúlyozta, hogy részévé váljanak az emberek tudatos létezésének azok a rossz dolgok is, amiket ha nem azonosít és ismer fel magában, továbbra is gáncsolni fogják. Megatechnikai kultúránk, ami azon a furcsa feltevésen alapszik, hogy az egyéni rosszakaratnak nincs valósága, és hogy a gonosz nem létezik (csak kijavítható mechanikus hibák formájában), alkalmatlannak bizonyult ekkora felelősség vállalására.

Az a felismerés, hogy a fizikai üzemzavarok és a nyugati civilizáció szubjektív demoralizációja ugyanazon eszmei tévedésekből ered, kezd végre teret nyerni. De ahhoz, hogy e helyzetre erőteljes választ lehessen adni, valami egyetemes kijózanodásra van szükség, amely megteremti a belső készenlétet egy sokkal mélyebb átalakuláshoz. Efféle készenlét, őszintén be kell ismernünk, még nem született meg a történelemben csupán ésszerű gondolkodás és művelődési ígéhirdetés eredményeként; és nem valószínű, hogy most – legalábbis szűk időhatárokon belül – ily módon fog megtörténni, ha a nagyobb üzemzavarokat és demoralizálódást ki akarjuk kerülni.

Félszázaddal ezelőtt H. G. Wells nagyon helyesen megjegyezte, hogy az emberiség a művelődés és a katasztrófa közötti verseny előtt áll. De nem sikerült felismernie, hogy

valami katasztrófához hasonló már a hatékony művelődés feltételévé vált. Ez komor és reménytelen következtetésnek tűnhet, ha a hatalmi rendszer saját lenyűgöző teljesítményei esetében nem bizonyulna szakértőnek az üzemzavarok és katasztrófák okozásában.

A mai technológiai üzemzavarok nem kevésbé vészjóslóak, mint a személyzet növekvő ellenállása, hogy a rendszer működésben tartásához szükséges hálátlan munkafeladatokat ellássa; de ez ellentétes válaszokat is kiválthat, mivel alkalmat ad az emberi személyiségnek a működésre. Ez nyilvánult meg az északkeleti partvidéken 1965 novemberében történt áramszolgáltatási zavarokban. Hirtelen, mint E. M. Foster tanmeséjében, megáll a gép. Emberek milliói, akik villany és fény nélkül találták magukat, vasúti és földalatti-kocsikban, a felhőkarcolók felvonóiban rekedtek, spontán cselekvésbe fogtak, anélkül hogy megvárták volna, hogy a rendszer magához térjen, vagy fentről jövő parancsra vártak volna. „Miközben a tégl- és habarcsváros holtan hevert – számolt be erről a New Yorker –, az emberek elevenebbek voltak, mint valaha.” Sokak számára ez a leállás szívderítő tapasztalatnak bizonyult: a kocsik, amelyek képesek a saját üzemanyagukkal és fényforrásukkal működni, tovább mozogtak; a polgárok kisegítették a rendőröket a forgalomirányításban; a kamionok utasokat vettek fel; idegenek segítettek egymásnak; az emberek rájöttek, hogy a lábuk is hatékonyan elviszi őket bárhová, ha egyszer a kerekek felmondták a szolgálatot; egy csoport fiatalember és nő víg felvonulást rendezett, gyertyákat vittek és tréfás ünnepélyességgel dalolták: „Halld, a hírnök angyal így szól.” Mindazon lappangó emberi erőforrások, amiket egy tökéletes, simán futó gépi szervezet elnyom, ismét működésbe jöttek. Ami bajnak tűnt, jó alkalommá változott: mikor a gép megállt, az élet magához tért. Ilyen élmény keltette önbizalomra és önállóságra van szükség ahhoz, hogy a hatalmi gépezetet emberméretűre szabjuk át és ellenőrzésünk alá vonjuk. „Uralkodjék az ember!”

A háború szerencsétlenségei, habár nem helyhez kötöttek, a korokon keresztül túl ismerőssé váltak, semhogy kielégítő válaszadást váltsanak ki. Az elmúlt évtized során szerencsére váratlanul megtörtént a világkatasztrófa lehetőségének tudatosodása. A népesség korlátok nélküli növekedése, a megatechnikai találmányok túlzott kiaknázása, a kötelező fogyasztás rendkívüli pazarlása és a környezet folyamatos leromlása a nagymérvű szennyezés, mérgezés, földmozgás miatt – nem is szólva az atomenergia sokkal nehezebben semlegesíthető hulladéktermékeiről – végre elkezdtek létrehozni a legyőzéstükhöz szükséges ellenhatásokat.

Ez a tudatosodás bolygó méretű volt. A túlnépesedés, környezetrombolás és emberi erkölcsvesztés élménye mindnyájunk mindennapi életének részévé vált. Még a vidéki a kis közösségek is rákényszerültek a politikai cselekvésre a ravasz vállalkozók ellen, akik megkísérlik hulladékaikat lerakni távoli városokból a falusi területeken, amelyeknek pedig máris elég gondjuk van, hogy megbirkózzanak saját szemetükkel és szennyvizükkel. A közelgő katasztrófa méretei, látható közelsége gyors ellenintézkedések nélkül – mindez inkább kiváltotta a megfelelő

lélektani reakciókat, mint egy váratlan nukleáris kipusztulás erőteljes képe. E tekintetben minél gyorsabb a fokozatos romlás, annál valószínűbb, hogy hatékony ellenintézkedéseket vezetnek be.

Még ha feltesszük is, hogy az emberiség siralmas állapotának felismerése által okozott megdöbbenés hatására eddig elképzelhetetlen politikai intézkedésekre kerülhet sor, megmarad a kérdés: megvalósul-e vajon az ehhez szükséges nagyarányú emberi részvétel. A technológiai jólét pusztító sikerének visszafordításához szükséges akármilyen tervezet drasztikus szigorításokat fog igényelni, amelyek a hatalmi gépezet kínálta árucikkek, szolgáltatások, munkafajták, művelődés és pihenés alapvetően másfajta előállítására irányulnak.

Reformerek, akik a környezeti és emberi romlás elleni hadjáratot kizárólag a technológiai eszközök tökéletesítése útján képzelik el – mint például a gázolaj égéstermékének a csökkentése az autókban –, csak egy kis részét látják a problémának. Csakis magasztalt technológiai „életmódunk” gyökeres újraformálása mentheti meg ezt a bolygót attól, hogy élettelen sivataggá változzék. És a személyes vágyak, szokások és eszmények széles körű megváltoztatása nélkül az emberiség védelméhez szükséges fizikai intézkedések – további fejlődéséről nem is beszélve – semmilyen elképzelhető módon nem kivihetők.

E tárgyban nem mer az ember túlságosan derűlátó lenni, habár az emberi tudatosodás első rezdülései mintha már jelentkeznek. Ám a dohányosok millióinak ragaszkodása a cigaretta beteges rabságához a tüdőrák nyilvánvaló következményeinek ellenére érzékelteti, mekkora nehézségekkel kell majd szembenéznünk, ha meg akarjuk menteni a bolygót – és önmagunkat – az életnek. Jelenlegi káros szenvedélyünk, az egyéni autózás egymagában ugyanolyan nehezen megtörhetőnek bizonyulhat, amíg minden közlekedési útőér el nem zárul végleg és minden város tönkre nem megy.

Az emberiségnek a spontán vallási áttéréséhez hasonló folyamaton kell majd átesnie; amely a szerves világgéppel helyettesíti a gépi világgépet, és ebben az emberi személyiségnek mint az élet legmagasabb rendű ismert megnyilvánulásának kell azt az elsőbbséget biztosítania, amit most a gépeknek és számítógépeknek ad. A változás mikéntje éppoly nehezen képzelhető el sok ember számára, mint az átváltás a császárkori Róma „klasszikus hatalmi gépezetéről” a kereszténységre, vagy később a természetfölötti kereszténységről a tizenhetedik század gépi modellen nyugvó ideológiájára. De ilyen változások ismételt előfordultak az egész történelem folyamán; és katasztrofális kényszer alatt ismét előfordulhatnak. Csak egy dologban bízhatunk. Ha az emberiség el fogja kerülni betervezett önpusztítását, az Isten, aki megment bennünket, nem a gépből fog alászállni: megint csak az emberi lélekből fog kiemelkedni.

H Í R E K

EKLER DEZSŐ könyve *Ember és háza* címen jelent meg a Kijarat kiadónál. A kötet tartalmazza az építész fontosabb tanulmányait (ezek egy része folyóiratunkban látott először napvilágot) és terveit, megépült épületeinek fotóit. A kötetet Apáti nagy Mariann és Götz Eszter szerkesztette.

A VELENCEI MAGYAR KIÁLLÍTÁS katalógusának két kötete: *Új Atlantisz felé* és *A velencei magyar ház* címen vásárolható meg összesen 4000 forintért. Az első tanulmányokat (Maróti Géza, Platón, Magyar Adorján, Beke Pál, Hegedűs Zsolt, Szegő György, Határ Győző, Hamvas Béla, Weöres Sándor) és a kiállított munkák ismertetéseit, a második Maróti Géza visszaemlékezéseit és a pavilon történetének és felújításának leírását (Sümei György, Csete György) tartalmazza.

Megjelent **ARTHUR KOESTLER** újabb regénye, az *Érkezés és indulás* (Osiris Kiadó, 1300 Ft.) Fordította Makovecz Benjamin.

Anthony Gall **KÓS KÁROLYRÓL** szóló monográfiájának megjelenése alkalmából nemzetközi konferencia megrendezését tervezi a Mundus Magyar Egyetemi Könyvkiadó. Időpont: november 21-23. Témája: Kós Károly életműve a harmadik évezred elején. Érdeklődni lehet az alábbi címen: Budapest, VIII. Ludovika tér 2. levélcím: 1537 Budapest 114. Pf 387. fax: 3335378, email: werpe9812@matavnet.hu

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS jubileumi kiállítását idén tavasszal Bukarestben mutatták be. A megnyitót Kund Ferenc tartotta. Ezt követően Müller Csaba szervezte az erdélyi bemutatók sorozatát (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Kolozsvár). A kiállítási anyag hazaérkezése után Kunszentmártonban, jelenleg Veresegyházon tekinthető meg. A tervezett további bemutatók: szeptember: Kaposvár; október: Kecskemét, november-január: (Pásztor Péter szervezésében) Kassa, Besztercebánya, Pozsony.

A DUNA TELEVÍZIÓ *Katedrális* című műsora keretében Somogyi Krisztina készített filmet júniusban a velencei kiállításról, júliusban a Kós Károly Egyesülés Vándoriskolásairól. Osskó Juditnak a velencei kiállításról készített filmjét júliusban mutatta be a Magyar Televízió 1-es, majd 2-es csatornája.

A FÖLD GYÓGYÍTÁSA és **ELEMENTÁROK** címmel jelentek meg Marko Pogacnik könyvei. A nemzetközi hírvélművész, aki Velence erőrendszerére vonatkozó rajzaival és egy velencei akciójának fényképeivel szerepel a velencei magyar pavilonban, a Föld erőrendszereiben emberi beavatkozások nyomán keletkezett zavarokat kezeli akupunktúrás, meditatív és egyéb terápiákkal. Pogacnikot 2001-re magyarországi látogatásra hívták a kiállítás rendezői; az érdeklődőknek ajánljuk a fenti könyvek tanulmányozását.

ÉLŐ TÁJ

A Dél-Nyírség Bihari Tájképző és Kulturális Értéktörzse Egyesülete (Debrecen) kiadásában Élő táj címmel, Buka László szerkesztésében válogatott írások jelentek meg természetéről, térről és teremtésről. A kötet ötvennél is több rövid tanulmányt tartalmaz a huszadik század jelentős hely- és kultúrtörténeti szerzőinek tollából. Ízelítőként közlünk néhány részletet. A kötet megvásárolható az Országépítő szerkesztőségében, vagy megrendelhető Buka Lászlónál (4032 Debrecen, Hatvani István u. 4., Tel: 06-52-482341 – ára 2500 Ft + postaköltség)

BORN GERGELY

Feketeország – avagy Atila nyomában a hullámok hátán

A szakrális földrajz fogalmával 1992-ben találkoztam John Michell Atlantisz örökségéről szóló könyve kapcsán. Az „ősi egyenes ösvényekről” szóló leírás különösen megragadott. Minthogy ekkortájt ismerkedtem meg a radiesztezia (a hullámtermészetű jelenségek, természetes és mesterséges erőterek vizsgálatára hivatott, az ősmúltban gyökeredző és mostanság reneszánszát élő tudás) rejtelseivel is, azonnal felmerült bennem a kérdés: Mi a helyzet itthon? Nálunk is megtalálhatók a nyomai a nagyléptékű tájalakításnak és az ősi egyenes ösvényeknek, amelyek szakrális központokat kötnek össze? Vagy netalán ebben is hasonló az „elmaradottságunk” sok máséhoz? Ha igen, biztosan érdemes keresni!

Felvértezve a radiesztezia módszerével, egy derékszögben meghajított rézpálcával, első utam a dombegyházi halmokhoz vezetett. Gyermekkoromban anyai nagyapám sokat mesélt e dombokról annak okán, hogy a régi hagyományok errefelé teszik Atila király sírját. Sokszor elképzeltem a ragyogó koporsót és magát Atilát!

A határban megállva egy halom (mai nevén Temetőhalom) ragadta meg tekintetemet, és különös erővel vonzott magához. Így talált rám a dombegyházi halomrendszer.

Már az első mérések is megerősítettek abban, rendkívüli helyen állok, afféle szakrális központban. A halmon nemcsak a Michell által leírt ley-vonalak (a továbbiakban delejvonalnak nevezem Buka László barátom nyelvi leleménye nyomán) csomópontja volt, hanem egy erőmintázat is, egy három méter átmérőjű „pávaszem”.

Továbbá a halmon egyetlen ún. egészségkárosító föld-sugárzás-háló sem volt mérhető; ezek a halom tövéhez voltak torlasztva, mintegy védőfalat képezve körülötte. Ez a sajátosság később a halmok általános radieszteziai jellemzőjének bizonyult. (...)

De térjünk most vissza egyenes ösvényeinkhez! A minket körülölelő térben a radiesztezia olyan – térhálós szerkezetű – erőter-mintázatot tart számon, mely legalább 3 különböző léptékben – egymással többszörös kölcsönhatásban

– működik, lüktet (pulzál); s amelynek alapszerkezetét csomópontok (erőközpontok) és az őket összekötő erővonalak jelentik. Ez az alapmintázat – mint a kibomló-kiteljesedő élet közege) – honfoglalás kori tárgyainkon is jellemző díszítmény.

A legkisebb léptékben működő, néhány méter széles erővonalak képezik a delejvonalakat. A legnagyobb léptékű – akár kilométeres szélességben megnyilvánuló – erővonalakat csillagösvényeknek neveztük el. A mérések szerint egy közbülső lépték is működik – ennek azonban még nem adtunk nevet. Az eddigi vizsgálatok alapján egyértelműen bizonyos, hogy a halmok nem véletlenszerűen épültek a tájba, hanem ezen erővonalak messzemenő figyelembevételével! Ennek köszönhetően a halmok mind külön-külön, de csoportosan is a delejvonalak nevezetes csomópontjait, mágneses áramlási vonalait jelölik ki!

A vizsgált erőmintázatnak azonban van egy másik, nem térhálós komponense is, amely nagyobb területre kiterjedve épp a halmok egyikénél-másikánál mutat sűrűsödési gócpontokat, és az asztrológia bolygóprincípiumaival hozható kapcsolatba. (Ez a halmok csillagászati értelmezésének irányába nyithat utakat.) Hasonló tapasztalható egyébként templomok esetében is, ami arra mutat, hogy a szakrális tér általános jellegzetességével állunk szemben.

Ha pedig bátran tovább-bontjuk e gondolatot, akkor a kerek (kör felszínrajzú) halmok a körtemplomok, a hármas halmok a hajós templomok irányába biztosítanak átlátást... és gyakran egyben helyszínt is. De miért kellett a szakrális célú építményeket erőközpontokra, erővonalakra helyezni? Ennek megválaszolásához azt kellene tudnunk, mit képviselnek a delejvonalak, és tágabban, a fentebb leírt erőmintázat. Érdemes most is néphagyományunkhoz fordulni, mely ezeket a vonalakat „tündéráramoknak”, „tündérek vonulási útjának” tartja (Kínában a mai napig használt nevük: sárkányösvény!).

Fő csomópontjait számos hagyományban a sárkányok legyőzése vagy a tündérekkel való – általában vészjósló kimenetelű – találkozás nevezetes helyszíneiként tartja számon, ahol egyszersmind halom, templom vagy éppen földvár is található.

A vonatkozó szakirodalom azt is valószínűsíti, hogy e vonalak ciklikus működésrendűek, azaz az év meghatározott időszakában (napjain) érik el aktivitásuk tetőzését, és ez a sajátosságuk éppen a területük felett kulmináló bolygókkal (esetleg csillagképekkel?) áll összefüggésben, és több helyen is igazolhatóan ezek egybeesnek az adott területen tartott búcsú szokásos időpontjával.

A csomópontok tehát a „szakrális földművelés” kitüntetett pontjai, olyan „transzformációs központok” (csakrapontok), ahol az energiamintázaton áramló földi energiák, a „sárkányerők” (az alkímia *prima matéria*-ja és „szűzföldje”) szellemíthetők át, emelhetők fel és egyesíthetők az égi erővel, hogy a Föld ismét fénnel telítetté, paradicsomivá, aranykorivá válhassék. Ezért lehet egy halom egyszerre mondjuk szakrális áldozóhely, temetési vagy éppen őrhely, védelmi pont. Itt tehát egy olyan, igen mély szellemiségű vallási gyakorlat körvonalai bontakoznak ki halmaink nyomán, melyben a fény felszabadításán keresztül ég és föld egyesítése központi szerepet játszik! (...)

BORN GERGELY

Az 1998. július 20-21-22-i terepbejárás radiesztéziai méréseiről

A mérésekre Baráz Csaba barátom kérésének köszönhetően került sor, előzetes tájékozódás céljából. A vizsgálat főként arra a kérdésre irányult, támogatja-e a radiesztézia a Bükkalja néhány jelentős mesterséges építményével kapcsolatban ezek korábbi *szakrális szerepét*, illetve a Bükkalja egészét nézve (különös tekintettel a Léleklyuk-barlang és a Siroki vár között húzódó *kaptárkömezőre*) lehet-e egyfajta szakrális övezetről beszélni? (...)

Az erőmintázat legnagyobb léptékű elemével, a csillagösvénnyel a Siroki várnál és a Leányvárnál találkoztunk. Bár e mérések mindenképp ellenőrzésre szorulnak, de többszöri egymásutáni megismétlésük makacsul azt jelezte, hogy két eltérő irányú csillagösvény találkozási/szétválassi helyén állunk. Figyelemre érdemes még, hogy a Siroki várban az egyik kimért irány (ág?) érinti a szajlai Nagy-halmot, melyhez egy Atila király temetésével kapcsolatos monda fűződik a Siroki várral egyetemben – a dombegyházi halomrendszerhez hasonlóan (ahol egyébként szintén csillagösvény halad át, mely ráadásul hasonló sajátosságokat mutat!). (...)

DR. FÜVESSY ANIKÓ

Pénzásó Pistához fűződő hagyományok

(...) Pénzásó Pista szánalmas, ugyanakkor kissé félelmes, elhanyagolt külsejű ember volt, nagy szakállal, hosszú hajjal. Rongyokban járt, csak a legnagyobb hidegben húzott ócska csizmát vagy bakancsot a lábára. Mindig piszkos volt, ellepték a tetvek. Szeme és homloka az adatközlők szerint természetfeletti voltára utalt.

„Furcsa ember volt, *csókaszemű*. A szeme fehérje nagyobb volt, mint az átlag, a nagy fehér közt egy kis *bogár*, nem lehetett megállapítani, milyen színű a szeme. Furcsa, látnoki szeme volt.” „Olyan *nemjó* szeme vót neki. Ilyen *kancsi* vót (mutatja). Félelmetes vót”. „Pízásó Pistának vastag szemöldöke vót, a szeme kék, de olyan furcsa.” „Kis alacsony, szakállas ember vót, a nézése meg olyan csúnya, *goromba*”. „Hosszú, ősz haja és nagy szakállá vót, az arcán nagy *szemölcs*. Félelmetes kinézésű ember vót, sokan féltek tőle”. „Azt az embert, ha jobban megnéztük, a homloka pontosan olyan vót, mint a bikának. A homloka felülete szinte olyan hátraálló vót.”

... Mindenki tudta, hogy nem Tiszafüreden született, s hogy módosabb családból származott. A szülők gazdagságáról alkotott nézetek azonban igen eltérnek, szerepel itt gróf, báró, gazdag paraszt és falusi bíró egyaránt. Vezetékneve alapján általában harsányi születésűnek tartották.

„Nemes családból származott, nem tudom, hová való vót, de nem füredi. Az apja báró vagy mi vót. Ő mondta, hogy nemes családból való, nem kék semmivel foglalkoznia, az apja paripát adna alája, hogy lovagoljon, de neki ezt a pénzt meg kell keresni, és meg is fogja találni.” „Azt mondta, hogy ő a harsányi bíró fia, olyan 12-13 éves korában szökött el hazulról, hazavitték, de mégis visszaszökött.”

„Nem füredi vót. Arra is emlékszem, hogy a bátyja elvitte, felruházta, nem akarták elereszteni, de csak elszökött, oszt mindig ide szökött, Füredre.” „Kincásó Istvánnak nevezték, Harsányi báró öccse vót. Testvérei hazavitték, de hamarabb visszaért, mint a fogat elvitte.” Mások grófi származásúnak tartották, aki valahonnan a hegyekből jött Füredre...

Az idősebb emberek táltosnak hitték. Ezt a hitet ő is alátámasztotta, magáról is hirdette, de hitte is, hogy táltos, hogy foggal született, az időjárást meg tudja változtatni, meglátja a földbe rejtett kincset, megjósolja a jövőt.

„Pénzásó Pista foggal született, egy foggal. Ő mindjárt tudott a világról mindent. *Tátosnak* hívják az ilyet, *Tátos* is vót valóban. A tátosokat hét éves korukban elviszik a többi tátosok. Őt nem vitték el, ő elment magától. Elhagyta a szüleit.” „Elátkozott ember vót, átkozott ember, tizenkét foggal született, azért lett ilyen. Mondta is magáról.” Mások is hallották, hogy „foggal született, egy foggal (felesége közbeszól: én úgy tudom, hogy fogsorral született).”... „Mesélt arról, hogy *tátos* vót...”

A tátoassággal született, megvót az összes foga, csak kicsi vót, az ínnyibe. A tátosoknak hét éves koruktól vándorolni kell. Ezek a *tátosok* megmondták, milyen idő lesz, mikor lesz jég. Mikorra megmondták, *meggyött az idő*. „*Tátosnak* született, foggal született. Nem tudták megtartani otthon, mert aki foggal születik, nem tud megmaradni, amint járni tud, *hívja őket valami*.”

„Vót itt egy Pénzásó Pista bácsi, az táltosnak született. Foggal születnek az ilyenek, két foggal.” Többen úgy tudják, hogy hét foggal született, tudománnyal született. Ismert róla az a történet is, hogy hetediknek született gyerekként kapta a *tudományát*. Ő vót a hetedik gyerek. Mikor elmúlt hét éves, hát akkor eltűnt... világgá ment.”

(...) Tiszafüredre egy bizonyos kincs *kitermelésére* jött, ezt kereste – bár igen rapszodikusan – egész itteni életében. Volt úgy, hogy éjjel is a gödörben ült, de volt úgy is, hogy két hétig sem nézett kincsesgödre felé. A korábban idézett adatok szerint 1880-1885 körül kerülhetett Tiszafüredre, s ekkoriban kezdetett a kincskereséshez is. Ezt az adatot azonban kezdetben kétséggé tette az a tény, hogy az Ásotthalom a tiszafüredi Régészeti Egylet állandó ásatási területe volt. Az itteni ásatásokat csak 1913-ban, az egylet két alapítójának, Tariczky Endrének és Milesz Bélának halála után, Posta Béla határozott kívánságára szüntették meg.”

... *Ecsedi* István és *Szűcs* Sándor egyaránt megemlíti, hogy a Pénzásó Pista által talált régészeti anyag a tiszafüredi múzeumot gazdagította...

Néhányan utaltak arra, hogy Pénzásó Pista máshol is ásott – a kőcsi határon, Nagyivánnál, Tizsaszentimrén de többen határozottan állították, hogy egész életében csak az Ásotthalomban kereste a kincset. Három variáns köré csoportosíthatók a válaszok, hogy miért éppen ezen a helyen vélt nagyobb kincsleletet találni:

1. a halmon elaludva jelenése volt;
2. tudóskönyvében olvasta, hogy itt kincs van;
3. a földbe rejtett kincs meglátásának képességével rendelkezett, mint táltos.

Mind *Ecsedi* István, mind *Szűcs* Sándor leírásában a kincs megálmodása szerepel; a halmon elalvó Pénzásó Pistára nehéz álom jött, a föld háromszor mozdult meg alatta, majd

megnyílt. „Láttam álmomban a halom alatt egy ócska várat és annak háromágú pincéjét”, majd következik a kincs leírása és az, hogy hét ajtón, három külső- és négy belső vasajtón keresztül lehet a kincshez jutni. (...)

HALAVÁTS GYULA

A középkori templomok keleteléséről

A köztudatban az van elterjedve, hogy a keresztyén szimbolika értelmében a templomot úgy kell építeni, hogy apsisa keletre, még pedig abba az irányba nézzen, a hol a nap a tavaszi equinoctiumkor (március 21-én) fölkel. Vagyis, hogy a templom hossz tengelye a csillagászati nyugat-keleti iránynyal összeessék s a templomot a kelő és nyugvó nap hosszában világosítsa meg. Ez ugyan nem keresztyén, hanem egyiptomi szimbolika, kiknek vallásában nagy szerepet játszik a csillagászat s ehhez képest templomaikat s egyéb monumentális építményeiket pontosan az égtájak felé irányították s a templom tengelyének kitűzése: a kötél kifeszítése vallási ünnepség tárgya. A keresztyénség csak átvette ezt a szokást és szimbolizálta, bár erről törvény vagy zsinati határozat nem intézkedik. A régi templomok keletelve vannak, s csak a XVI. században, valószínűleg a protestantizmus hatása következtében térnek el ettől, s a templom irányítását a helyi viszonyok határozzák meg. A görög-szertartásúak azonban még ma is szorosan ragaszkodnak a templom keleteléséhez, azért áll templomuk sokszor olyan különös helyzetben környezetéhez mérten.

A középkorban épült templomok között azonban mind gyakrabban találkozunk olyanokkal, melyek nincsenek jól keletelve, azaz hossz tengelyük nem egyezik a csillagászati nyugat-keleti iránynyal, hanem attól délre vagy északra kisebb-nagyobb szögben eltér. Így – hogy csak Magyarországon maradjunk – az I. István királytól építtetett székesfehérvári bazilika 28 fokkal tér el dél felé; a közel vele egykorú veszprémi székesegyház 32 fokkal észak felé; a Gizellakápolna pedig 18 fokkal észak felé; a nemrég alapfalaiban napfényre került kalocsai, Astrik püspöknek tulajdonított románstílusú templom 25 fokkal észak felé; míg a Péter királytól épített pécsi székesegyház pontosan keletelve van; az I. Endrétől alapított tihanyi monostor megmaradt altemploma 11 fokkal észak felé, az I. Lászlótól 1091-ben alapított somogyi Szent Egyed apátság temploma 14 fokkal északra, a budavári, alapjában III. Béla korában épült koronázó templom 22 fokkal dél felé; a nagyszombati románstílusú templom 23 fokkal dél felé; a tölem nem rég megismertetett XIII. századbéli veresmarti templom 10 fokkal dél felé, a szenterzsébeti pedig 10 fokkal észak felé tér el a valódi nyugat-keleti iránytól.

Annak, hogy a középkori templomok egynémelyikének hossz tengelye eltér a valódi nyugat-keleti iránytól, bizonyára komoly oka van és nem az építész felületességének következménye. Ezt az okot megadja *Charlier* C. V. L. a lundi csillagvizsgáló igazgatója, kinek a nemzetközi csillagászati társaságnak 1902. évben Göttingában tartott XIX. rendes közgyűlésén előadott értekezését *Lakits Ferencz* ismertette. Eszerint: *a középkorban az volt a szokás, hogy a templom*

apsisa arra a pontra néz, a hol a nap a templom védőszentjének nevenapján fölkel. Ehhez képest aztán azoknak a templomoknak a hossz tengelye, melyek védőszentjének névnapja a nyári félévre (a tavaszi és őszi equinoctium közé) esik, a valódi nyugat-keleti iránytól *északra*, a melyeknek névnapja a téli félévre esik, *délre* tér el.

Ha már most tudjuk a templom védőszentjét és tekintetbe vesszük a juliánus és gregoriánus naptár időbeli különbségeit (minden 128 év multán egy nap!): a templom hossz tengelyének eltérési fokából kiszámíthatjuk a templom építésének évét. Vagy ha tudjuk az építés évét: ki lehet számítani a templom védőszentjét. Ehhez azonban igen pontos, a másodpercekre kiterjedő adatra van szükség, melyet pedig – sajnos! – csak a legritkább esetben érhetünk el.

(1912)

Dr. GUZSIK TAMÁS

Tájéolási rendellenességek a középkori templomépítészetben

(...) A három éves adatgyűjtés során kb. 120 magyar és 85 osztrák középkori templom tájolási értékeit dolgoztam fel. Ez a mennyiség – és a viszonylag szűk területre korlátozódó kutatás – arra természetesen nem alkalmas, hogy eredményeinek megoszlásából statisztikus valószínűséggel következtetni lehessen egy-egy kitűzési mód gyakoriságára. Arra viszont elég, hogy belőle kirajzolódjon a tájolásnak az a néhány alapesete, amelyeket a középkorban biztosan használtak.

– Equinoctialis (napéjgyenlőségi) tájolás: a március 21-i illetve szeptember 23-i napkelte vagy napnyugta irányát tűzik ki. Ez megfelel a $\pm 0^\circ$ szögeltérésnek, azaz a csillagászati kelet-nyugat iránynak. A vizsgált 205 emlékből 29 volt napéjgyenlőségi tájolású.

– Solstitialis (napfordulói) tájolás: az épületet a június 22-i, illetve december 21-i napkelte vagy napnyugta irányára átjólják. Ez adja a legnagyobb eltérést a csillagászati kelettől. A 47 szélességi fokra számítva ez az érték $\pm 35^\circ 42'$. A vizsgált épületek közül 13 mutat ilyen tájólást.

– Nominalis oriens (a patrocínium napi napkelte iránya) alapján való tájolás: a védőszent napján, napkeltekor jelölték ki a templomtengelyt. (205 emlékből 42)

– Nominalis occidentis (a patrocínium napi napnyugtai) tájolás: a védőszent ünnepének vigiliáján, napnyugtakor jelölik ki a tengelyt. Értéke megegyezik a nominalis oriens tájolási szögével; előjele azzal ellentétes. (21 emlék)

– Nem tájolt templomok: tengelyük szögeltérése nagyobb a napfordulók által kijelölt határértéknél, így esetükben el kell vetni a nappal kapcsolatos kitűzés lehetőségét.

A felsorolt tájólási esetek tanulságait összegezve megállapítható, hogy a keletelés ismertetett, primér szimbóluma mellett létezett több, vele szorosan összefüggő, másodlagos jelképi tartalom is. A kutatás legfontosabb további feladata, megkeresni ezeket a szekunder szimbólumokat, melyekből ki fog rajzolódni a középkori keletelés végrehajtásának többi, eddig még ismeretlen módja is. (...)

A Debreceni Belvárosvédő Társaság felhívása a város arculatát féltő polgárokhoz

TISZTELT DEBRECENI POLGÁROK!

Az igénytelen, monstrum társasházak építése a Nagyerdő tönkretétele után a Belvárosban folytatódik. A legféltettebb kis utcákban sorra jelennek meg a 14-16 lakásos társasházzörnyek. Sokan mondják, hogy ezt a folyamatot meg kell állítani, de nehezen találunk formát tiltakozásuk kifejezésére. A határozott, de kulturált tiltakozás lehetőségének biztosítására alakult meg a Debreceni Belvárosvédő Társaság.

Célunk a városrendezési tervek átdolgoztatása, hogy ezek a tervek a történeti városkép védelmét, és ne a társasházszervező nyereszkeskedőket szolgálják! Debrecen belvárosa nem lakótelep!

Három feladatot fogalmaztunk meg:

1. A belvárost roncsoló gátlástalan társasházépítőket meg kell állítani. Olyan építési előírások szükségesek, amelyek biztosítják, hogy az épületek a környezetükbe illeszkedjenek, a telkenkénti lakások száma csökkenjen. A jelenlegi társasházépítők a szomszédos ingatlanok rovására garázdálkodnak. A rengeteg társasházi lakáshoz tartozó járművek elviselhetetlen közlekedési helyzetet eredményeznek.

2. A történeti városkép végveszélyben van. Debrecenfalva, Szentlászlófalva és Szentmihályfalva kis utcáin nemcsak az irdatlan nagy társasházak építését, hanem a homlokzatok, kapuk elroncsolását is meg kell akadályozni. Támogatást követelünk az értékes homlokzatok, kapuk, kerítések felújításának elősegítésére!

3. Nagyméretű társasházak építésére alkalmas területeket biztosítani kell, de a belváros területén kívül. Ellenkező esetben bekövetkezik a belváros lakótelepeknél is zsúfoltabb beépítése. Mivel a belváros területén a zöldfelület minimális, az az építészeti igénytelenség, amely a Nagyerdő társasházainál csak télen látható, teljes elviselhetetlenségével, a növényzet jótékony takaró hatása nélkül érvényesül a történeti Belvárosban.

A városrendezési tervek átdolgozása halaszthatatlanul szükséges! A város politikusai máig csak a várospusztító társasházszervezőkkel találkozhattak. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal ugyan már 1996-ban megfogalmazta kifogásait, 2000. márciusában pedig az egyik városközponti terület rendezési tervét nem javasolta elfogadásra, teljes koncepcióváltást tartva szükségesnek, de a hatósági állásfoglalásokat a politikusok talán ok nélküli akadékoskodásnak vélték.

Nyilvánvalóvá kelt tenni, hogy a Belváros tönkretétele ellen a város polgárainak igen széles köre tiltakozik. Ezért kérjük, hogy a fenti követeléseket aláírásával támogassa.

Debrecen, 2000. augusztus 5.

Kőszeghy Attila
Pro Urbe díjas építész
4029 Debrecen, Lórántffy u. 25.

Gábor István
építész
4025. Debrecen, Salétrom u. 30

VÁROSOK ÉS MŰHELYEK A SZÁZADFORDULÓN • KUTATÁS ÉS HASZNOSÍTÁS NEMZETKÖZI KONFERENCIA BUDAPESTEN, 2000 OKTÓBER 19-20-ÁN.

Időpont: 2000. október 19-20. (*időpontváltozás!*) Hely: MTESZ Székház, Budapest, V. Kossuth tér I. emelet 135.
Célja: A századfordulón (1867-1914) Magyarországon az egyházi és világi építészetben meghatározó szerepet játszó személyek és műhelyek bemutatása az építészettörténeti ismeretek gazdagítása valamint a hiteles épületek rekonstrukciók és városrehabilitációk elősegítése céljából.

A konferencia tervezett előadásai:

- Merényi Ferenc megnyitó előadása: *Néhány szó az eklektikus építészetéről*
Keserű Katalin: *Bernády György – Marosvásárhely polgármestere*
Miklósi-Sikes Csaba: *Ramasetter Vince szerepe Sümege fejlődésében, Pákei Lajos és köre Kolozsváron*
Szebeni Nándor: *Scholz Róbert kir. udvari festő és műhelye*
Gy. Lovassy Klára: *Veszprém – püspökség és polgár város a századforduló tükrében*
Krisztián Béla: *Wekerle telep – A századforduló korszerű városmodellje*
Del Medico Imre: *Keresztapám volt Pogány Mór*
Szlivka József: *Bereg-megye városainak századfordulós építései*
Alföldy Gábor: *Hein János – Egy arckép a magyar kertművészet történetéből*
Szegő György: *Maróti Géza Atlantisz-terve*
Vizy László: *Fehér foltok, hiányzó építész-monográfiák a századforduló építészeiről*
Gáll Imre: *Zielinszky Szilárd hídtervezői tevékenysége*
Sipos András: *Bárczy István – századforduló budapestjének szociális és kulturális építkezései*
Tétényi Éva: *Fodor Gyula építész munkássága*
Saly Noémi: *A kávéház a budapesti városszerkezetben • Városepítő egy budapesti polgárcsaládban – „Én egy nemzetalkotó elem vagyok, fiam”*
Gergely Zsolt: *Üveg páramennyezetek – a volt Magy. Ált. Hitelbank pénztártermének helyreállítása*
Daina Glavovic: *Historicism in Rijeka 1868-1900 (1914)*
Berislav Valusek: *Architecture in Opatia (Abbazia) at the turn of the century*
Halabuk József: *Budapest székesfőváros állapota a századfordulón*
Moscu Katalin: *Kolozsvár a századfordulón*
Rózsa Gábor: *Dobovszky József István Szenté építőmester*
Mester Éva: *Üvegfestő műhelyek a századfordulón*
Péter I. Zoltán: *A két Rimanóczy szerepe a nagyváradi városkép alakításában*
Fleisz János: *A Vágó testvérek nagyváradi építészeti tevékenysége*
Papp Sándor: *Építési engedélyezési eljárás a századelőn Nyíregyházán*
Grászli Bernadett: *Schiller János soproni építőmester munkássága*
Radó Dezső: *A városi parkok szerepe városainkban*
Baliga Kornél: *Egy mediterrán épület Budapesten: Várkertbazár*
Hommage a Giergl Kálmán; avagy szükség van-e tehetségre?
Kőnig Tamás - Hadik András: *A szegedi zsinagóga felújítása – Baumhorn Lipót (1860 – 1936)*
Róka Enikő: *Pecz Samu protestáns templomai – a pesti unitárius templom és bérház*
Csontos Györgyi: *A századfordulós Ózd az ezredfordulón, munkáskolóniák és lakásbelsők Ózdon*
Szilágyi István: *Lewisch Robert oltárépítő – Neogót templombelsők Szombathelyen és környékén*
Lengyelne Kiss Katalin: *A vasöntészet szerepe a századforduló építészetében*
Szinnai Katalin: *Bérházak, családházak és villák*
Miklósi Sándor: *Örökségünk és értékünk a budapesti Tisztviselőtelep*
Merker Viktor - Simon Magdolna: *Schöntheil Richard a Ligettelek építész – Kőbánya városrehabilitáció*
Simon Magdolna: *Vágó József tevékenysége Budapesten*

Budapest 2000 július

Benedek Béláné
a Szervezőbizottság vezetője

A TÁRSADALOM ÖT PILLÉRE

Nádasdy Akadémia, Nádasdladány – 2000 szeptember 23-24.

A Nádasdy Alapítvány a Társadalom Öt Pillére címen szimpóziumot rendez a Fejér megyei Nádasdladányban, a Nádasdy Akadémia otthonában. A Nádasdy kastély mintegy 150 résztvevő befogadására alkalmas, ezért tanácsoljuk a mielőbbi jelentkezést az alábbi címen: Nádasdy Alapítvány, 1124 Budapest, Vércse utca 31. tel/fax 319 74 63 email nadasdy@nadasdy.org vagy nadasdy@zpk.hu – (Részvételi díj: a két napra, koncerttel és fogadással szeptember 17-ig 2.500 Ft, utána 3.000 Ft – csak a második napra szeptember 17-ig 1.500 Ft, utána 2.000 Ft)

A szimpózium fővédnökei Dr. Habsburg Ottó és Dr. Balogh János akadémikus.

A *Társadalom Öt Pillére* című szimpóziumon az előadók holisztikusan közelítik meg a társadalmat mozgató erőket, s keresik a választ arra, hogy az *Egészség*, a *Gazdaság*, a *Tudás*, a *Kultúra* és a *Természet* értékrendünkben milyen arányban legyen jelen ahhoz, hogy a XXI. század emberének harmonikus létét a legjobban biztosítsa. Ehhez elengedhetetlen az erkölcsös élet; az, hogy az emberi jogok úgy valósulhassanak meg, hogy közben a felelősségről sem feledkezünk meg: vagyis valamennyi *jogos* emberi tevékenységet a jövőért érzett *személyes felelősség* hassa át. Kinek-kinek a saját életében kell megvalósítani azokat az egyetemes értékeket, melyek civilizációnk alapját képezik, s egyben a jövő zálogát jelentik: hangzik a szimpózium mottója. A Nádasdy Akadémia folytatólagos fórum kialakítására törekszik, melynek célkitűzése a társadalmunkban jelenleg kialakult aránytalanságok kiküszöbölése és értékrendszerünk XXI. századnak megfelelő egyensúlyba hozása. A szimpóziumon elhangzottakat az interneten és nyomtatásban is közzétesszük, ezzel megteremtve a további párbeszéd és megoldáskeresés lehetőségét. A szimpózium kísérőrendezvénye: kárpitművészek kiállítása és a Kodály Vonósnégyes hangversenye.

PROGRAMTERV

szeptember 23. szombat

8.30 Regisztráció • 9.30 Megnyitó előadások *Nádasdy Ferenc*, *Kraft Péter*

Természet

10.00 Fenntartható környezet *Dr. Vida Gábor* • 10.30 Természet- és környezetvédelmi tudat *Dr. Zlinszky János*

11.00 A tömegkommunikáció szerepe az ember és környezete kapcsolatában *Dr. Tőkész László* • 11.30 Kávészünet

Kultúra

11.45 Kulturális örökség és a társadalom felelőssége *Dr. Visy Zsolt* • 12.15 A kultúra és a társadalom fejlődése *Kodolányi Gyula* • 12.45 A művészet szerepe és felelőssége a XXI. sz.-ban *Makovecz Imre* • 14.00 Ebéd

Tudás

15.00 Az oktatás felelőssége *Dr. Kiss Ádám* • 15.30 Az értelmiség felelőssége *Dr. Hankiss Elemér*

16.00 A tudás alapú társadalom XXI. sz.-i kihívásai *Dr. Vizi E. Szilveszter* • 17.00 Kávészünet

17.15 Kerekasztal-beszélgetés a nap előadóival *Vida G., Zlinszky J., Tőkész L., Kodolányi Gy., Makovecz I., Kiss Á., Hankiss E., Vizi E. Sz., Visy Zsolt.* Moderátor *Nádasdy Ferenc*

19.00 A Kodály Vonósnégyes hangversenye az Ősök Csarnokában • 20.00 Fogadás

szeptember 24. vasárnap

Egészség

10.00 Egészségügyi ellátás és életminőség *Dr. Gógl Árpád* • 10.30 Az emberi psziché egészsége a XXI. században *Dr. Pethő Bertalan* • 11.00 Az Egész művelése - orvos antropológia *Dr. Lázár Imre* • 12.00 Ebéd

Gazdaság: Termelés/Fogyasztás

13.00 Fogyasztás, termelés *Dr. Veress József* • 13.30 Gazdaságetika és zöld gazdaság *Zsolnai László*

14.00 Az információs forradalom hatása a gazdaságra *Dr. Keviczky László* • 14.30 Multinacionális vállalatok szerepe és felelőssége *Szemmelweis Zoltán* • 15.00 Tőkebefektetések fontossága és az új mecénatura *Hübner Károly*

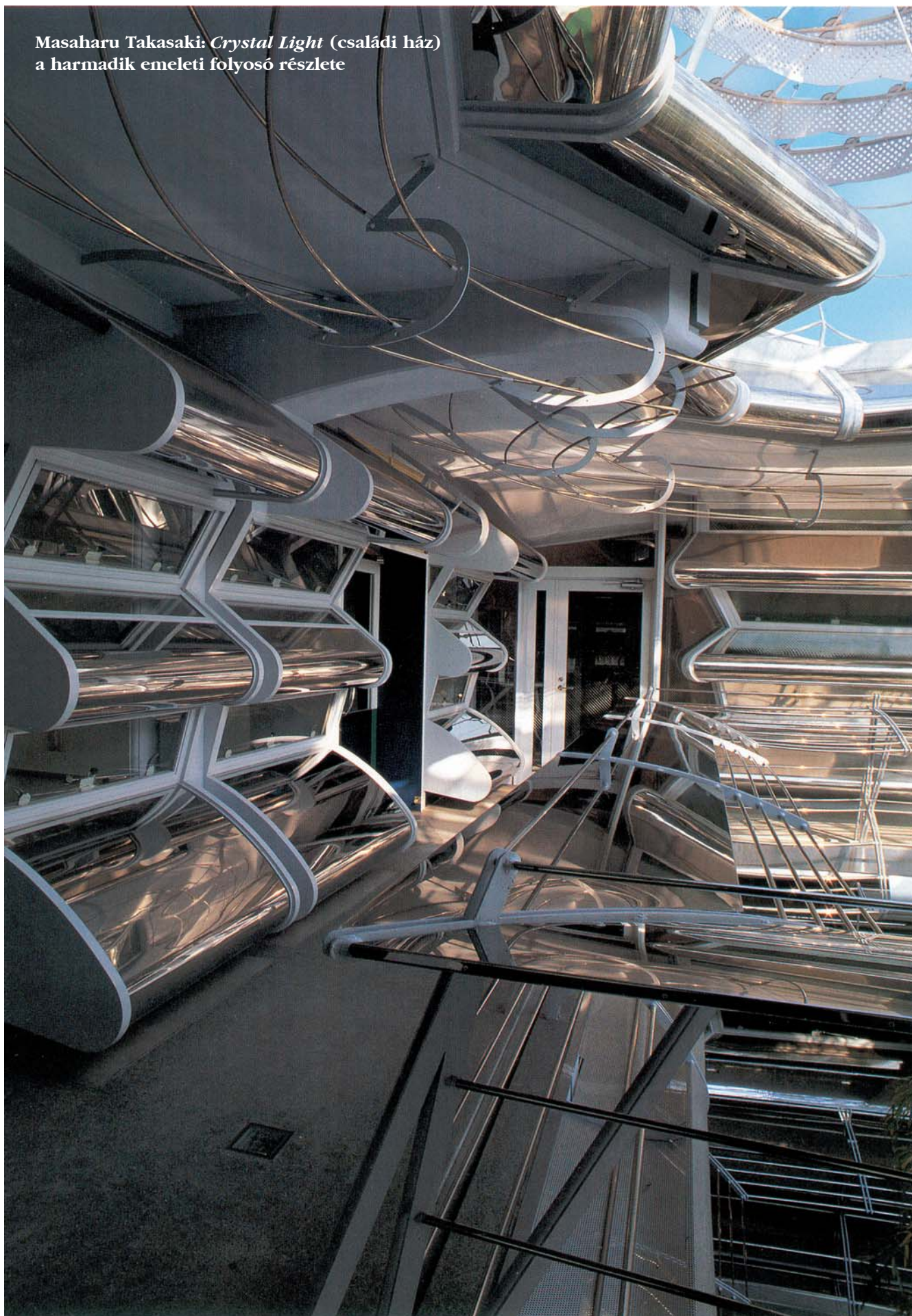
15.30 Kávészünet

15.45 Kerekasztal-beszélgetés a nap előadóival *Gógl Á., Pethő B., Lázár I., Veress J., Zsolnai L., Keviczky L. Szemmelweis Z., Hübner K.* • 17.00 Zárónyilatkozat – Zárszó

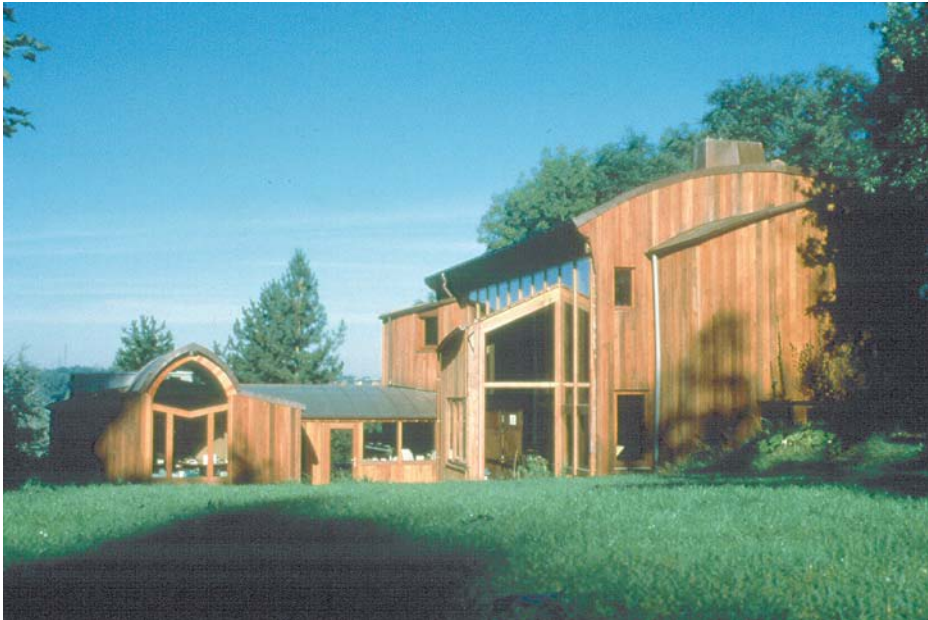
- 2000/1** KÖLCSEY Ferenc: HIMNUSZ • NATIONAL ANTHEM
Angol és magyar nyelven; ford.: William N. Loew; kottagrafika: Makovecz Pál • 310 Ft
- 2000/2** MALGOT István: BARANGOLÁSOK CAMBODIÁBAN
Magyar és az első fejezet khmer nyelven; ford.: Op Veasna; fotók: Malgot István • 470 Ft.
- 2000/3** GOLDZIER Ignác: A BUDDHIZMUS HATÁSA AZ ISZLÁMRA • TAGEBUCH 1900
Magyar és német nyelven • 390 Ft.
- 2000/4** REMENYIK Zsigmond: AGUIDA, MON AMOUR
Francia és spanyol nyelven; ford.: Ferdinandy György
- 2000/5** KABDEBŐ Tamás: ÉRETTSÉGI • „LEAVING CERTIFICATE”
Magyar és angol nyelven • 900 Ft.
- 2000/6** France PRESEREN: SZONETTKOSZORÚ • SONETNI VENEC
Magyar és szlovén nyelven; ford.: Csuka Zoltán • 340 Ft.
- 2000/7** Desmond EGAN: VÁLOGATOTT VERSEK • SELECTED POEMS
Magyar és angol nyelven; szerk.: Kabdebő Tamás • 700 Ft.
- 2000/8** Oscar WILDE: SALOMÉ • SALOME
Francia és angol nyelven; ford.: Lord Alfred Douglas • 790 Ft.
- 2000/9** PAAVO HAAVIKKO: HOSSZÚÉLETŰ HARALD • HARALD PITKÄIKÄINEN
Magyar és finn nyelven; ford.: Szopori Nagy Lajos • 690 Ft.
- 2000/10** Wilhelm BUSCH: MAX ÉS MÓRIC • MAX UND MORITZ
Magyar és német nyelven; ford.: Gyimóthy Gábor; 3. kiadás • 370 Ft.
- 2000/11** SERDIÁN Miklós György: HAVANNAI NAPLÓ
Magyar és spanyol nyelven – 2. kiadás • 900 Ft.
- 2000/12** Héctor Elías MUÑOZ: SANTERÍA
Magyar és spanyol nyelven; 2. kiadás • 700 Ft.
- 2000/13** FÁBIÁN Iászló: HOMBÁR • (Haikus in seven languages)
Magyar és német nyelven • 540 Ft.
- 2000/14** Wilhelm, BUSCH: Max és Móric/
Latin és német nyelven; ford.: Lénard Sándor • 700 Ft.
- 2000/15** SERDIÁN Miklós György: CUBA
Angol és spanyol nyelven – 3. kiadás • 900 Ft.
- 2000/16** BOOKS FROM HUNGARY • MAGYAR KÖNYVEK • 210 Ft.
- 2000/17** GYIMÓTHY Gábor: HÉT ÉS HÓ
Magyar, német, angol és francia nyelven • 470 Ft.
- 2000/18** KÖNYVJELZŐ • LESEZEICHEN • BOOKMARK • 40 Ft.
- 2000/19** ETNO-FÜZET • 70 Ft.
- 2000/20** MAKOVECZ Imre: ÍRÁSOK 1974-2000
Magyar, olasz és német nyelven • 2000 Ft.

A könyvek megrendelhetők levélben és telefonon:
Serdian Miklós György, 1125 Csipke u. 8/a • 3951-572

Masaharu Takasaki: *Crystal Light* (családi ház)
a harmadik emeleti folyosó részlete

ÉRIC FURNÉMONT

Lakóház,
Court-Saint-Étienne

Istálló, Ayvaille

Lakóház, Liège

Masaharu Takasaki: *Crystal Light* (családi ház)
a harmadik emeleti folyosó részlete

